

V **HISTORISCH** G VOORBURG

- Voorburg
- en de letteren

'Lezende kinderen'
Marian Gobijs, 1953
Foto M.G. Trapman

Voorburg en de letteren

Van de redactie	4
A. den Doolaard	5
Marcellus Emants	14
Willem Frederik Hermans	19
Anna Barbara van Meerten-Schilperoort	24
Constantijn Huygens	29
Herman de Man	32
Multatuli	35
Aart van der Leeuw	40
Anthony Winkler Prins	44
Arij Prins, Jacques Reiziger en Jan Greshoff	48
Colofon	64

Van de redactie

Voorburg en de letteren? Bestaat ook dit verband? De meeste Voorburgers zullen de relatie tussen de literatuur en het dorp alleen kunnen leggen door zich de namen van Constantijn Huygens en Aart van der Leeuw te binnen te brengen. Aan deze auteurs worden we immers nog dagelijks herinnerd doordat aan het Westeinde hun buitenplaats en woonhuis gespaard zijn gebleven voor de tand des tijds. Er zullen zeker ook Voorburgers te vinden zijn die er weet van hebben dat Aart van der Leeuw en ook Anthony Winkler Prins – die van de 'Grote Winkler Prins' – een laatste rustplaats hebben gekregen op het stille, lommerrijke kerkhof aan de Parkweg.

Een themanummer van Historisch Voorburg over alleen deze drie dan? Nee, ook in dit opzicht biedt Voorburg veel meer.

Reeds in de 17e eeuw is er een genootschap van dichters, een Voorburgse rederijderskamer luisterend naar de naam 'Kamer van de Jesus-Oogen'. In vriendschappelijke wedijver strijdt deze kamer om de poëtische lauwerkrans tegen de beste vertegen-

woordigers der rederijderskamers van de omliggende dorpen en steden, van Noordwijk tot Bleiswijk en van Vlaardingenvan tot Leiden.

Zelfs al veel eerder, in de vroege 15e eeuw is er sprake van literaire activiteit in het oude ambacht aan de Vliet: de diplomaat Dirc Potter, auteur van *Der Minnen Loep*, een geheel berijmde handleiding over de liefde in al haar aspecten, wordt dan door de graaf van Holland beloond met de Voorburgse hofstede De Loo (nu geheel verdwenen, maar ooit gelegen nabij het huidige NS-station Voorburg-Het Loo), zodat hij zich voortaan trots Dirc Potter van der Loo gaat noemen.

Van de Middeleeuwen via Huygens, Multatuli en Willem Frederik Hermans naar nu: het lijkt of er wel altijd in en om Voorburg auteurs zijn geweest die de pen wisten te voeren. Dit themanummer van Historisch Voorburg bespreekt in beknopte bijdragen een uitgebreide keuze uit het gemêleerde gezelschap van schrijvers en schrijfsters, poëten en prozaïsten, die in Voorburg hebben geleefd, er hebben rond-

gedwaald of schoolgegaan, er zijn geboren of gestorven, er een lange tijd of slechts kort hebben verbleven.

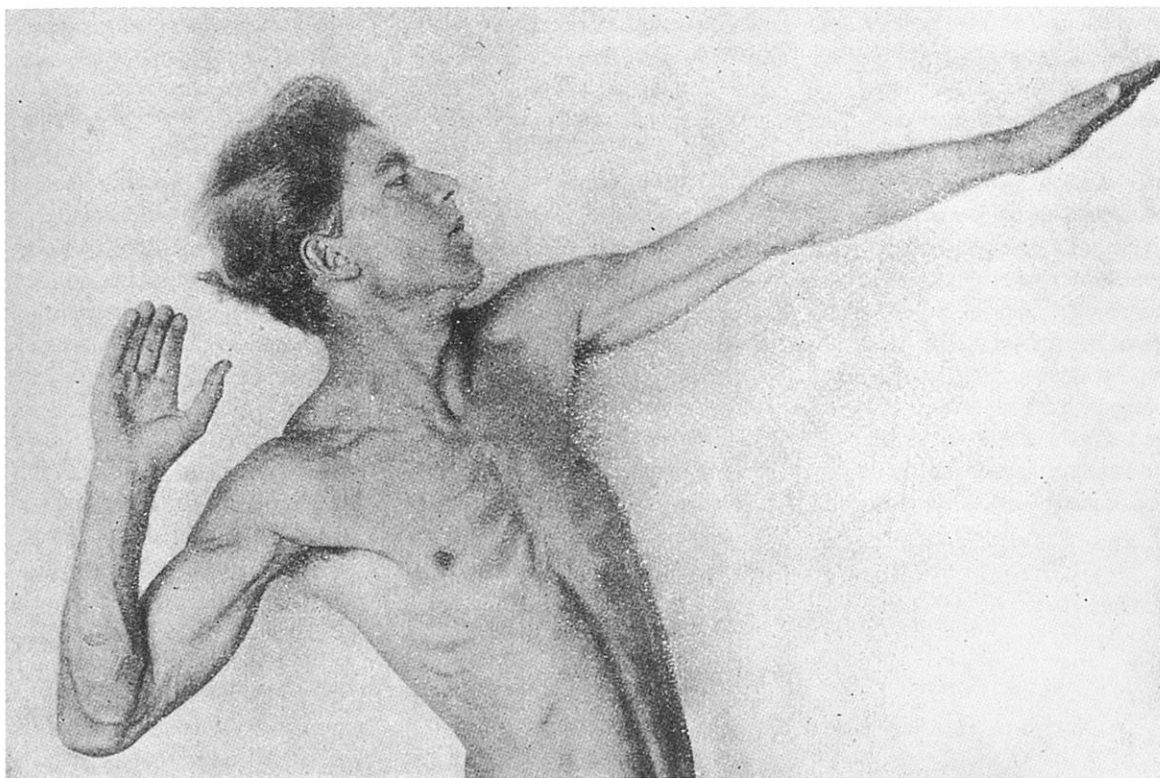
Het heeft de redactie erg verrast, dat er bij de voorbereiding van dit nummer zoveel nieuwe gegevens aan het licht zijn gekomen, geheel nieuwe gegevens vooral, maar ook vele aanvullende bijzonderheden die ruimer achtergrond kunnen bieden aan al wel bekende feiten.

In de toonzetting van de bijdragen aan dit themanummer is vaak iets te bespeuren van het enthousiasme waarmee de verschillende auteurs zich aan hun onderwerp hebben gewijd. De redactie hoopt van harte dat die toonzetting haar lezers extra zal enthousiasmeren voor het zo boeiende onderwerp.

Voorburg en de letteren. Op het eerste gezicht is het wellicht een wat weidse aanduiding en een wat schemerachtig verband, maar later blijkt dat er onder deze noemer een schat aan interessante en verrassende, ontroerende en vermakelijke bijzonderheden bijeengebracht is. Leest u maar.

A. den Doolaard 1901-1994

Een dolende geest op Woelwijk

Het einde van een dorp

Bij de dorpspomp naast de Oude Kerk van Voorburg is goed te zien dat de Herenstraat over een oude duinrug loopt. Na een aanvallende stijging vanaf het Westeinde wordt bij de kerk het hoogste punt bereikt om na de pomp weer zichtbaar snel te dalen. De wandelaar die vanaf dit punt naar het oosten kijkt, wacht een bijzondere verrassing. De vele fraaie geveltjes aan het einde van de omhooglopende straat leiden allemaal onafwendbaar naar onver-

wacht hoge bergtoppen die in de verte oprijzen, vol eeuwenoude beuken, kastanjesgroen en grillige eikenreuzen waaronder de straat uiteindelijk verdwijnt. Hier eindigt het dorp aan de oostkant en begint een andere wereld: het Oosteinde. Eeuwenlang was dit een bijzondere plek vol herbergen, boerderijen, lusthoven, koepeels, hertenkampen en een heuse schuilkerk. Elk kent zijn eigen vaak merkwaardige geschiedenis. De beroemdste herberg was ongetwijfeld De Ligtenturf, gelegen

naast de lange oprijlaan naar hofstede De Loo en genoemd naar een belangrijke plaatselijke nijverheid: het turfsteken. Dat dit gebied van oudsher een apart buurtje vormde, kwam ook doordat veel bewoners een geheim deelden: de reformatie had hen niet hervormd, zij waren met elkaar in het verborgene katholiek gebleven. Omdat de Oude Kerk in het centrum hen was afgenomen, hielden zij in het vervolg hun heimelijke kerkdiensten in de buitenplaats Bijvliet aan de Vliet,

Kees van der Leer is werkzaam als conrector en docent economie bij een havo-vwo-school. Sinds 1987 woont hij in Voorburg, waar hij zich verdiept in de historie van huizen en buitenplaatsen.

5

A. den Doolaard.
Rompfoto, naakt in atletische
houding omstreeks 1930.
Een fraaie uitbeelding van
vitalistische levenspassie.
Collectie Letterkundig Museum

schuin tegenover De Ligtenturf. Niet ver van De Ligtenturf ligt sinds de 17e eeuw een boerderij die sinds kort mijn bijzondere aandacht had. Dat kwam niet alleen door de intrigerende naam Woelwijk, maar ook omdat ik had vernomen dat daar begin vorige eeuw een dolende geest zijn intrek had genomen.

Madrigalen op paasmorgen

De tweede paasdag werd ik vroeg gewekt door de heldere zang van een winterkoninkje, dat ondanks de ochtendnevel luid de komst van de lente bezong. Op eerste paasmorgen had hij nog gezwe- gen, schuilend voor de regen. Toen waren het de jubelende paasklokken van de Oude Kerk

die de nieuwe dag in Voorburg aankondigden. Ik besloot mijn wandeling naar het Oosteinde en naar Woelwijk vroeg te beginnen. Juist in die vroege stilte viert de kleine wereld aan het einde van het dorp zijn eigen voorjaar met alle tekenen van het nieuwe leven. De zwaarbeladen bloesem- takken van de Japanse kers voor het klassieke gebouw van de Sophia-kleuterschool geven de entree al direct een uitheemse sfeer, evenals de metershoge witroze magnolia voor de koepel van Vreugd en Rust. Honderden witte madeliefjes heffen hun gele hartjes dankbaar naar de Voorhoeveboom in het grote park daar tegenover. Verderop staan bij de serre van Vreugd en Rust

tientallen helblauwe vergeet-mij- nietjes met paasgele trompet- narcissen. In de siervazen pronken honderden goudgele viooltjes. Hoog boven dit alles uit klinken onophoudelijk tientallen zuivere stemmen van merels, lijsters en mezen. Zij zingen op deze bijzon- dere morgen in het ontluikende groen hun mysterieuze madriga- len, waarvan de ongeschreven melodieën eeuwen geleden moeten zijn ontstaan en sindsdien van de ene vogelgeneratie op de andere zijn doorgegeven. In het dierenparkje doen enkele kriel- hanen hun best om met hun gekraai de jonge geitjes en lammetjes wakker te krijgen. De rauwe kreet van de pauw lijkt meer succes te hebben, evenals het bizarre geluid van de kalkoen en het gehamer van een vroege specht. Tegenover Vreugd en Rust zie ik het hoge gebouw van de 18e-eeuwse Oranjerie van prinses Marianne, aangebouwd tegen de 17e-eeuwse boerderij Onder de Linden. Vandaag is het vooral de allesoverheersende geur van de rode ribes in de tuin van de Oranjerie die mijn aan- dacht opeist. De struik is een bijzonder mooie lichtroze variant die als compensatie voor zijn zwakkere kleur, een veel sterkere reuk verspreidt dan de vuurrode, die door zijn felle kleur al genoeg aandacht krijgt. Ik ken deze geur al vanaf mijn kinderjaren. De oprij- laan naar de tuinderswoning van mijn ouders stond vol met deze welriekende struiken die vooral in het voorjaar hun zware geur verspreidden, een vreemde

Het voorhuis van Woelwijk.

Foto midden 20e eeuw

Collectie Gemeentearchief Voorburg

6

mengeling van voorjaarskruid met tegelijk de reuk van lange lome zomernachten. De kerkklok van de Sint-Martinus brengt mij weer bij het heden van de paasmorgen. Deze kerk werd in de 19e eeuw gebouwd op de plek van de oude katholieke schuilkerk. Midden tussen de tientallen zerken naast het kerkgebouw staat een Maria-beeld vol verdriet naar de dode Christus, die zojuist van het hoge stenen kruis is afgehaald en nu onbeweeglijk op haar schoot ligt. Het gelaat van de dode kijkt recht naar de ingang zodat niemand ongemerkt dit dodenrijk kan binnengaan. Het lijkt wel of hier de tijd op Goede Vrijdag is blijven stilstaan en de boodschap van Pasen nog niet is doorgedrongen. Tegenover de kerk ligt nog steeds De Ligtenturf, al draagt de naam van het huidige café die naam niet meer. Ik weet dat ik mijn einddoel ben genaderd.

De ballade der gestorven landlopers

Toch scheelde het niet veel of ik was Woelwijk voorbij gelopen, zo goed ligt het verborgen achter meidoorn en ander hoog groen langs het Oosteinde. Daar komt nog bij dat de oude lage boerderij goed verscholen ligt achter het hoge herenhuis dat er in een vorige eeuw tegenaan werd gebouwd, met zadeldak en vele deftige ramen. Wat dit betreft lijkt het sprekend op de Oranjerie die ook werd gebouwd aan de voorkant van een oude boerderij en twee verdiepingen met hoge ramen heeft. De Oranjerie is

echter veel ouder, evenals de daarachter liggende boerderij. Het zou mij dan ook niet verbazen als de eigenaar van Woelwijk inder tijd de Oranjerie heeft gebruikt als voorbeeld voor zijn verbouwplannen. Naast alle uiterlijke overeenkomsten is er echter ook een markant verschil: de Oranjerie heeft vroeger ook echt dienst gedaan als wintertuin. Vele uitheemse bomen van de er tegenover liggende buitenplaats Rusthof hebben hier overwinterd. Om de warmte zo goed mogelijk binnen te houden ligt de ingang aan de zijkant. Vroeger was er zelfs nog een aparte zij-ingang met hoge deuren waar de bomen en struiken in de hoge kuipen naar binnen konden worden gereden. Het herenhuis van Woelwijk is daarentegen van het begin af aan een woonhuis geweest, met een ingang in het midden van de voorgevel. Boven de ingang staat trots de naam Woelwijk en 1824, het bouwjaar van het voorhuis. Terwijl ik nadenkend naar de voorgevel staar, vraag ik mij af achter welk raam in de vorige eeuw die 27-jarige schrijver, die zichzelf een dolende geest noemde, een kamer had gehuurd. Vermoedelijk zal dat op de bovenverdieping zijn geweest. Bob Spoelstra heette hij en het was hier in Voorburg dat hij daadwerkelijk besloot zijn kantoorbaan op te zeggen om als schrijver en zwerver verder te leven. Lang heeft hij het op Woelwijk dan ook niet uitgehouden: anderhalf jaar. Toen trok hij alweer naar elders, ver weg,

voortgedreven door zijn zwerwersdrift. Zijn veelzeggende pseudoniem nam hij mee en onder die naam kreeg hij kort daarna grote bekendheid: A. den Doolaard. Iets liet hij wel achter uit de periode dat hij op Woelwijk woonde, een van zijn eerste en tevens mooiste gedichten: de ballade der gestorven landlopers. Bijna iedere regel van de zes coupletten verradt de levensdrang van de jonge dichter en zijn verlangen naar verre horizons. Staande tegen de groenbemoste toegangspilaar van Woelwijk lees ik aandachtig het eerste couplet van deze ballade uit 1928:

*Zwervenden langs de rauwgebeten wegen,
Waar plassen spiegelen een wilde maan,
Droomend het drooge mos der heuveln tegen
Als nog in 't slijk Uw murwe zoolen gaan;
Zon zal het dras doen drogen en vergaan
Uw sporen zullen zijn op mos en wegen;
Op andre zwervers schijnt een eendre maan
Wanneer uw voeten zijn voorbijgegaan
Naar 't land waar wolken wit zijn langs de wegen.*

Een boerderij aan het Oosteinde

Was de naam Woelwijk een van de redenen dat Den Doolaard juist hier een kamer huurde? De onrust die uit de naam sprak, zal hem ongetwijfeld hebben aangesproken. In tegenstelling tot de hoge leeftijd van de boerderij die bij het voorhuis met de huurkamers hoorde, was de naam Woelwijk niet echt oud. Toch lijkt het typisch een naam die past bij een 17e-eeuwse buitenplaats waarvan de naam meestal iets zegt over de rust die het buiten

de eigenaar biedt, zodat hij met zijn gezin de drukte en de onrust van de stad kan ontvluchten. Zo lijkt Woelwijk op het eerste gezicht aan te geven dat hier uitgeweken kan worden voor het gewoel elders. Zoals echter zo vaak het geval is bij een buitenplaatsnaam, kan het ook nog iets anders betekenen, hier zelfs iets tegengestelds. Woelwijk kan ook aanduiden: een wijk, een plek dus, met veel gewoel. Uit de historie

blijkt dat Woelwijk inderdaad veel gewoel heeft gekend. Zo kocht op 8 juni 1821 Johannes Hooymans van zijn schoonvader, Adam Kokshoorn, de boerderij met o.a. een erf, een koe- en paardenstal, een schuur, een hooiberg, alsmede een boomgaard en een stukje weiland. Johannes was in 1810 gehuwd met Pietermel Kokshoorn, de dochter van Adam. Volgens goed katholiek gebruik kreeg dit echtpaar maar liefst

zeventien kinderen. Oude familie verhalen vertellen nog steeds dat dit drukke kindergewoel de naam aan het huis heeft gegeven. Overigens was het Johannes Hooymans die in 1824 het hoge voorhuis liet bouwen. Of hij dit deed om ruimte te scheppen voor zijn steeds groter wordende gezin is echter de vraag. Vrijwel vanaf het begin werd dit voorhuis verhuurd, waarbij de eigenaar met vrouw en kinderen de er achtergelegen oude boerderij bleef bewonen. Oude archiefstukken laten zien dat de boerderij zelf ten tijde van Johannes Hooymans al honderden jaren oud was. Diverse Voorburgse eigenaren waren Johannes voorgegaan zoals Cornelis van der Speck, Claes Joppen van Nierop, diens dochter Cornelia en tenslotte Jan Kokshoorn met zijn zoon Adam. Johannes Hooymans overleed in 1856. Zijn zoon Cornelis werd de nieuwe eigenaar. De weduwe van Cornelis verkocht het bezit in 1872 aan Theodorus Johannes Antonius Duijnste, die het weer doorverkocht aan Jacobus Johannes Duijnste. Tijdens deze periode-Duijnste bleef de boerderij wel steeds in gebruik bij leden van de familie Hooymans. In 1887 keerde Woelwijk toch weer geheel in eigendom terug bij laatstgenoemde familie. In dat jaar kocht Johannes Adam, een kleinzoon van eerdergenoemde Johannes Hooymans de oude boerderij met het voorhuis. Toen hij in 1925 overleed, ging Woelwijk behoren tot de onverdeelde boedel van zijn kinderen. Een van

A. den Doolaard met sneeuwbril in de bergen.

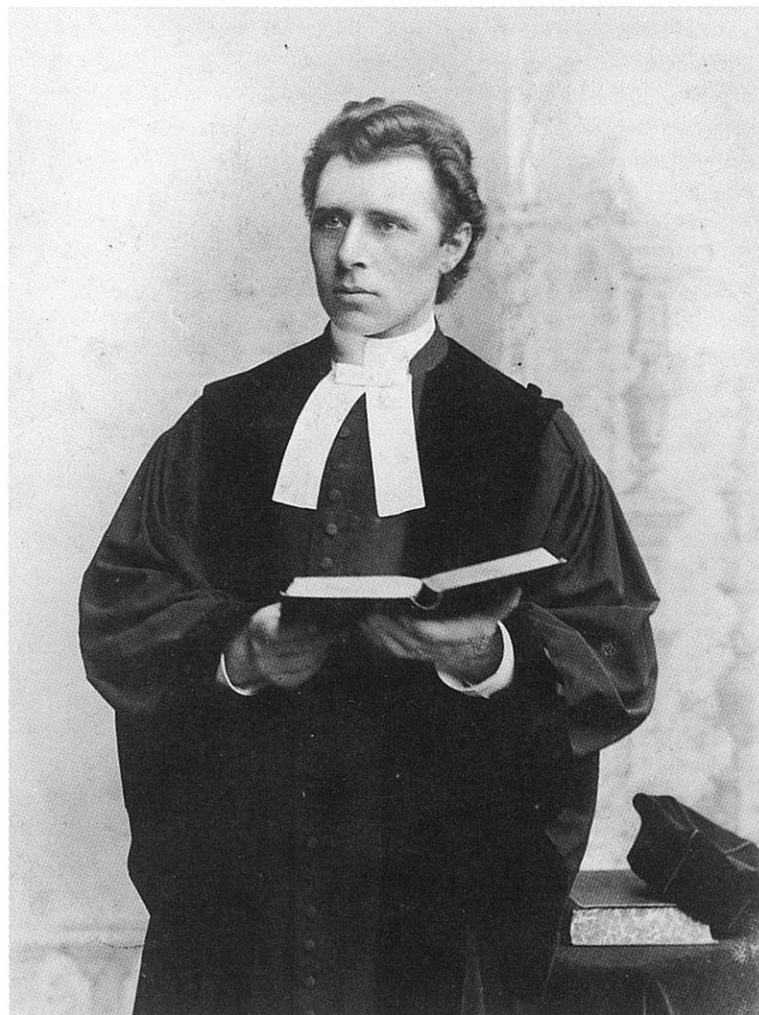
Foto omstreeks 1928

Collectie Letterkundig Museum

die kinderen, Anthonius Engelbertus, werd de hoofdbewoner van de boerderij. Het herenhuis aan de voorkant bleef verhuurd. Hoofdhuurder was Frederik Hendrik Westerop, een Haags ambtenaar, die vanaf 1923 met vrouw en twee zoons het voorhuis bewoonde. Van deze Westerop huurde Bob Spoelstra alias A. den Doolaard in februari 1928 een kamer als onderhuurder en zo begon voor hem een periode met grote veranderingen.

Een zwerver verliefd

Bob Spoelstra werd op 7 februari 1901 geboren te Zwolle. In de burgerlijke stand staat hij ingeschreven met de voornamen Cornelis Johannes George. Zijn vader was een predikant die weinig rust kende. Diverse keren reisde vader Spoelstra als dominee en zendeling naar Zuid-Afrika waarbij hij twee keer zijn gezin meenam. Aldus bracht Bob enkele van zijn kinderjaren door tussen Boeren, Zoeloes en Hottentotten, gewend rakend aan vreemde talen, ongewone situaties, en steeds verder trekken van de ene plek naar de andere. Daarbij brachten zijn ouders hem respect bij voor verschillende volken en culturen. Alle menselijke wezens waren immers, ondanks uiterlijke verschillen, gelijkwaardige schepselen van God. Teruggekeerd in Nederland ging het gezin Spoelstra wonen in Den Haag, waar Bob eerst de lagere school en daarna de HBS bezocht. Ondertussen verslond hij veel reis- en avonturenromans en

bewonderde de *Mathilde-sonnetten* van Jacques Perk en *Mei* van Herman Gorter. Ook schreef hij in deze jaren zijn eerste sentimentele gedichten vol wanhoop, omdat die blonde schoonheid uit zijn klas de voorkeur gaf aan een ander. Na de HBS wilde Bob het liefst doorstuderen in de letteren. Omdat zijn vader inmiddels was overleden, behoorde dat financieel niet tot de mogelijkheden en accepteerde hij uiteindelijk in

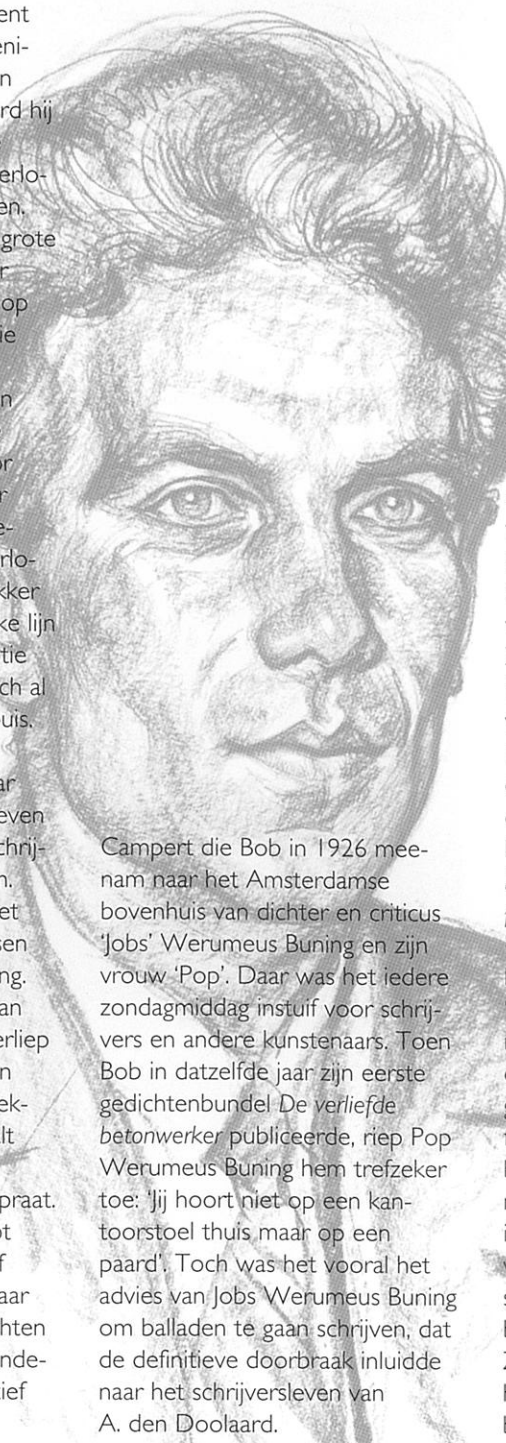
1919 een kantoorbaan in Den Haag bij de BPM, de Bataafsche Petroleummaatschappij. Toch liet de poëzie hem niet los. In een van zijn latere boeken schrijft hij dat hij met een geopende gedichtenbundel in de hand al lezend naar kantoor liep. Dat hij dat overleefde dankte hij aan 'de toenmalige beschaving' waarin de schaarse auto's niet alleen voor oude mensen maar zelfs voor 'jeugdige gekken' stopten. Tijdens zijn kan-

Vader Spoelstra in predikants-toga.

Foto 1898

Collectie Letterkundig Museum

toorbaan bleef Bob een fervent sportbeoefenaar, ook in verenigingsverband. Gedurende een atletiekfestijn in Engeland werd hij hevig verliefd op een knappe jongedame uit Londen. De verloving zou slechts vier jaar duren. Bob wilde graag zijn tweede grote liefde, de bergsport, met haar delen, dus nam hij haar mee op een bergtocht in Frankrijk. Die tocht over een begletsjerde bergpas in sneeuwstormen en nevel overtuigde de elegante jongedame 'die het liefst door parken trippelde' dat dit voor haar niet de meest ideale toekomst was. Zij verbrak de verloving. Bob lag er niet echt wakker van. De traditioneel burgerlijke lijn van verliefd, verloofd, promotie maken en trouwen zag hij toch al als een benauwende dwangbuis. Steeds meer raakte hij ervan doordrongen dat hij ook maar beter kon stoppen met zijn leven als kantoorklerk. Reizen en schrijven pasten veel beter bij hem. Zijn veelvuldige contacten met dichters, schrijvers en kennissen sterkten hem in die overtuiging. Zo sprak hij regelmatig met Jan Campert over poëzie. Dat verliep niet altijd even geruisloos. Een door hemzelf genoteerde anekdote uit deze periode verhaalt hoe hij een avond lang met Campert over verzen had gepraat. Daarna brachten zij elkaar 'tot twee uur in de nacht een half dozijn malen over en weer naar huis', daarbij luidruchtig gedichten opzeggend, 'waarbij telkens andere gevels ons luidkeels recitatief weerkaatsen'. Het was Jan

Campert die Bob in 1926 meenam naar het Amsterdamse bovenhuis van dichter en criticus 'Jobs' Werumeus Buning en zijn vrouw 'Pop'. Daar was het iedere zondagmiddag instuif voor schrijvers en andere kunstenaars. Toen Bob in datzelfde jaar zijn eerste gedichtenbundel *De verliefde betonwerker* publiceerde, riep Pop Werumeus Buning hem trefzeker toe: 'Jij hoort niet op een kantoorstoel thuis maar op een paard'. Toch was het vooral het advies van Jobs Werumeus Buning om balladen te gaan schrijven, dat de definitieve doorbraak inluidde naar het schrijversleven van A. den Doolaard.

Verhuizing naar Voorburg

Begin 1928 vindt de verhuizing plaats naar de gehuurde kamer in het voorhuis van Woelwijk. De daartoe bestemde kaart van het Voorburgse bevolkingsregister vermeldt in een keurig handschrift dat op 2 februari van dat jaar werd ingeschreven aan het Oosteinde 193 Cornelis Johannes George Spoelstra, komende vanuit Den Haag en geboren te Zwolle in 1901. Als beroep op het moment van inschrijving wordt ingevuld: kantoorbediende BPM. In dit zelfde jaar wordt zijn eerste bundel balladen gepubliceerd. De kritieken zijn zeer lovend en aanmoedigend. Vooral *De ballade der gestorven landlopers* dwingt alom bewondering af. Den Doolaard zelf noemt deze ballade een goed vers omdat hij 'de beelden niet uit een galanteriewinkel had gegapt [...] maar uit eigen ervaring'. Hij had het geschreven na een nachtelijke fietstocht waarbij hij buiten in een bos had geslapen. 'Ik had net als mijn landlopers het lijf uitgestrekt in overjarige dorre bladeren, was wakker geworden omdat de storm mij regen in het gezicht blies [...]'. Zo ontstonden de dichtregels van het tweede couplet van deze ballade:

*Gij die het droog herbergzaam stroo versmaadt
En in verjaarde blaren 't lijf gaat strekken
Als 't land verzonken onder sterren staat;
Tot door de takken heen de storm komt lekken
Die sterren dooft, en nat maakt Uw gelaat;
Eens zal ten nieuwen dag geen zon U wekken
Als 't blarenleger wit van winter staat
Rondom de plek, die 't koude lijf kwam dekken.*

In het vijfde couplet klinkt nog iets na uit zijn verlofingsperiode en het toen gegroeide inzicht dat een zwerversleven moeilijk te combineren is met een vaste liefde:

*Prinsen, die hier op aarde werd versmaad
Omdat gij 't lijf in greppels neer woudt vlijen,
De zon op lippen en verzengd gelaat
Brandmerkte U met een vorstlijk vrijgeleide,
Wie eenmaal achter 't zonvuur zwerfen gaat
Kan liefde niet tot vasten stand verleiden;
Liefde is bitterder dan bedelbrood,
Sneller dan zonnevuur, harder dan dood;
Want de eerste kus is bitter reeds van 't scheiden.*

Rentenier op kamers

Op 27 september 1928 zegt Bob Spoelstra zijn kantoorbaan op. Zijn definitieve vertrek beschrijft hij als volgt: 'Vijf weken later verliet ik voor de laatste maal het grote kantoor, niet door de zij-ingang, waardoor ik zes jaar lang mijn fiets naar binnen en buiten had geschoven, maar door de voor directeurs en procuratiehouders gereserveerde monumentale hoofdingang [...]. Opgevouwen in mijn portefeuille lag een dun stukje papier: een cheque van het voorzieningsfonds te mijnen name, groot bijna zeventuizend gulden'. Omdat zeventuizend gulden in die tijd

veel geld was, concludeert hij in een latere publicatie: 'Ik vertrok dus eigenlijk als een soort rentenier naar mijn kamer in een oude boerderij te Voorburg'. Ter viering van zijn 'afschied van het commerciële leven' gaf Bob, die zich steeds consequenter A. den Doolaard gaat noemen, een tuinfeest in het zomerhuisje van Jobs en Pop Werumeus Buning aan de voet van een duin in Bergen aan Zee. Toch bood die vrijheid en die bescheiden rijkdom van zeventuizend gulden de beginnende literator aanvankelijk niet de juiste inspiratie. 'Ik was 28 jaar en had nog nooit de kans gehad om mijn wilde haren kwijt te raken. Als je dan als een jong dichter, die zich volgens zijn eigen zeggen voortaan wil wijden aan de schone letteren, met een dergelijk bedrag op het hem bijkans onbekende leven loslaat, gebeuren er natuurlijk ongelukken'. In het onstuimige leven dat volgt tijdens de Voorburgse jaren, ontwijkt hij Woelwijk regelmatig om zich in tomeloze levensdrift te storten in het wilde gewoel elders. Roekeloos viert hij het leven in Parijs en daarna vooral bij en op de 'Witte Berg' oftewel de Mont Blanc. Die levenspassie heeft hem hierna nooit meer losgelaten. Het werd zelfs het hoofdkenmerk van zijn literaire werk, wat in de literatuurboeken meestal wordt aangeduid met de naam 'vitalisme'. Vooralsnog levert het Den Doolaard echter voornamelijk een alcoholvergiftiging op en weinig literaire werken die de moeite waard zijn. In 1928 ver-

schijnt een nieuwe gedichtenbundel met de veelzeggende titel *De wilde vaart*. Het jaar daarop volgt zijn eerste 'roman van liefde en andere noodlottigheden' getiteld *De laatste ronde*. De roman maakt weinig indruk. Jobs Werumeus Buning schrijft er over in een recensie: 'Den Doolaard kan schrijven, hij weet alleen nog niet waarover'.

Journalist en druivenplukker

Ondertussen is de zeventuizend gulden volledig op geraakt. Op 13 augustus 1929 laat Den Doolaard zich uitschrijven uit Voorburg. Op dezelfde kaart van het Voorburgse bevolkingsregister die zijn komst in Woelwijk registreerde, wordt nu ook zijn vertrek vastgelegd. In de kolom 'beroep' is ondertussen de omschrijving kantoorbediende doorgehaald en vervangen door 'journalist'. Als 'plaats waarheen de persoon is vertrokken', wordt vermeld: 'Frankrijk of Roemenië'. Het wordt eerst Frankrijk waar Den Doolaard zich, volgens zijn eigen beschrijving, driekwart jaar doorheen zweette 'als rozenenter, dorser, keienbikker, druivenplukker en dokwerker', simpelweg omdat hij 'geen rode cent meer bezat'. Maar hij maakt van de nood een deugd door zijn ervaringen in 1931 te publiceren in *De Druivenplukkers*, een roman die zich grotendeels afspeelt in een internationaal milieu van zwerfende dagloners. Den Doolaard noemt het zelf zijn eerste boek dat de moeite van het lezen waard is: een boek dat, evenals

zijn beste balladen, gebaseerd is op eigen ervaringen, en uiteraard puur vitalistisch van inhoud. Zowel de kritieken als het lezerspubliek reageren enthousiast en zijn naam als schrijver is in één klap gevestigd. De volgende reis gaat naar de Balkan. Die tocht resulteert in 1933 in *De herberg met het hoefijzer*. Het werd het tweede boek dat de ene herdruk na de andere beleefde. Weldra zou dit gevolgd worden door nog meer reizen en nog meer publicaties die gretig werden gelezen. Dit speelde zich echter allemaal af ver weg van Woelwijk.

Blindelings beminnen van het leven

Voordat ik op die vroege paasmorgen huiswaarts keer, werp ik nog eenmaal een blik op het oude Woelwijk. De oude boerderij is inmiddels gesplitst en als twee wooneenheden verkocht. Een van de kinderen van de in 1941 overleden Anthonius Engelbertus Hooymans woont nu als eigenaar in het voorhuis, dat nu niet meer wordt verhuurd. Ineens bedenkt ik dat ik hier ook nog het laatste couplet van *De ballade der gestorven landlopers* wil lezen, staande voor het huis waar de dichter woonde, toen deze verzen in

1928 werden gepubliceerd. In dit laatste couplet geeft Den Doolaard een prachtige omschrijving van het vitalisme dat zijn hele verdere leven zou doordrenken. Hij noemt het 'een blindelings beminnen van dit leven'. Al lezende verwonder ik mij keer op keer over deze in 1928 geschreven dichtregels, waarin Den Doolaard zijn komende zwerversleven trefzeker voorspelt in een soort terugblik vanuit de verre toekomst. Het zijn visionaire regels vol vitalistische gedrevenheid. Hij zou het evengoed geschreven kunnen hebben kort voor zijn overlijden te Hoenderlo op 26 juni 1994:

**Atletiekclub te Werve.
Staande 3e van rechts:
Bob Spoelstra.**

*Foto omstreeks 1920
Collectie Letterkundig Museum*

Wilt mij, als de aardsche droomen zijn gedaan
Omhoog Uw helder vrijgeleide geven;
Liefde en horizonnen hing ik aan
In blindelings beminnen van dit leven;
Nooit kon ik Liefde's hinderlaag ontgaan,
Nimmer der horizonnen roep weerstaan,
Want machtiger dan ik was steeds het Leven;
Wilt daarom mij Uw vrijgeleide geven.

Terwijl ik deze ontroerende
woorden door mijn gedachten
laat ronddwalen, zie ik plotseling
hoe een vroege boerenwaluw
met even felle als grillige zigzag-
bewegingen onrustig boven het
hoge dak van het voorhuis zwalkt,
op zoek naar zijn nest, ergens in
de verte. De dolende geest van
A. den Doolaard is blijkbaar nog
steeds niet uit Woelwijk geweken.

Bronnen:

Doolaard, A. den

Vier balladen. Maastricht: Stols, 1928.

Het leven van een landloper. Amsterdam: Querido, 1958.

Ogen op de rug. Amsterdam: Querido, 1971.

Waarsenburg, Hans van de

A. den Doolaard, portret van een kunstenaar. Amsterdam: Meulenhof, 1982.

Zon, J.H.M. van der

Woelwijk, een boerderij aan het Oostende. In: Kadastrale Atlas Zuid-Holland, 2000.

Marcellus Emants 1848-1923

Een Toergenjew uit Voorburg

Marcellus Emants werd op 12 augustus 1848 geboren aan de Herenstraat nr. 87 in Voorburg als zoon van mr. Guiliam Balthasar Emants en Anna E. P. Verwey Mejan. Hij was de oudste van drie kinderen. Zijn vader was kantonrechter in Voorburg sinds 1845, maar verwisselde deze functie in 1854 voor die van assistent-arrondissementsrechter in Den Haag. In dat jaar verruilt de familie Emants Voorburg als woonplaats voor de Hofstad, waar zij een koetshuis aan de Hogewal (thans Mauritskade, hoek Parkstraat) zou betrekken. Het huis dat daar nu staat, is van later datum; Emants bewoonde het na de dood van zijn moeder.

De eerste zes levensjaren van Emants vormen de dunne draad die hem met Voorburg verbindt. Het geboortehuis is niet meer in de oorspronkelijke staat te zien; de benedenverdieping is verbouwd tot winkelruimte. Niettemin heeft Voorburg alle

reden om trots te zijn op deze letterkundige zoon. Hij is een van de weinige schrijvers uit de periode van de Tachtigers die nog steeds worden gelezen. Zijn beste werk heeft de tand des tijds doorstaan. *Een nagelaten bekentenis* (1894) wordt tot de klassieken

van onze literatuur gerekend. Samen met Nicolaas Beets en Louis Couperus behoort Emants tot de grote realisten van de Nederlandse literatuur. Internationaal gesproken staat hij in de traditie van Balzac, Toergenjew en Zola.

Gedurende de vroege levensjaren in Voorburg moet de levensvisie van de schrijver zijn ontkiemd. Deze was verstandelijk-beschouwend en pessimistisch. De latere Emants zag het leven als een aangelegenheid zonder zin of doel, en geluk als een illusie die men vergeefs najaagt. Nadat hij in 1923, na een moeizame oude dag in het bijzijn van zijn derde (en neurotisch aangelegde) vrouw was overleden, liet de weduwe op zijn graf een zerk plaatsen met het opschrift: 'Beklaag nooit de verlostte uit de krankzinnigheid die leven heet'. (Dit grafscript werd in 1957 verwijderd op last van Emants' dochter Eva.) Emants ligt begraven op de Algemene Begraafplaats in Den Haag.

André van Oudvorst is docent literatuurwetenschappen.

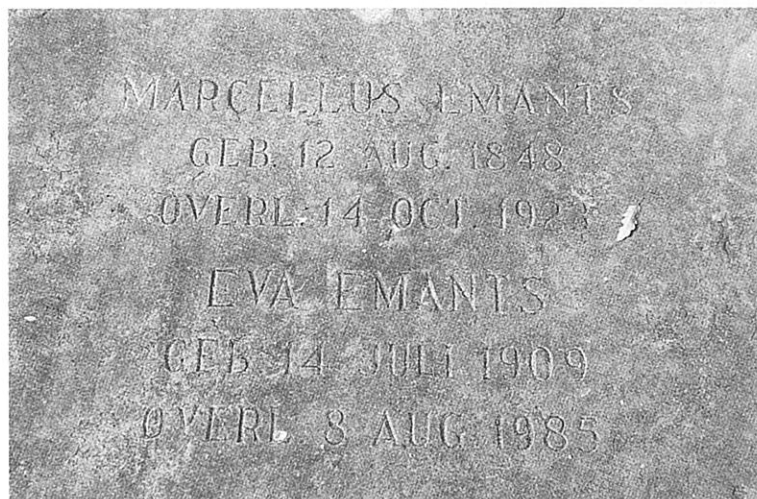

Emants komt de eer toe in Nederland het naturalisme te hebben geïntroduceerd. In de Voorrede van *Een drietal novellen* (1879) verklaarde hij: 'Vooraf merk ik op dat het mensdom m.i. wel verre van uit engelen en duivelen te zijn samengesteld, uitsluitend uit mensen bestaat, en dat ik mij gaarne naturalist noem om mijn instemming te kunnen betuigen met de leer die Taine aan Balzac toedicht'. Als kunstenaar keerde hij zich af van de idealistische roman uit de tijd van de Romantiek. In zulke romans waren de held(inn)en toonbeelden van eer en deugd, die slechts in de netten van de slechteriken verstrikt raakten om, aldus Emants, 'het goede te doen uitkomen en zegevieren'. Emants sluit zich aan bij het positivisme van Taine e.a., dat elke metafysische of religieuze beschouwingswijze van de menselijke natuur van de hand wees. Volgens hen was de mens geen hoger wezen, begiftigd met een gezond verstand en soevereine wil, dat op eigen kracht tot waarheid en deugd kan komen, maar eenvoudigweg een kracht die bepaald werd door zijn omgeving en omstandigheden. Emants wilde de roman oriënteren op de wetenschappelijke bestudering van de menselijke natuur: nuchter en objectief. Dat was echter niet wat de welopgevoede dames en heren anno 1880 van een roman verwachtten. Volgens Emants diende niet alleen het verhevene maar ook het platte van de mens en zijn omstandigheden de

romancier tot inspiratie te dienen.

Uit deze 'realistische' –later zouden spreken van naturalistische– geestesgesteldheid ontstonden novellen en romans waarin vrouwen en mannen als anti-held(inn)en bezwijken onder krachten die sterker zijn dan zichzelf. Fanny, Willem Termeer en Juffrouw Lina (om ons tot drie voorbeelden te beperken) zijn erfelijk belast ('nerveus'), labiel of wilszwak en geven zich over aan waanideeën die hun uiteindelijk

zijn intrede deed in de Nederlandse literatuur en een geliefd thema werd van de naturalisten. Eline Vere in Couperus' gelijknamige roman, Mathilde de Stuven in Van Deyssels *Een liefde* en Hedwig de Fontayne in Van Eedens *Van de koele meren des doods* kunnen als soortgelijke portretten worden beschouwd. Met de laatste schrijver deelt Emants zijn belangstelling voor de psychopathologie; hij was bekend met de studies van de beroemde Parijse professor Charcot.

fataal worden. Zij mogen dan het geluk niet deelachtig zijn geworden, daar staat tegenover dat zij de hypocrisie van hun burgerlijke milieu hebben doorzien.

'Fanny' is het derde verhaal uit *Een drietal novellen* (heruitgegeven als *Drie novellen* door Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1981). De hoofdpersoon is het type van de wilszwakke, neurasthenische vrouw, dat hiermee

Linker pagina: Portret van Emants en zijn derde vrouw en dochter Eva naar een schilderij van Floris Arntzenius.

Collectie Letterkundig Museum

Laatste rustplaats van Marcellus Emants en zijn dochter Eva op de Algemene Begraafplaats in Den Haag. Duidelijk is te zien dat het grafschrift is weggeslepen.

Foto M.G. Trapman

Portret van Emants naar een schilderij van M.W. Liernur uit 1862.

Collectie Letterkundig Museum

Fanny is de 'nerveuze' echtgenote van Jan Noorda, een wat middelmatige maar goedmoedige figuur, die zijn dichterlijke aspiraties heeft opgegeven voor een baan als ambtenaar. Hij ontziet zijn vrouw tot het uiterste, terwijl de leiding van het huishouden en de opvoeding van hun twee kinderen aan Fanny's zuster Bé is toevertrouwd. Fanny is een buitengewoon onevenwichtige vrouw die voortdurend heen en weer wordt geslingerd tussen extatische gevoelens en de ontzuivering die op de confrontatie met de alledaagse werkelijkheid volgt. Bovendien heeft ze zichzelf wijs-gemaakt dat haar huwelijk met Jan Noorda haar artistieke ambities heeft gefnuikt; ze had eigenlijk zangeres willen zijn.

De muzikaal begaafde Frans van

Doomring, een jeugdvriend van haar man en zojuist teruggekeerd van een reis naar verre landen, doet haar sluimerende romantiek in alle hevigheid ontwaken, vooral wanneer hij haar op de piano de melodieën uit Wagners *Tannhäuser* en *Lohengrin* voorspeelt. Haar man gelooft dat de muziek een heilzame werking op haar zenuwziek gestel uitoefent, maar in feite verscherpt deze juist de kloof tussen extatische dromen en nuchtere realiteit. Haar toevallen volgen elkaar steeds sneller op; de plotselinge dood van het derde kind, enkele maanden oud, geeft haar de genadeslag. Ze wordt krankzinnig, hetgeen zich uit in een reeks hysterische aanvallen, en sterft ten gevolge van een fatale sprong uit het raam.

In dit verhaal introduceert Emants het erfelijkheidsmotief, dat zo'n belangrijke rol zal spelen in de naturalistische stroming ten tijde van de Tachtigers. Fanny's hysterie wordt ten dele verklaard door het

feit dat ook haar vader aan een zenuwziekte leed; hij moest worden opgenomen in Meerenberg, een krankzinnigeninrichting in de omgeving van Den Haag. Opvallend is ook het 'wagnerisme', een typisch fin-de-siècle motief dat betrekking heeft op de exalterende macht van de –veelal laatromantische– muziek. Het contrast, ten slotte, tussen ideaal en werkelijkheid, wordt op diverse plaatsen in het verhaal uitgebeeld door het paradijsmotief: Jan wilde zijn verbintenis met Fanny maken tot een paradijs voor zijn aanbestede, maar werd spoedig ontgoocheld door haar aandoening. Fanny daarentegen verliest zich meer en meer in hemelse visioenen, daar het huiselijke leven een onmogelijke inspanning van haar vergt. Bovendien wordt ze gekweld door schuldgevoelens tegenover haar man, kinderen en zuster. De laatste is de werkelijke engel van het verhaal, vol toewijding en zelfopoffering –in het geheim houdt ze van Jan en had

Herenstraat 87.

Foto M.G. Trapman, 2000

ze graag de plaats van haar zuster ingenomen—, waartegenover de periodieke aanvallen van bezetenheid bij Fanny een satanisch trekje krijgen. Emants was in eigen ogen een vernieuwer van de roman, maar bleef natuurlijk ook een kind van zijn tijd. In de karaktertekening van de personages in 'Fanny' heeft hij zich nog niet geheel losgemaakt van de 'idealistische' roman, die hij in het voorwoord van *Een drietal novellen* zegt te bestrijden.

In *Juffrouw Lina* (1888), Emants tweede roman, tekent hij het 'portret' (zoals de 'realistische' ondertitel luidt) van een gediens-ge bij een voornamelijk Haagse familie, die op latere leeftijd met een boer trouwt, maar zich niet kan aanpassen aan het landleven. Dat komt door haar standsbesef, waardoor ze zich identificeert met het milieu dat ze heeft gediend, en zich verheft boven de omgeving waarvan ze deel uitmaakt. Ze infecteert haar dochter Marie met haar eigenwaan, maar als deze zwanger blijkt te zijn van een der 'hoge heren', wordt Lina ruw wakker geschud uit haar droom en werpt zich wanhopig met haar dochter voor de trein.

Voor juffrouw Lina stond een vroegere keukenmeid bij de familie Emants model. De schrijver toont hier zijn meesterschap in de psychologische karaktertekening. Lina's sterke kant wordt gevormd door haar ijver, toewijding en plichtsbetrachting, zowel als dienstbode van de familie Van der Wal, alsook als echtgenote van de

kaasboer Jan Prank. Haar zwakke kant is echter haar eigendunk (vooral over haar kwaliteiten als kokkin); haar trots de dochter van een rijke herenboer te zijn ont-aardt in zelfverheffing. Haar toewijding en plichtsbetrachting kunnen worden uitgelegd als een vorm van compensatie voor de schandvlek op haar leven die zij te verbergen heeft: de incestueuze verwekking van haar dochter Marie, die buiten haar weten een onecht kind blijkt te zijn van een halfbroer. Toen dit geheim aan het licht kwam, verliet zij haar familie; om haar dochter groot te kunnen brengen, moest ze zelf de kost verdienen.

Jan Prank is een eenvoudige, maar geestelijk gezonde boer, die met Lina trouwde omdat hij een hoge dunk had van haar verstand. Hij had gedacht dat zij hem financieel voordeel zou kunnen opleveren, maar komt bedrogen uit: ze is te oud en versleten voor het zware werk. Bovendien doorziet hij haar hovaardij: ze heeft een verkering tussen zijn neef en haar dochter succesvol weten te voorkomen. Op haar beurt beseft Lina maar al te goed dat ze bij Prank genadebrood eet, nu ze hem in zijn verwachtingen is tegengevallen. In haar wanhopige pogingen een nieuwe schandvlek in haar leven te bedekken raakt zij volledig uit balans en kiest ten slotte voor de uitweg van de dood. In wezen gaat het in deze roman om een pathologisch geval van labiliteit, dat door Emants bij wijze van case history met koele precisie in diverse stadia van ontwikkeling

wordt beschreven. Opvallend is weer het beroep dat de schrijver doet op het erfelijkheidsmotief: Lina's vader is in het 'dohuis' gestorven, terwijl haar dochter wel haar zelfoverschatting, maar niet haar plichtsbetrachting erft. De familie is, met andere woorden, erfelijk belast. Een ander belangrijk motief is de hypocrisie van het milieu, de hogere burgerij, dat door Lina moreel superieur wordt geacht, maar ten slotte door haar wordt ontmaskerd. De schok die de confrontatie met de naakte werkelijkheid veroorzaakt, is haar zwakke zenuwen echter te groot.

Willem Termeer, de hoofdpersoon van *Een nagelaten bekentenis* (1894), is opnieuw een 'nerveuze' figuur, en net als Fanny erg ontvankelijk voor de macht van de

Marcellus Emants omstreeks 1885.
Collectie Letterkundig Museum

muziek. Bovendien is hij, gezien het ik-perspectief waarin deze roman is geschreven, zich bewust van zijn erfelijke belasting: hij is het product van een ontaarde vader en een zwakke moeder, met andere woorden: een 'dégeneré'. Zijn voornaamste verdienste is dat hij de sociale komedie van zijn milieu, de burgerij, met de genadeloze blik van de buitenstaander bekijkt en becommentarieert. Zichzelf spaart hij daarbij niet; zijn gebrek aan wilskracht heeft zijn zelfinzicht verscherpt. Doordat hij, in tegenstelling tot de dominee die in de geschiedenis zijn tegenspeler is, geen illusies koestert over de goddelijke oorsprong van de menselijke natuur, weet hij zijn daad – de moord op zijn vrouw – te verklaren als het product van zijn aanleg en omstandigheden die geheel buiten zijn wil om tot dit resultaat hebben geleid. De wroeging is er echter niet minder om.

Marcellus Emants heeft zich behalve als schrijver van verhalen, novellen en romans ook gemanifesteerd als dichter en toneelschrijver. Ik heb mij kortheidshalve beperkt tot drie voorbeelden van zijn naturalistisch georiënteerde realisme, waarin men de belangrijkste kenmerken van deze stroming en de denkwijze van zijn tijd terugvindt.

Bronnen:

Dubois, Pierre H.

Marcellus Emants, een schrijversleven.

Den Haag: Nijgh & Van Ditmar, 1980.

*Linoleumsnede voorstellende
Marcellus Emants. Domheids-
macht is een toneelstuk van de
hand van Emants uit 1907.
Collectie Letterkundig museum*

Willem Frederik Hermans'

donkere kamer in Voorburg

Willem Frederik Hermans (1921-1995), de schrijver die beschouwd wordt als één van de grootste na-oorlogse auteurs van Nederland, woonde en werkte gedurende een korte periode van zijn leven in Voorburg.

Hoe kwam deze in Amsterdam geboren en getogen letterkundige in 1950 in Voorburg terecht? Wat valt er over zijn persoon en zijn schrijverschap in het dorp aan de Vliet te memoreren? Speelde Voorburg een rol in zijn literaire werk? Waarom vertrok hij in 1953 naar Groningen?

Huwelijk

Na een relatie van bijna drie jaar met de Amsterdamse tekenares Juus Hartman, die na Wim Hermans een verhouding kreeg met de Haagse schilder Theo Bitter, ontmoette Hermans Emmy Meurs.

In een interview door Hans van Straten in 1962 zei Hermans: 'het echtgenootschap en het vaderschap zijn dingen die mij min of meer zijn overkomen'. Of hij de allereerste ontmoeting met het charmante meisje met blauw bloed in de aderen, kleindochter van een baron, begin 1949 ook zo ervaren heeft, daarover heeft hij zich niet uitgelaten.

Vast staat wél dat hij op 4 juli 1950 met haar in het gemeentehuis van Voorburg, gelegen aan de Herenstraat 42, in het huwelijk trad. Emmy, geboren in Paramaribo in 1923 in een welgestelde Surinaamse familie, was met haar moeder en zuster (haar vader overleed tijdens de bootreis naar Nederland) in 1947 in Den Haag aangekomen en in 1948 verhuisd naar Voorburg naar het Soomerlustplein 21. Daar woonde zij met

haar familie, moeder, oudere zuster Nelly en zwager, toen zij met Hermans in het huwelijk trad.

De trouwakte laat zien dat het huwelijk van Hermans in Amsterdam op zeventien juni 1950 werd aangekondigd en dat er bij het huwelijk in Voorburg geen getuigen van zijn kant tegenwoordig waren. In tegenstelling tot wat Hans van Straten in zijn biografie over de schrijver suggereert, trad Hermans' uitgever van *De tranen der acacia's* (1949), Geert van Oorschot, niet op als getuige. Dat deden Emmy's jongste broer Hans en haar zwager Rudie van Lier. Van Oorschot was wel bij de bruiloft aanwezig en schonk onder andere de *Verzamelde werken* van Menno ter Braak. Ook de Haagse schrijver Paul Rodenko kwam naar Voorburg om Hermans en zijn vrouw te feliciteren.

Hermans trok bij zijn nieuwe familie in, de jaren vijftig werden in Nederland immers gekenmerkt door woningnood. Was het aanvankelijk erg vol in het huis, in april 1951 verhuisden zijn

schoonzuster en zwager, die in Leiden buitengewoon hoogleraar was, met hun zoontje van drie maanden naar Leiden, waardoor er meer ruimte beschikbaar kwam. Alhoewel, meer ruimte: Emmy Hermans was lerares mensendieck en hield haar praktijk in een kamer aan de achterkant van het huis en Wim Hermans die toen al een fervent amateur-fotograaf was, had de badkamer ingericht als donkere kamer. Dat laatste betekende dat Emmy zich

Marijke van Dorst werkt als beleidsmedewerker cultuur bij de gemeente Voorburg.

Soomerlustplein 21.
Foto M.G. Trapman, 2000

Heden *over Jule*

nde een huwelijk aan te gaan:
Hermans, Willem Frederik

en Meurs Imelie Benicette

De afkondiging van dit huwelijk is onverhinderd geschied alhier *en te*
Amsterdam op Zaterdag sevenien Juni laatstleden

Als getuigen waren tegenwoordig:

*Melior, Penn Adriaan, oud, nederdering ja-
rens, kinderarts, wonende te Zumburg, de Velle
van de Bruid, f.w. van Lier, Nidell, Voorber, Ja-
cob, oud, nederdering jaren, hof, lereus, wonende
te Wobben.*

Waarvan akte, welke overeenkomstig de wet is voorgelezen.

1. W. F. Kruis
W. F. Kruis
P. H. Meurs
Rammens

2. Joh. Hermens
Joh. Hermens
M. M. Eggels.
P. de Nef
Th. van der

Dat herinnert zich Margot Bergsma die in Voorburg met mevrouw Hermans bevriend was. Margot werd behandeld in de praktijk van Emmy en zo ontstond een vriendschap waar ook beider echtgenoten bij betrokken raakten. Bovendien waren Hermans en zijn vrouw patiënt van tandarts Wiegand Bergsma die aan de Parkweg 271 woonde. Belangstelling voor de fotografie deelde het echtpaar Bergsma met Hermans en hij werd dan ook door hen meegenomen naar bijeenkomsten van de Haagse Amateurfotografen Vereniging. Maar dat was niet zo'n succes: Hermans, van wie later gezegd zou worden dat er geen andere Nederlandse auteur is in wiens boeken zoveel fotografen, camera's en foto's voorkomen, vond zijn foto's van betere kwaliteit. (In 1986 zou hij zijn foto's exposeren in het Stedelijk Museum in Amsterdam en publiceren in het boek *Koningin Eenoog*.) Naast het schrijven en fotograferen tekende Wim Hermans ook. In februari/maart 1952 maakten collages en pentekeningen van hem deel uit van de tentoonstelling 'Tekende schrijvers' van de Moderne Boekhandel in Amsterdam. Liefde voor katten, het wederzijds lenen van boeken en enkele visites aan het strand van Scheveningen schiepen een extra band tussen Hermans en zijn Voorburgse vrienden.

Voorburg in zijn werk

Een bijzonderheid van Voorburg en omgeving was voor Wim Hermans de Blauwe Tram. Van deze tram, die reed van Scheveningen naar Voorburg, maakte hij vaak gebruik.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Blauwe Tram terug te vinden is in zijn literaire werk.

Toen hij in 1952 aan het Soomerlustplein begon met het schrijven van de oorlogsroman *De donkere kamer van Damocles*, nadat hij kort tevoren *De Nederlandse geheime diensten te Londen* (1950) gelezen had, 'leende' hij voor een deel zijn eigen Voorburgse omgeving.

De roman, waarmee hij bij het verschijnen in 1958 meteen veel succes oogstte, verhaalt over Osewoudt, een jongeman, die tijdens de Duitse bezetting een serie verzetsdaden pleegt in opdracht van een geheimzinnige, telkens verdwijnende, op de jongeman gelijkende persoon, Dorbeck genaamd.

In het onderstaande fragment loopt Osewoudt van de Parkweg (momenteel ter hoogte van het Van Wassemaer Hofplein) naar het eindpunt van de gele tram (in de buurt van het huidige eindpunt van tramlijn 10). De spoorbaan en het perron van Voorburg waren in die tijd nog niet verhoogd.

'Zijn [Osewoudts] horloge stond op vijf over acht toen hij uit de blauwe tram stapte in Voorburg. Onder het viaduct door, dan de spoorweg oversteken, dan, daar-

achter, is het eindpunt van de gele tram. Blauwe trams, gele trams, treinen, nergens is zoveel railvervoer geconcentreerd als in de voorsteden van Den Haag – en het kan mij nergens brengen waar geen Duitsers zijn.' (blz. 46, 21e druk, 1978)

Ook het tuincentrum op de hoek van het Stationsplein (in de vijftiger jaren Prinses Mariannelaan genaamd) en het (toenmalige) café De Bijenkorf aan de Prinses Mariannelaan 71/hoek Laan van Middenburg, het huidige restaurant Villa La Ruche, kregen een plaats in de klassiek geworden roman.

'Goed, als je [Elly] hier niet wilt blijven staan [bij de eindhalte van de tram]. Hij [Osewoudt] pakte haar elleboog en nam haar mee, de halte af en langs de bloemkweekerij op de hoek van de Prinses Mariannelaan.[...] Hij gaf geen antwoord, een paar minuten, duwde haar toen het café binnen op de hoek van de Laan van Middenburg en de Prinses Mariannelaan. Hij zorgde ervoor dat zij vlak bij de deur gingen zitten.' (blz. 47-48)

Osewoudt dankt zijn naam aan de firma Osewoudt, destijds een bedrijf in verwarmingsapparatuur in de Lekstraat in Den Haag. Hermans gebruikte ook situaties en locaties in Voorschoten en Leiden. Onder de titel *Als twee druppels water* maakte *De donkere kamer van Damocles* in 1963 furore als film in de regie van Fons Rademakers.

Literaire arbeid in Voorburg

Toen Hermans Emmy Meurs ontmoette had hij geen vast inkomen. Hij sprokkelde met schrijven zijn inkomsten bij elkaar. Als een van de voorwaarden om met Emmy te mogen trouwen stelde de familie Meurs dat Hermans zijn studie fysische geografie zou afmaken en dan een behoorlijke baan zou zoeken. Het kennismakingsbezoek dat hij en Emmy verplicht aflegden bij haar oudste broer Tjark in Parijs heeft hij later beschreven in de novelle *Het grote medelijden* (1962), opgenomen in de bundel *Een wonderkind of een total loss* (1967).

'Ik ontmoette hem voor het eerst in de nachtclub "Monseigneur", waarheen hij Monica [= Emmy] en mij had ontboden. [...] Ik was toen veel armer dan nu, maar ik had een nieuw pak aan en een schoon wit overhemd. [...] Maar ik zat er nog geen vijf minuten, of ik voelde dat het niets zou worden. En dat kwam door Friso [= Tjark]. [...] De wederzijdse antipathie kwam uit het tafeltje omhoog met het blauwe licht en bleef hangen als een nevel.' (blz. 215-216, 2e druk, 1967)

Een paar maanden na hun huwelijk, op 11 november 1950, deed hij zijn doctoralexamen aan de universiteit van Amsterdam. Hermans bleef zijn schrijverschap trouw. Het echtpaar leefde in Voorburg grotendeels van de inkomsten van de lessen mensen-dieck van Emmy, want de literaire werkzaamheden van Wim leverden slechts een bescheiden inkomen op.

**Tekening W.F. Hermans
voorstellend zijn vrouw Emmy,
1951.**

Uit: Bzzlletin 13 (1985)

In zijn Voorburgse jaren schreef hij recensies en artikelen voor tijdschriften zoals *Litterair Paspoort*, had zitting in de redactie van *Podium*, voerde polemieken in *Libertinage* en was betrokken bij de voorbereidingen van het nooit verschenen tijdschrift *De draad van Ariadne*, het periodiek voor literatuur en psychologie, van Paul Rodenko.

Op 19 mei 1951 ontving het Haagse dagblad *Het Vaderland* Hermans' eerste bijdrage en in *Het Vrije Volk* en andere kranten becommentarieerde hij nieuwe boekuitgaven.

Op voorspraak van Hermans' geliefde auteur F. Bordewijk werd hij juli 1950 uitgenodigd om lid te worden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. In een open brief aan diverse dag- en weekbladen wees hij dit aanbod af. Open brieven waren voor Hermans een veel gebruikt

medium om zijn kritiek weer te geven.

Om zijn financiële positie enigszins te versterken deed de schrijver, net als in de jaren voor zijn huwelijk, regelmatig mee aan literaire wedstrijden. Soms met succes, in 1951 won hij met een vroege versie van de novelle *Het behouden huis*, waarin een partizaan in de Tweede Wereldoorlog zich schuilhoudt in een verlaten huis, een reistoelage van driehonderd gulden van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. In het najaar reisde hij met zijn vrouw naar Spanje om daar conform de bedoeling van de prijs zijn literaire horizon in het buitenland te verbreden. Slechts een artikel over Spanje in het *Algemeen Handelsblad* was daarvan het resultaat.

Overigens werd de eerste versie van de bekroonde novelle, die hij

in september 1950 in Voorburg voltooide, in 1952 uitgebreid met ervaringen die hij tijdens een schrijversconferentie in Bad Dürkheim in 1951 opdeed. Om reiskosten uit te sparen lifte de auteur toen naar Duitsland. Hermans die in 1949 de essayprijs van de gemeente Amsterdam had gewonnen, werd in 1951 op voorspraak van de Vereniging van Letterkundigen gevraagd mee te doen aan de Prozaprijs van de gemeente Amsterdam. De deelnemende schrijvers ontvingen ieder tweehonderdvijftig gulden voor hun bijdrage. Zo ook Hermans. Hij stuurde het verhaal *De schoorsteenveger* in. Geen enkele inzending werd echter goed genoeg bevonden voor de prijs van zevenhonderdvijftig gulden. *De schoorsteenveger* zou nooit gepubliceerd worden.

Hermans' literaire tijd in Voorburg wordt niet alleen gekenmerkt door het schrijven van veel 'klein werk', maar ook door commotie en conflicten rondom zijn publicaties en zijn persoon. Riepen de seksuele vrijmoedigheden in *De tranen der acacia's* bij diverse recensenten afkeuring op (Van Duinkerken, Bordewijk) en verbood IDIL, de katholieke Informatie-Dienst-Inzake-Lectuur, het boek om de pornografische, immorele en goddeloze strekking, met *Ik heb altijd gelijk* werd hem wegens anti-katholieke passages in maart 1952 een proces aangedaan. Reeds toen het eerste hoofdstuk van de roman in de mei/juni aflevering 1951 van het

tijdschrift Podium verscheen, gevolgd door de boekuitgave in november van dat jaar, werd door velen wegens het opzettelijk beledigen van een deel van het Nederlandse volk om justitieel ingrijpen verzocht.

Ik heb altijd gelijk verhaalt over een uit Indonesië gerepatrieerd soldaat die uit rancune over eigen mislukking en uit een sterk gevoel van minderwaardigheid zich verzet tegen de kleinburgerlijke mentaliteit van Nederland. Zwaar dronken roept hij: 'De katholieken! Dat is het meest schunnige, belazerde, onderkruiperige, besodemieterde deel van ons volk! Maar die naaien er op los! Die planten zich voort! Als konijnen, ratten, vlooiën, luizen. Die emigreren niet! Die blijven wel zitten in Brabant en Limburg met puisten op hun wangen en rotte kiezen van het ouwels vreten!' (blz. 28, 15e druk, 1989)

Met zijn literatuur- en wereld-beschouwing, die er kort samengevat van uitgaat dat de mens en de wereld onkenbaar zijn, en vooral met de kritische en onafhankelijke wijze waarop Hermans deze beschrijft, riep hij weerstanden op.

De schrijver die te boek staat als een persoon die niet tegen kritiek kan – ooit zei hij zelf dat hij als kind slecht tegen verlies bij het spel kon – was dan ook gebrouilleerd met velen. Zo zegde hij vanaf het Soomerlustplein zijn vriendschap op met Van Oorschot, Rodenko, Van Straten, en zelfs zijn zwager Van Lier. De

Vereniging van Letterkundigen, die hem de jarenlange achterstallige contributie had kwijtgescholden, keerde hij in juli 1952 de rug toe.

Vertrek uit Voorburg

Moe van de 'literaire stormen' en teleurgesteld dat het schrijven hem niet de financiële positie bracht die hij wenste, solliciteerde hij in juni 1952 naar een baan aan de universiteit van Groningen. Met positief resultaat, want op 1 oktober 1952 werd hij assistent fysische geografie voor een maandsalaris van driehonderdvijftig gulden. Al tijdens de zomer van dat jaar begon hij in Luxemburg met het geologisch veldwerk voor zijn dissertatieonderzoek. Het wetenschappelijke werk kreeg tijdelijk meer aandacht dan zijn literaire werk. Op 13 april 1953 vertrok het echtpaar Hermans officieel uit Voorburg naar Groningen, waarbij opvalt dat er geen persoonskaart van de schrijver in het Voorburgse Bevolkingsregister te vinden is. Hermans heeft zich dus nooit laten registreren als inwoner van Voorburg.

Indachtig Osewoudt in *De donkere kamer van Damocles* van wie onduidelijk is of hij nu wel of niet dezelfde persoon is als Dorbeck, zou je je kunnen afvragen of de schrijver Willem Frederik Hermans eigenlijk wel in Voorburg gewoond heeft.

*Kop van W.F. Hermans.
Syvia Willink-Quèl, 1981*

Bronnen:

Bergsma, Margot

Wim en Emmy beeldden toen al Osewoudt en Dorbeck uit.

In: Hermans-magazine: intermezzo in Voorburg, jrg. 4 (1995) nr. 16, p. 104 - 109.

Bergsma, Margot

Wim zei toen al dat hij een groot schijver was.

In: Hermans-magazine: student in oorlogstijd, jrg. 5 (1995) nr. 17, p. 23 - 25.

Straten, H. van

Hermans: zijn tijd, zijn werk, zijn leven. Soesterberg: Aspekt, 1999.

Straten, H. van

Ze zullen eikels zaaien op mijn graf: teruggevonden gesprekken met Willem Frederik Hermans. Amsterdam: Lubberhuizen, 1995. - (De nieuwe engelbewaarder; 9).

Anna Barbara van Meerten-Schilperoort

1778-1853

*Trudie Lepoutre is bibliothecaris
en jurist en werkzaam bij de
Openbare Bibliotheek Voorburg.*

24

*Anna Barbara.
Collectie streekarchiefdienst
Hollands Midden*

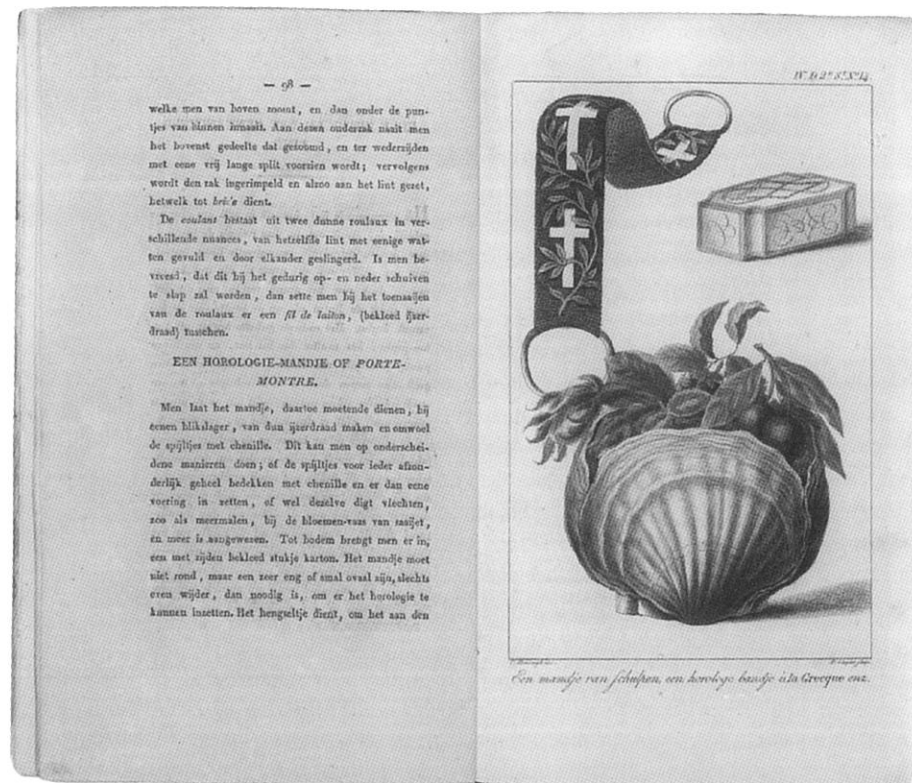

Op 14 februari 1853 overleed te Gouda Anna Barbara van Meerten-Schilperoort. Haar begrafenis, enige dagen later, liep uit op een publieke gebeurtenis. Velen bewezen de laatste eer aan 'Neêrland's groote kinder-vriendin', die zich 'door daad en pen, in ons land een te regt algemeen beroemden naam verwierf'. In de eerste helft van de 19e eeuw was Anna Barbara van Meerten-Schilperoort een van Nederlands meest verkochte en gelezen schrijfsters, vooral van literatuur voor kinderen en vrouwen. Multatuli noemt haar in zijn meesterwerk *Max Havelaar* (1860) een 'bekende schrijfster' en in zijn vijfde bundel *Ideeën* (1873) komt zij ter sprake als een 'beroemde schrijfster'. Haar bibliografie telt ruim negentig boektitels en een grote hoeveelheid artikelen. Kort na haar dood was er nog sprake van belangstelling voor haar werk; in de officiële literatuurgeschiedenis is deze in Voorburg geboren schrijfster echter sindsdien nagenoeg vergeten.

Wie was Anna Barbara?

Anna Barbara Schilperoort werd op 3 januari 1778 aan de Geestbrug, gemeente Voorburg, geboren als dochter van Dirk Schilperoort en Adriana Theresia van Brecelencam. Op 4 januari 1778 werd ze door de Voorburgse dominee Jacobus de Rijk in Rijswijk gedoopt. Anna Barbara had een veel oudere halfbroer, Carel van Grasveld, op wie ze bijzonder gesteld was. Van haar jeugd en haar korte periode in Voorburg (voor de studie van Carel verhuisde het gezin naar Leiden) is vrijwel niets bekend. Over haar vader schreef ze nooit. Haar moeder noemde ze een enkele keer als een lieve, wijze, meevoelende vrouw, die kunstige handwerken maakte.

Zoals haar dochter Cornelia later zal vermelden was Anna een enigszins dweepziek meisje, dat haar gevoelens hoger, dieper, levendiger uitte dan ieder ander. Anna Schilperoort was nog geen zeventien toen zij in 1794 in het huwelijk trad met de twaalf jaar oudere predikant Henrik van Meerten en in de pastorie van Wadenoijen in de Tielerwaard ging wonen. Onder invloed van de Franse Revolutie wijzigden zich de politieke verhoudingen in ons land. Franse troepen vielen in het begin van 1795 de Betuwe binnen en eisten de pastorie op om er soldaten in te kwartieren. Plundering en vernieling van de inboedel waren het gevolg. In haar autobiografisch getinte roman *Emilia van Rozenheim, of familietafereelen uit het einde der*

achttiende en begin der negentiende eeuw (1828) beschreef Anna deze nare ervaringen.

Leer- en kinderboeken

In 1798 verhuisde het echtpaar naar Gouda. Zij kregen zes kinderen, drie dochters en drie zoons. Anna van Meerten, die zelf 'oppervlakkig en zeer gebrekkig' onderwijs genoot, besloot de opvoeding en het onderwijs van haar kinderen zelf ter hand te nemen. Ontevreden over het gehalte van het beschikbare onderwijsmateriaal begon ze ook zelf leerboekjes te schrijven. Haar eerste boek, *Leer- en leesboekje over taalkunde*, kwam in 1811 anoniem van de pers. Ten behoe-

ve van de aardrijkskundeslede stelde ze een jaar later de *Atlas voor kinderen* samen. Ook de exacte disciplines konden op haar belangstelling rekenen, getuige *Een proeve van natuurkunde voor meisjes* en *Het gebruik van het mikroskoop voor jonge lieden*. Bij deze vakmethodes sloten de godsdienstige leerboeken aan, zoals *De Christelijke feestdagen en de lijdensgeschiedenis van onzen Heer, behandeld voor jonge lieden* en *De Kinderbijbel*, die tot in 1884 werd herdrukt.

Daarnaast genoot Anna Barbara faam als schrijfster van kinderboeken met eenvoudige verhaaltjes en versjes met een sterk moraliserend karakter. De bekendste zijn

Uitvoerige instructie voor het maken van een horlogemandje. Veel instructies uit het tijdschrift Penélopé gingen vergezeld van duidelijke, met de hand ingekleurde, illustraties vervaardigd door Cornelis Borsteegh (1773-1834). Collectie Koninklijke Bibliotheek Den Haag

Keetje en Frits, of de kleine wandelaars (1823), Willem, Karel en Betje (1825) en *Bloempjes voor de Nederlandse jeugd* (1839).

Instituut van Opvoeding

Het grote gezin, de slechte tijden en de tiërceringsmaatregelen van de Franse overheersers brachten de Van Meertens in financiële moeilijkheden en Anna besloot een dagschooltje te beginnen, een Instituut van Opvoeding, zoals zij het zelf noemde. Aanvankelijk was het instituut alleen bestemd voor vrouwelijke dagscholieren, onder wie haar twee jongste dochters. Per circulaire maakte ze bekend dat zij met ingang van mei 1824 bereid was 'haar Instituut ook voor kostjufvrouwen te openen'. Voor kost, inwoning, onderwijs in alle vakken die pasten bij de beschaafde opvoeding van een dame betaalden de ouders van de leerlingen negenhonderd gulden per jaar. Daarbij waren inbegrepen: het wassen van het linnen-goed, het gebruik van de benodigde boeken, kaarten en de globe. Alleen het onderwijs in dansen, muziek, tekenen en de 'verschotten' voor kleding en handwerken waren hiervan uitgesloten. Ondanks de aanzienlijke som geld die op tafel gelegd moest worden meldden zich voldoende meisje tussen de twaalf en achttien jaar aan. Het waren meisjes uit 'hoogaanzienlijken en deftigen burgerstand' uit alle delen van het land. Hoofddoel van het onderwijs was volgens Anna Barbara gelegen in karaktervorming. Daarnaast besteedde zij

veel aandacht aan de intellectuele en artistieke vorming van haar leerlingen, die Anna haar hele leven tot inspiratiebron zouden blijven.

Penélopé

Tussen 1821 en 1835 kon men zich abonneren op *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd*; bevattende de beschrijving en afbeelding van allerhande soorten van vrouwelijke handwerken benevens eenige lektuur over onderwerpen uit den vrouwelijken kring. Samenstelster van dit eerste Nederlandse tijdschrift voor vrouwen was Anna Barbara van Meerten. Het complete tijdschrift omvatte acht banden. Alle artikelen waren in de Nederlandse taal geschreven en dat was iets bijzonders voor een tijdperk waarin het Frans als een deftige omgangstaal gold. Zij

richtte zich met dit blad vooral tot meisjes en jonge vrouwen van de betere stand. Een ideale dagindeling bestond volgens haar uit drie uur naaiarbeid en drie uur handwerken. Ideeën en technieken hiervoor waren, zelfs voor vierjarigen, te vinden in *Penélopé*. Daarnaast verraste Anna Barbara haar lezeressen met artikelen over opvoedkunde, lichaamsbeweging, tuinieren en mythologie. De naam van het tijdschrift was ontleend aan de Griekse mythologie. De vrouw van de doodgewaande Odysseus, Penélopé, wist zich door een list aan de vele vrijers die naar haar hand dongen te onttrekken. Zij beloofde een van hen te trouwen zodra zij een lijkkleed had voltooid. 's Nachts haalde zij echter weer uit wat zij overdag had geweven.

Reizigster zonder geld

In vijf kloeke delen publiceerde Anna van Meerten tussen 1822 en 1829 het informatieve en boeiende reisboek *Reis door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg voor jonge lieden*. Dit omvangrijke werk droeg ze op aan de toen nog jeugdige Prinses Marianne, de dochter van Koning Willem I, die na een ongelukkig huwelijk met de overspelige Prins Albert van Pruisen in 1848 op buitenplaats Rusthof in Voorburg zou komen wonen. In de opdracht stelde Anna van Meerten Prinses Marianne als voorbeeld voor alle Nederlandse dochters. 'Ja, edele Prinses! Ook uwe Koninklijke Hoogheid deelt in

deze algemeene belangstelling. Met eerbied zij het mij vergund, hoogstdezelve dit te herinneren: ook op u is het oog van velen geslagen; iedere Nederlandse Maagd stelt belang in Prinses Marianne; wier vorming en opvoeding, onder het oog van de beste der Moeders, zoowel als van de voortreffelijkste der Vorstinnen, zoo uitnemend geslaagd is... Ja, mijne jeugdige Vorstin! zoo belangrijk kan uw Doorluchtig voorbeeld worden, als onze Nederlandsche dochters een model vinden van alle voortreffelijke deugden in hare Koninklijke Prinses, gelijk iedere Vrouw en Moeder dit vindt in het voorbeeld der edelste Koningin.'

Het reisboek was opgezet als een reis, die verschillende mensen met elkaar maakten. Zij spraken er samen over en schreven brieven naar huis, alles zo levendig alsof de schrijfster zelf alle landschappen had gezien, alle fabrieken en werkplaatsen had bezocht en alle torens zelf had beklommen, hetgeen geenszins het geval was. Wie bedenkt dat Anna van Meerten geen geld had om te reizen en alle informatie uit boeken, gesprekken en haar fantasie putte, zal er deze te meer om bewonderen.

In het vijfde deel spraken zij over Voorburg als een zeer belangrijke plaats. 'Men houdt dit toch voor het Forum Adriani. Het schijnt althans van zeer oude oorsprong. In 1771 heeft men op de buitenplaats Arends nu Hoogenburg verschei-

dene oudheden opgegraven: als eenen ring, een anker, een edelgesteente, eene Romeinsche lamp, een napje, eene lijkbuis, dwaas genoeg door de delvers in stukken geslagen; eindelijk eene metalen hand, welke, uit den omvang te oordeelen, moet behoort hebben tot een standbeeld, ten minste van acht of tien voeten hoogte. Thans heeft Z.M. de Koning dit goedje gekocht en geschieden er op Hoogstdezelfs last uitgravingen. Het is een zeer aanzienlijk en welvarend dorp, aan de Delftsche vliet of trekvaart gelegen, welke als omzoomd is door buitenplaats aan buitenplaats'.

Vriendin van armen en gevangenen

Met verbazing kan men vaststellen dat Anna Barbara van Meerten-Schilperoort een uiterst druk leven moet hebben geleid. Niet alleen verzorgde ze een groot huis, gaf ze onderwijs en schreef zij ruim negentig boeken, maar ze was ook maatschappelijk zeer bewogen. Ze raakte gefascineerd door het werk van W.H. Suringar, die met enige anderen in 1823 het Genootschap tot zedelijke verbetering van de gevangenen oprichtte. Samen met een vriendin bezocht Anna Barbara regelmatig de vrouwengevangenis in Gouda en deed ze aan bovengenoemde Suringar voorstellen ter humanisering van hun lot. Ten behoeve van de armen organiseerde ze naaicursussen. Regelmatig liet ze boekjes, zoals haar *Almanak voor Dienstboden*

uitgeven die tot strekking hadden hun positie te verbeteren.

Daarnaast was Van Meerten lid van 'Tabitha', een vereniging van vrouwen die regelmatig bijeenkwamen om kledingstukken voor behoeftigen te vervaardigen. Ook het lot van de vele kinderen, veroordeeld tot kinderarbeid, trok zij zich in hoge mate aan. Na de dood van haar echtgenoot in 1830 zette Anna vol vuur zijn werk als geloofsverspreider en armen- en ziekenhoeder voort.

Nog vol plannen overleed Anna Barbara van Meerten-Schilperoort na een kort ziekbed in februari 1853. Haar laatste levensdagen

Gedenksteen St. Janskerk in Gouda. Dit monument ter gedachtenis aan Anna Barbara van Meerten is weggestopt achter een grote kathedr.

I. Stracké (1853)

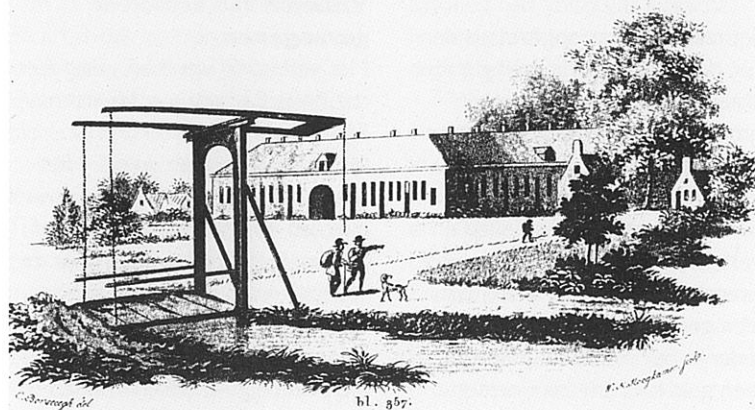
Foto M.G. Trapman

zijn op ontroerende wijze
beschreven door haar oudste
dochter Cornelia in de kleine
uitgave *Iets over Mevr. A.B. van
Meerten, geb. Schilperoort,
1778-1853.*

In de St.-Janskerk in Gouda
bevindt zich ter gedachtenis aan
Anna Barbara Meerten-Schilper-
oort een beeldhouwd monu-
ment versierd met rouwende
engeltjes.
Het opschrift luidt: Hulde aan
Neerlands kindervriendin A.B. van
Meerten, geb. Schilperoort
Geb. 3 jan 1778. Ontsl. feb. 1853
DOOR HARE DANKBARE
LEERLINGEN EN VRIENDEN

REIS
DOOR HET KONINGRIJK
DER
NEDERLANDEN
EN HET
GROOTHERTOGDOM
LUXEMBURG,
VOOR JONGE LIEDEN.
DOOR
A. B. VAN MEERTEN,
GEB. SCHILPEROORT.
EERSTE DEEL.
TWEDE DRUK.

Te AMSTERDAM, bij
SCHALEKAMP en VAN DE GRAMPEL.
MDCCCXXIX.

Bronnen:

Gelderblom, A.J.

Schrijvende leidsvrouw en kindervriendin: Anna Barbara van Meerten Schilperoort (1778-1853). In: Nederlandse letterkunde, 2e jrg (1997), p. 29-44.
Hogeweg-de Haart, H.P.

Anna Barbara van Meerten Schilperoort. Amsterdam, Internationaal archief voor de vrouwenbeweging, 1956.
Huiskamp, Frits

Een portret van Anna Barbara van Meerten, geb. Schilperoort (1778-1853). In: Kinderboeken als levend cultuurbezit, uitgave ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van de Stichting Geschiedenis Kinder- en Jeugdliteratuur, 1997, p. 65-70.

Constantijn Huygens 1596-1687

Constantijn Huygens, geboren op 4 september 1596 in Den Haag, was van beroep diplomaat en secretaris van de prinsen van Oranje. Daarnaast hield hij zich bezig met dichten, architectuur, filosofie, tekenen, componeren, theologie en natuur- en sterrenkunde.

Het raakvlak van Huygens met Voorburg is zijn buitenplaats Hofwijck, die hij omstreeks 1653 in zijn uitvoerig hofdicht *Vitaulium-Hofwijck* beschreef:

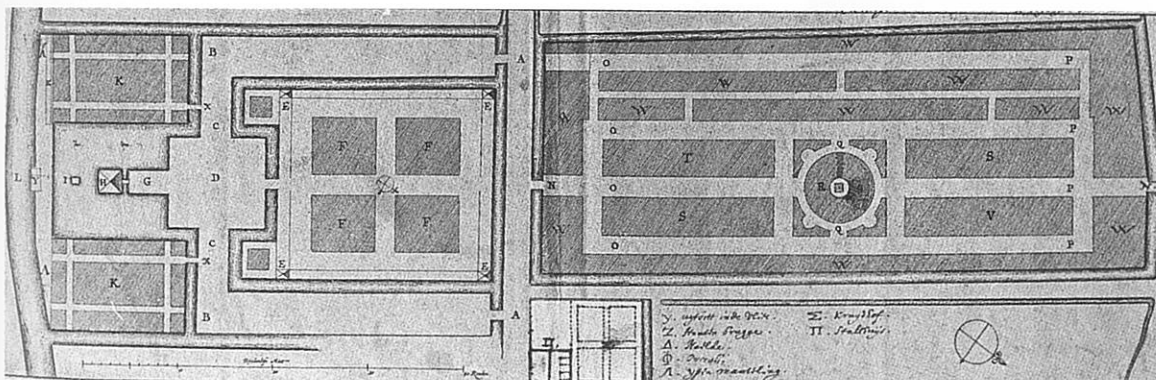
'K will Hofwijck, als het is,
'k will Hofwijck, als 't sal wesen,
Den Vreemdeling doen sien,
den Hollander doen lesen.

(Hofwijck, regel 25 en 26)

Achter dit citaat uit het gedicht

Hofwijck over het buiten van Constantijn Huygens aan de Vliet steekt meer dan men op het eerste gezicht zou vermoeden. De buitenplaats Hofwijck is door Huygens gesticht rond 1641 tussen de Vliet en de Lijtweg, de huidige Prinses Mariannelaan. De Heerweg, die nu het Westeinde heet, liep dwars over het landgoed. Toen Huygens deze regels dichtte was de tuin nog maar een

jaar of tien oud. Voor een boementuin nog piepjong. In die tien jaar was er in het leven van Huygens wel het één en ander veranderd. In 1641 genoot hij als secretaris van de stadhouder Frederik Hendrik een groot aanzien. Veelvuldig gaf hij zijn mening over zaken als architectuur en schilderkunst. Zo adviseerde hij de stadhouder over bouwwerkzaamheden volgens

Boven: de tuin van Hofwijck, 1994.

Foto M.G. Trapman

Plattegrond bij het gedicht Hofwijck, 1653.

Collectie Museum Hofwijck

**Titelblad manuscript Hofwijck.
Onderaan tekende Huygens een
aantal ontwerpen voor een
vignet.**

Collectie Koninklijke Bibliotheek
Den Haag

30

klassieke principes aan zijn kastelen als Honselaarsdijk en Huis ten Bosch, maar ook over de prachtige schilderijen die Rembrandt maakte. Zijn oordeel legde gewicht in de schaal. De stadhouder stond op het hoogtepunt van zijn macht. Door de succesvolle veldtochten kon hij zich ten opzichte van de Staten, die zijn feitelijke werkgever waren, veel veroorloven. Frederik voerde een grandeur, en Huygens als Uomo universale hielp hem daarbij. Toen Huygens het gedicht afrondde eind 1651 was de situatie echter drastisch veranderd. Frederik Hendrik was in 1647 overleden en ook zijn zoon, Willem II, overlijdt onverwachts in november 1650. Daarmee breekt het stadhouderloos tijdperk aan. Voor Huygens kan het niet anders dan een moeilijke tijd zijn geweest. Hij is nu 54 jaar, een

respectabele leeftijd voor die tijd. En in de tijd die hem nog rest, zo ziet hij het zelf, schrijft hij zijn hofdicht zodat Hofwijck niet '... onberijmt zijn' stichter (zou) overleven'.

Huygens geeft een paar argumenten waarom hij zijn hofdicht schrijft. De eerste is hierboven al genoemd: zal Hofwijck onberijmd blijven, en wijcken voor 't Voorhout, terwijl ik het Voorhout bezongen heb? Met reden eischte men de schuld van mijn gebeent. De tweede reden is een variatie op een oeroud adagium: Wie schrijft, die blijft. Hierbij niet alleen van toepassing op de dichter, maar ook op zijn buiten:

eens salmen seggen, Hier,
Hier was 't daer Hofwijck stond,
nu Puijn en Queeck en Aerde.
En dan sal Hofwijck
noch staen bloeijen in zijn' waerde.

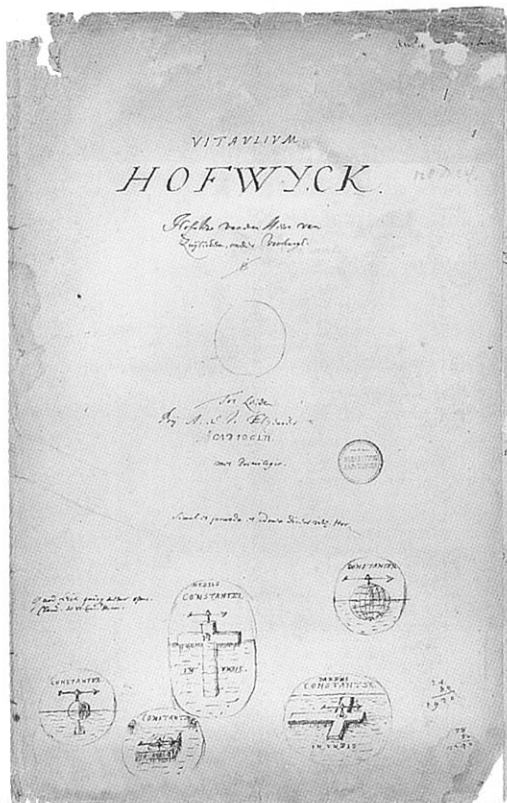
Het laatste argument om te dichten over zijn buiten ligt in de poëzie zelf. Met de taal kun je immers voorbij de tijd.

Ick will u Hofwijck doen aenschouwen,
of 't te nacht,
Gelijck als duijvels-brood,
te voorschijn waar gebracht.
Jae meer, ick will het u,
en mij oock, doen betreden
Als waer ons gisteren
een' gansche eew geleden.

Huygens nodigt u uit voor een wandeling door de tuin. Echter niet de jonge onvolgroeide tuin uit 1651, die laat hij over aan de vreemdeling, die het gedicht niet kan lezen. Voor u, de Hollander, is

er de verbeelding in het gedicht, een prachtige volgroeide bomen-tuin van een eeuw oud. Met recht is hier sprake van verbeelding. Huygens bezingt zijn buiten zo bloemrijk dat hier vooral sprake is van een poëtische in plaats van een historische waarheid.

De tuin beantwoordt samen met het huis aan de principes van het klassieke bouwen. De ideale maatverhouding, die gebaseerd is op het menselijk lichaam, als hoogste vorm van harmonie, is toegepast in de tuin. Daarbij vormt het huis de kleinste lengtemaat waarop de ander maten in de tuin gebaseerd zijn. Naast de verwijzing naar de 'heidense' Romeinse architect Vitruvius maakt Huygens veelvuldig gebruik van citaten uit de bijbel. In zijn inleiding stelt hij zelfs dat de verwijzingen naar de bijbel en naar de oude Griekse en Romeinse schrijvers de redding zijn van zijn slechte gedicht. Zo'n opmerking is een typerend voorbeeld van de 'verschrikkelijke bescheidenheid' die Huygens volgens Ton van Strien veelvuldig gebruikte. Anderen gaven hoog op van zijn poëtische prestatie terwijl hij die zelf bagatelliseerde. Het was tenslotte liefhebberij, een uit de hand gelopen hobby. Huygens was een amateur in de 17e-eeuwse betekenis van het woord. Een amateur was destijds een heer van stand die het zich kon veroorloven zich in zijn vrije tijd bezig te houden met poëzie. Hij was geen broodschrijver maar een liefhebber. Geld aangeboden krijgen

in ruil voor een gedicht zou Huygens als een belediging hebben opgevat. Hij hoefde het niet om geld te doen, het was zijn liefhebberij. Een amateur stond destijds boven de professional. De betekenis van dit woord is in de loop der eeuwen met 180 graden gedraaid.

Dat Huygens met het gedicht Hofwijck een poëtische prestatie van formaat heeft geleverd moge blijken uit het volgende voorbeeld. In de 'overtuin', het gedeelte dat nu onder het stationsplein ligt, had Huygens een bank van graszoden laten maken. Deze 'prate-banck van zoden' was een geliefde plek om tijdens de wandeling uit te rusten. Allicht was het mogelijk om er tot een goed gesprek te komen. In het gedicht maakt Huygens de prachtige vergelijking van een parelvisser die door de branding van de zee naar de diepte duikt om op de bodem oesters te rapen. Terug op het land beziet hij zijn vangst. Veel oesters zijn leeg maar een enkele bevat een kostbare parel. Zo is het ook met de gesprekken op de 'prate-banck': de boomtoppen ruisen als de branding boven de gesprekken die op de bank gevoerd worden. Er wordt gezocht naar pareltjes door Huygens en zijn 'mede-prater'.

Een ander voorbeeld komt niet uit het gedicht Hofwijck maar is van veel later datum. Huygens is hier 84 jaar oud als hij dicht over de vogeltjes die op Hofwijck tegen de raamkozijnen komen nestelen.

*Kom in, onnozeltjes. U is niets op te leggen
waarom 'k u leven en huisvesting zou ontzeggen.
Ik leve kinderloos: breng of broed de uw' hierin,
mijn kluis is ruim genoeg voor u en heelt gezin.
'k Zeg u van bek tot bek (want gij en kunt niet lezen):
wat Hofwijck is voor mij, zal voor u Stoorwijck wezen.*

De Heerwech, die de tuin doorsnijdt, ligt precies ter hoogte van het middel, de gordel 'die broek en wambuis' scheidt. Huygens heeft de bestaande ligging van de twee wegen en de Vliet zo weten in te passen in de plattegrond van het lichaam in de tuin. Het huis en de vijver is het hoofd, de lindelaan die onder de poortwoning doorloopt naar het huis is de linkerarm. De huidige kruidentuin is de borstkas. De benen zijn onder het stationsplein verdwenen. Het lichaam is nu nog maar nauwelijks levensvatbaar te noemen. Toch zijn vitale delen als het hoofd, het hart en de longen nog behouden. Dit is meer dan Huygens durfde hopen.

Bronnen:

Leer, Kees van der

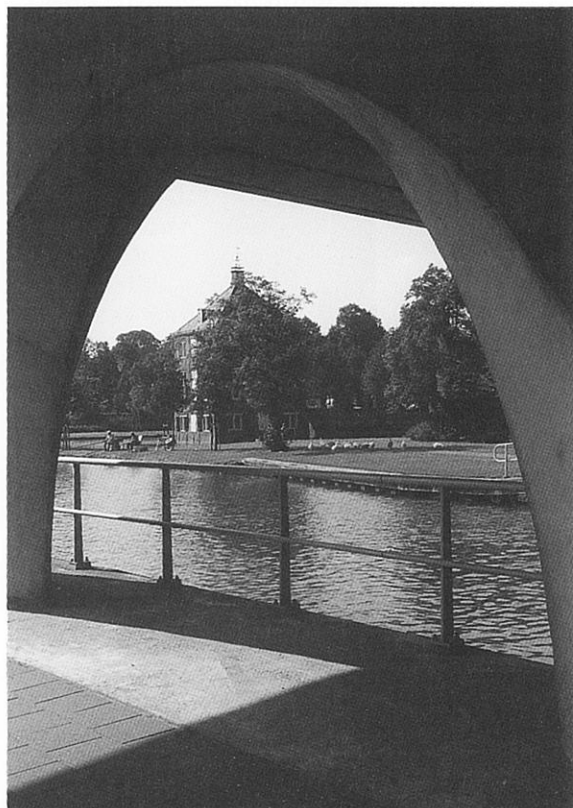
*Constantijn Huygens, een hoveling
als hovenier.*

In: Historisch Voorburg, jrg. 2 (1996) nr. 2.

Strien, Ton van

In: Vries, Willemien B. de. *Wandeling en
verhandeling*. Hilversum: Verloren, 1998.

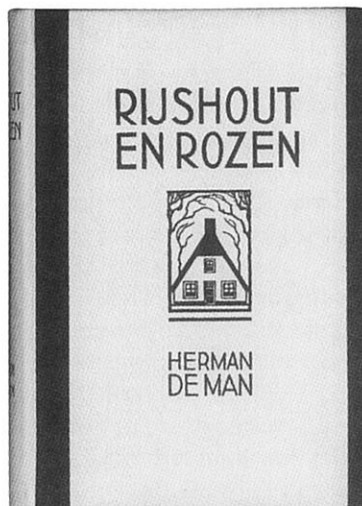
Hofwijck aan de Vliet.
Foto M.G. Trapman, 2000

Herman de Man 1898-1946

Tessa van der Keer is landschaps-gids en geeft voorlichting over landschap- en streekcultuurtoerisme in Nederland.

32

Een prettige kennismaking

Tijdens een van mijn zwerftochten door het prachtige Nederlandse landschap, halverwege de jaren '90, stopte ik voor een korte pauze bij 'Het wapen van Benschop' in Polsbroekerdam, dat midden in het veenweidegebied van de Lopikerwaard, tussen Oudewater en Schoonhoven, ligt. In deze gezellige herberg hoorde ik vertellen over Herman de Man, zijn boeken, de Herman de Man-fietsroute en over het leven in de Lopikerwaard aan het eind van de 19e eeuw en in de eerste helft van de 20e eeuw.

Nieuwsgierig geworden begon ik antiquarisch de boeken van Herman de Man te verzamelen en leerde zo een bijzondere man kennen, die tot mijn verbazing in Voorburg heeft gewoond.

De boeken van Herman de Man (ps. van Salomon Herman Hamburger) zijn allang van de planken van de boekwinkel verdwenen en slechts op een enkele literatuurlijst van middelbare scholen wordt zijn bekendste en ook verfilmde boek *Het wassende water* (1925) opgenomen als een typisch voorbeeld van de Nederlandse streekroman.

Het leven van Herman de Man

In een Haagse Post van januari 1986 werden naar aanleiding van de verfilming van het boek *Het wassende water* de volgende biografische gegevens gepubliceerd:

Salomon Herman Hamburger, bekend geworden als de schrijver Herman de Man, werd in 1898 in Woerden geboren. Zijn ouders dreven een manufacturenhandeltje. Het gezin verhuisde later naar Benschop, Polsbroekerdam en Oudewater. Sally, zoals zijn roepnaam luidde, vergezelde als jongetje zijn vader op diens handelstochten langs de boerderijen in de Lopiker- en de Alblas-serwaard. Hierdoor verwierf hij zo'n kennis van het boerenantiek, dat hij al voor zijn twintigste grote winsten in deze handel wist te boeken. De Man leefde als bohémien en anarchist tot hij wegens dienstweigering voor twee jaar in de gevangenis, Fort Spijkerboor, belandde. Hier schreef hij zijn eerste roman *De Aardebanden*, die in 1921 verscheen. Na zijn gevangentijd was zijn carrière er een van twaalf ambachten en dertien ongelukken. Om justitie en schuldeisers te ontlopen week hij tijdelijk uit naar

België waar hij een groot bewonderaar werd van Stijn Streuvels. Tenslotte werd hij journalist en publiceerde hij over de meest uiteenlopende onderwerpen in tientallen kranten en tijdschriften, variërend van *De Zweep*, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en het *Dagblad van Gouda* tot en met de *Nouvelle Revue Française*. In 1924 trouwde Herman de Man met Eva Kalker, die evenals De Man joods was. Zij kregen zeven kinderen. Drie jaar later werd De Man katholiek. In 1930 vestigde hij zich, na onder meer in Gouda, Voorburg, Utrecht, Vianen en Woerden gewoond te hebben, met zijn gezin in Berlicum. Hij werd directeur van uitgeverij Teulings, het latere Malmberg, in Den Bosch. Het huis in Berlicum werd na 1933 een doorgangsoord voor joodse vluchtelingen uit Duitsland. Als aanklacht tegen de jodenvervolging publiceerde De Man de brochure *Over de joden en hun vervolgers*. Ook de bisschoppen lieten vanaf de preekstoel een protest tegen de jodenvervolgingen horen. Uit wraak namen de Duitsers en hun Hollandse handlangers vele honderden tot het rooms-katholicisme overgegane joden

**Woning van Herman de Man en
zijn vrouw Eva aan de Koningin
Wilhelminalaan 295.**

Foto M.G. Trapman, 2000

vensuur aanbrak, werd Herman de Man er door het persbureau op uitgestuurd om in de straat van de zieke politicus te posten. Werden de gordijnen in zijn huis gesloten dan was de staatsman blijkbaar overleden en had het 'Nederlandsch Correspondentie-bureau' een 'primeur'. De Man voelde er echter weinig voor om de ramen in de gaten te blijven houden en dook na een half uurtje een café in om daar wat voor zichzelf te gaan schrijven. Toen hij op het Correspondentie-bureau terugkwam ontspon zich tussen directeur Nardus Vaz Dias, die wist dat de zieke inmiddels was overleden, en Herman de Man het volgende gesprek:
Vaz Dias: 'En, hoe was het?'
De Man: 'Ze waren nog omhoog.'
Vaz Dias: 'Ze zijn neer en jij gaat ook neer.'
De Man: 'Dan maar meteen.'
En hij nam zijn hoed en is niet meer bij 'Vaz Dias' teruggekeerd. Nu het dienstverband bij het

Nederlandsch Correspondentie-bureau beëindigd was, had het nog weinig zin in Voorburg te blijven wonen. Op 17 september 1924 vestigden Herman en Eva de Man zich in Utrecht.

Tijdens zijn Voorburgse periode publiceerde De Man zijn eerste 'grote' roman, getiteld *Rijshout en rozen*. Het *Nieuwsblad voor den boekhandel* kondigde deze roman op 25 april 1924 aan. *Rijshout en rozen* is een familie-kroniek die maar liefst zeven generaties omvat, alle wonend op boerderij 'Land voor water' en allen houden zij star vast aan wat de bijbel hun zegt. Op 'Land voor

water' moet rijshout gekweekt worden en zijn rozen een weelde. Zeven generaties lang houdt deze opvatting stand, tot vernieuwing een kans krijgt.

Herman de Man over zichzelf

In het voorwoord in een van zijn boeken schetste schrijver Herman de Man zichzelf als een zoeker naar het hart van de mensen, die in het Hart van Holland leven. De Man stond bekend als een goed verteller. Tijdens een ontmoeting met schrijver Theun de Vries vertelde hij over het succes van zijn boek *Het wassende water*. 'Weet je wat het succes van dit boek is? Het vertellen. Goed vertellen, met veel knapperigs en oubolligs in de taal, met malse boerenwoorden en -wendingen; dat dompelt de lezer meteen onder in de materie'.

Tijdens zijn leven keerde Herman de Man steeds terug naar de Lopikerwaard, het land van herkomst, het land van de vier waarden. 'Omdat', zoals hij zelf zei: 'ik hartgrondig mijn polderland liefheb, met alle goede en kwade lieden incluis, met alle kinderen en oudjes, met bultenaren, sjappen, zotten en krommen, met alle tere meidjes en alle bloederige, bezwete knorsen.'

Bronnen:

Ett, Henri A.

Herman de Man: een poging tot reconstructie van zijn verhalend proza. Oudewater, 1978.

Vaartjes, Gé

Herman de Man: een biografie. Soesterberg: Aspekt, 1999.

Multatuli 1820-1887

Spion in Voorburg

Bij het horen van de naam Multatuli (pseudoniem voor Eduard Douwes Dekker) denkt vrijwel iedereen direct aan het vroegere Nederlands-Indië, dat door hem bekend is geworden als 'de gordel van smaragd'. Een associatie met Voorburg ligt minder voor de hand. Toch heeft hij ons dorp, dat hij 'het vermaarde Voorburg' noemt, verschillende malen bezocht. In zijn drie 'bulletins van het tooneel des oorlogs', brieven aan zijn vriend Van der Pool, vinden we een uitvoerig verslag van zijn driedaags bezoek aan Voorburg in juni 1854. Die brieven zijn het onderwerp van dit artikel. Het aardige van deze brieven is, dat hieruit niet alleen het een en ander over het karakter van de schrijver valt op te maken, maar dat ze bovendien informatie over het Voorburg van 1854 bevatten. Omdat de brieven nieuwsgierig maken naar de snelheid van de post en de aanleg van het eerste station in Voorburg op de Laan van Nieuw Oosteinde (NOI), is daarover in dit artikel informatie opgenomen. Tevens wordt een poging gedaan te reconstrueren waar Multatuli de twee nachten dat hij in Voorburg verbleef, gelogeed heeft.

Achtergrond en korte inhoud van de brieven

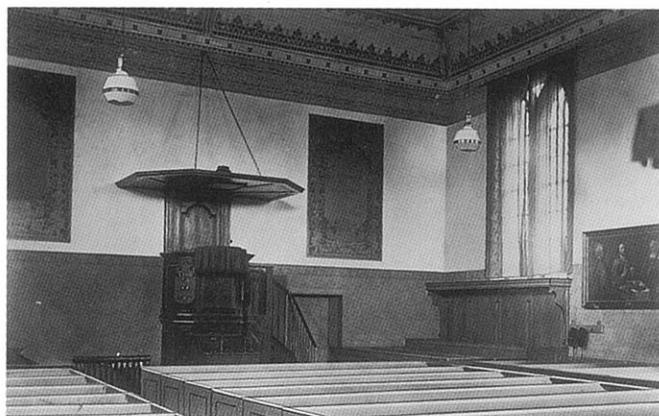
De tweede echtgenote van Multatuli, M. Douwes Dekker-Hamminck Schepel, heeft in 1912 de bewaarde brieven van Multatuli uit doen geven, voorzien van een toelichting. Uit de toelichting bij de hier te bespreken brieven blijkt dat zijn brieven gericht waren aan zijn goede vriend C.S. van der Pool. Zij schrijft over hem: 'Deze was van de laagste sporten van het leger opgeklommen tot kapitein, een positie die hij zelf zeer aanzienlijk achtte. Hij was een moedig, vastberaden, door en door deugdzaam man. Zelf eerlijk, eenvoudig en stipt, kon hij er zich als een kind over verwonderen wanneer anderen deze eigenschappen bleken te ontberen'. Dan komt zij bij de aanleiding van het bezoek van Multatuli: 'Hij (Van der Pool MF) had, van een inlandse vrouw twee kinderen van

drie en zes jaar op zijn verlof mee naar Holland gebracht, en hij stond voor de opgaaf een tehuis voor zich en verzorging voor de kinderen te vinden. Zo kwam hij op het denkbeeld te trouwen, en omdat hij niemand kende die daarvoor in aanmerking kwam, stelde hij een advertentie op. Multatuli zou er bij gelegenheid op uitgaan om met de kandidates kennis te maken. Eén van de vele reacties kwam uit Voorburg, van een zekere Elise van der Meyde. Zij had geschreven dat zij de pleegdochter van een Indische heer was. Zij was, wat Multatuli toen nog niet wist, de maîtresse van de zeer gefortuneerde gepensioneerde resident van Rembang, Jhr. Otto C. Holmberg de Bechfelt, met wie zij twee jaar later zou trouwen'.

Van der Pool wilde kennelijk zelf niet meteen met de kandidates, in

dit geval Elise van der Meyde, kennismaken, wellicht om zijn reputatie te behoeden voor roddel en achterklap. Daarom had hij Multatuli bereid gevonden eerst inlichtingen in te winnen, voordat hij haar zelf zou ontmoeten. In zijn brieven aan Van der Pool doet Multatuli levendig verslag van zijn inspanningen en bevindingen. Meteen bij het begin van de eerste brief valt op dat Multatuli zichzelf neerzet als iemand die ten strijde trekt, door die brief de titel te geven 'Eerste bulletin van het tooneel des oorlogs'. Zijn drie bulletins van het tooneel des oorlogs laten zich inderdaad lezen als een verslag van zijn krijgsverrichtingen. Zo beëindigt hij bijvoorbeeld het eerste bulletin met: '...en daarna opnieuw rapport'. De rol die hij zich heeft toegemeten, is die van spion en om zich in een dergelijke rol in te leven meet hij zich de 'nom de guerre' Holm

Marie-Thérèse Ford is jurist en redactielid van de literaire wangedids 'Vluchtige begroetingen'.

*Interieur van de Franse Kerk.
Ansichtkaart uit 1928*

aan. Deze naam is niet toevallig gekozen, het is de naam van de hoofdpersoon uit het door hem in 1843-1844 geschreven toneelstuk *De bruid daarboven*. Dit personage was een overedelmoedige man, die zich opoffert voor een ander en daar zo ver in gaat dat hij afziet van zijn bruid hier op aarde. Multatuli, alias Holm, richt zich bij zijn bezoek koortsachtig op het inwinnen van informatie. Hij had kunnen volstaan met een bezoek aan de Franse Kerk waar Van der Pool, in wiens plaats hij ging, volgens afspraak op zondag een rendez-vous met Elise zou hebben. Hij gaat echter meteen de avond daarvoor bij aankomst in Voorburg aan de slag. Hij begint de jongen, die zijn bagage helpt te dragen, uit te horen. Deze vent scheen, naar hij schrijft, nog al veel mensen uit de omtrek te kennen, maar wist niets van een Oost-Indische heer met dochter. Kennelijk verwacht hij ook de nodige informatie van zijn logementhouder, die hij niet voor niets 'de man met de vele ingangen' zal noemen. Zonder evenwel iets wijzer te zijn geworden be-

zoekt hij de eerste avond herberg de Zwaan en schuift direct aan bij de twee dochters van het huis die samen thee zaten te drinken. Deze herberg, tegenwoordig bekend als gemeentehuis Swaensteyn, bood ook toentertijd onderdak aan de gemeente. Het gemeentebestuur had enkele kamers van de Zwaan gehuurd waarvan er één dienst deed als 'regtkamer', dat wil zeggen vergaderruimte voor gemeentebestuur en kantonrechter. Philippus Mooy, gehuwd met Margaretha van Zanten en eigenaar en kastelein van logement de Zwaan, had bij de verhuur aan de gemeente bedongen dat, wanneer de gemeente de regtkamer niet nodig had, hij deze als gelagkamer kon gebruiken. Vermoedelijk heeft Multatuli in deze ruimte, die tegenwoordig dienst doet als trouwzaal, de dochters van de kastelein, Grietje en Petronella Mooy, proberen uit te horen over de potentiële huwelijkskandidate Elise. Hij schrijft daarover kort dat zij van praten schenen te houden en dat hij er dus alles uit kreeg wat zij wisten, maar helaas, zij wisten weinig. In zijn eerste bulletin klinkt dan ook al de eerste twijfel door of de informatie die Elise verstrekt had wel juist was: 'Nu kan het wel mogelijk zijn dat Elise om zich te masqueren een beetje gejokt heeft'. Ook de twee volgende bulletins staan vol met –vruchteloze– pogingen om informatie te verkrijgen. Ik vermeld hier zijn bezoek aan de Franse Kerk, waarvoor hij zich al een uur voor

de dienst posteerde om zich ervan te verzekeren dat hij Elise niet zou missen. Hij ziet wel een vermoedelijke Oost-Indische heer in gezelschap van drie meisjes, maar betwijfelt meteen al dat één daarvan Elise is, alleen al omdat hij ze niet mooi vindt. Tot zijn ergernis zit hij voor niets een dienst uit: 'ik vroeg om boeken, en men gaf mij preken'. Het mislukken van het rendez-vous was voor Multatuli nog geen reden naar Den Haag terug te keren. Hij geeft zijn missie pas op als hij op de derde dag via een looper (postbesteller) de bevestiging van zijn vermoeden krijgt dat de hele zaak een ui –een grap– is, van de nog steeds onbekende Elise, geholpen door een zekere Berkhout die niet van Voorburg afkomstig is en tijdelijk zijn intrek heeft genomen in 'de Gouden Leeuw'. De bedrogen bedrieger schrijft Van der Pool in het derde bulletin dat hij het liefst direct terug zou gaan naar Den Haag. Hij blijft evenwel nog een dag langer voor het geval Van der Pool naar aanleiding van zijn tweede brief naar Voorburg komt. Overigens is zijn strijd lust na de ontdekking dat er een grap was uitgehaald nog niet geheel verdwenen, want hij maant Van der Pool in Voorburg onder een schuilnaam zijn intrek te nemen in herberg de Leeuw. 'Dan heb ik een motief om daar te komen en casu quo naar B. te informeren. Gy heet dan van Dalen'. Uiteindelijk keert Multatuli zonder Elise te hebben getraceerd terug naar Den Haag. Of hij Van der

Pool hier nog heeft ontmoet blijft in het ongewisse.

Verbindingen

Als 'spion' was Multatuli zich bewust van het belang van goede verbindingen. In die dagen was de post het communicatiemiddel bij uitstek. Uit de toon van de brieven valt op te maken dat hij verwacht dat de brieven spoedig de adressant bereiken, en verwacht hij ook antwoord. Aangezien de eerste brief op zaterdagavond is geschreven, zou dat heden ten dage onmogelijk zijn. Ook valt op dat Multatuli ervoor zorgt dat Van der Pools berichten hem zullen bereiken. Een voorbeeld: hij verzocht direct na aankomst in zijn logement

brieven aan Holm in de Zwaan te laten brengen, hetgeen werd beloofd. Een en ander brengt mij ertoe iets over de organisatie van de post uit die dagen te vertellen. Tot september 1850 beschikte Voorburg niet over een eigen postkantoor. De post werd vanuit Den Haag twee keer per dag bezorgd door een looper, die, tot ongenoegen van eerdergenoemde kastelein Mooy in diens herberg, (ook wel Regthuis genoemd), een half uur zonder iets te verteren uitrustte. Hoewel, van uitrusten kwam niet veel omdat de looper daar ook post frankeerde en de post van de gemeente in ontvangst nam. Burgemeester H. Zegwaard heeft zich ingezet om de positie van de looper te

verbeteren, hetgeen er onder meer toe leidde dat de gemeente op een gegeven moment de verfrissing voor de looper voor zijn rekening is gaan nemen. Ook was de positie van de looper verbeterd door het instellen van een wagentdienst voor het postvervoer tussen Den Haag en Voorburg, Leidschendam en Rijswijk, zodat hij niet meer te voet de post van en naar Den Haag moest halen en brengen. Voor die wagentdienst was in augustus 1845 een aanvraag bij de gemeente ingediend. Per 1 september 1850 krijgt Voorburg zijn eerste postkantoor, en wel in de vorm van een hulp-postkantoor. Uit de archieven van de gemeente noch uit die van de posterijen valt te achterhalen waar dat was gehuisvest. Multatuli licht een tip van de sluier op in zijn tweede bulletin wanneer hij Van der Pool schrijft: 'De informatie bij het postkantoor (dat hier NB. door een bakker wordt gehouden) stel ik tot het laatst uit'. Welke van de vele bakkerijen die in het oude Voorburg waren gevestigd tevens dienst deed als hulppostkantoor is niet bekend. Het zou het huidige 't Swaentje' geweest kunnen zijn. Vast staat dat daar in het verleden ooit een bakkerij was gevestigd. Deze naast De Zwaan gelegen locatie zou voor de gemeente gunstig zijn nu Mooy, die zoals hiervoor al aangestipt niet zo happig was op de postbestellingen in zijn herberg, zijn etablissement hier niet langer meer voor beschikbaar stelde. Tenslotte is in dit verband nog vermeldenswaard, dat de post

*Lithografie naar foto van
C. Mitkiewicz voorstellend
Eduard Dekker.*

**Logement 'De Wijkerbrug'.
Wijnetiket uit 1857.**

Collectie Gemeentearchief Voorburg

meermalen per dag, ook op zaterdag en zondag, werd besteld. Multatuli beschrijft voorts nauwkeurig hoe hij zich verplaatst. Zijn verslaglegging begint met: 'Gespoord naar N.O. Einde. Vandaar onder geleide van een vent die myn pakje droeg gewandeld naar het vermaarde Voorburg'. Het deel tussen het station en wat nu het oude centrum heet, was toen nog lang niet volgebouwd en moet nog een echt landelijke indruk hebben gemaakt. Het heden ten dage nog steeds druk gebruikte station Laan van NOI waarop Multatuli in

1854 aankwam bestond toen nog maar net; in december 1853 was de lijn Den Haag-Voorschoten tot stand gekomen. Voorburg heeft de komst van dit station vooral te danken aan de inspanningen van het toenmalige raadslid mr. A.A.J. Meylink die daar sterk bij de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij (H.I.J.S.M.) op had aangedrongen. De eerste dienstregeling op dit traject hield in dat van de vier treinen die er dagelijks langs kwamen er drie op verzoek stopten. Op zon- en feestdagen hielden alle treinen halt op dit station.

Logement

Het is niet bekend waar Multatuli de twee nachten dat hij in Voorburg verbleef, logeerde. Hij omschrijft zijn adres omzichtig: 'Aankomst ten huize van den man met de vele ingangen. Een paar juffrouwen vlogen naar de deur en zagen me aan of ze vragen wilden: wat moet jij hier? Enfin, 't was geen herberg meer, of liever het etablissement was opgebroken'. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij zijn intrek heeft genomen in het 'Logement Wijkerbrug'. Dit logement verwisselde op 30 juni 1854 van eigenaar

doordat Gabriël Willem Leeuw het van Jacob Siegemund Steenweg had gekocht. Deze Steenweg was per 29 april 1854, gaande naar Leiden, uitgeschreven uit het Lidmatenboek van de Nederlands-hervormde Gemeente Voorburg. Het zou dus begrijpelijk zijn dat Multatuli, als hij hier inderdaad gelogeed heeft, het logement op 6 juni 1854 niet geheel op orde aantrof. Hierbij komt dat geen van de andere Voorburgse logementen op dat moment in een vergelijkbare situatie verkeerde. Ook is het uitgesloten dat hij zijn intrek heeft genomen in de herbergen 'de Zwaan' of 'de Leeuw', omdat hij die twee etablissementen in zijn brieven, in ander verband wel bij hun naam, noemt. Bovendien staat vast dat hij al eerder, in februari 1853, de 'Wijckerbrug' heeft bezocht. In één van de aan de 'bulletin des oorlogs' voorafgaande brieven vermeldt Multatuli dat hij met Bosschgra en Edu na een bezoek aan de Leidse studentensociëteit met genoemde man-

nen naar de Wijckerbrug is gereden en aldaar heeft verbleven. Mogelijk verwachtte hij in de Wijckerbrug eerdergenoemde Steenweg aan te treffen. De omschrijving 'de man met de vele ingangen' is een vage verwijzing naar diens naam. Ook ligt het voor de hand te veronderstellen dat Multatuli van de eigenaar die hij eerder had ontmoet kon verwachten dat die goed op de hoogte was van de bewoners in Voorburg. Wie 'de man met vele ingangen' ook was, ontmoet heeft hij deze bij aankomst niet en omdat hij in zijn minutieus verslag verder niet meer op deze persoon terugkomt, neem ik aan dat hij bij zijn verdere verblijf geen toegang tot deze man heeft gehad.

Afsluiting

Door als spion verslag te doen van zijn bevindingen in een zaak die al die drukte niet waard is, overdrijft Multatuli behoorlijk. Toch, ook al moeten we alles met een flinke korrel zout nemen,

komt hij in de besproken brieven naar voren als een fel, strijdlustig persoon, die ondanks zijn grote persoonlijke inzet niet slaagt in zijn missie. Hiermee is tegelijk de schrijver Multatuli kort getypeerd. Een groot deel van zijn leven heeft gestaan in het teken van de strijd. Nadat hij zijn carrièrekansen als bestuursambtenaar schipbreuk had zien lijden, doordat hij het als assistent-resident te Lebak had opgenomen voor de Javaan, tegen de uitbuiting door de inlandse hoofden, heeft hij voor zichzelf gevochten voor eerherstel. Het schrijven van de *Max Havelaar* was daar zelfs –tevergeefs– op gericht.

Rest nog de vraag of Multatuli ooit nog is terug geweest in Voorburg. Inderdaad komt hij later nog eens terug om te spelevaren op de Vliet in het gezelschap van een zekere Hotz en Mimi Hamminck Schepel, die hij bij die Hotz heeft ontmoet. Maar dat is weer een ander verhaal.

Bronnen:

Dorp aan de Vliet: een geschiedenis van Voorburg.

samengest. door Gabriël Gorris, H. Hardenberg, D. van der Meide en N.J. Pabon. Voorburg: Boekhandel Watz, 1977.

Kroniek van Voorburg: twintig eeuwen wonen en werken langs de Vliet.

redactie: G. Th. Langerak ... (et al.). Voorburg: Stichting 2000 jaar Voorburg, 1988.

Laan, K. ter *Multatuli Encyclopedie*. Den Haag: SDU, 1995.

Perspublicaties van P.C. Zonneveld ter gelegenheid van de opening van het nieuwe postkantoor.

Aart van der Leeuw 1876-1931

Het 'Aardsche Paradijs'

Overbekend is het verhaal dat vertelt hoe Aart van der Leeuw als schoolkind eens in de steek gelaten werd door zijn meer durfal-vriendjes. Zij durfden zonder enige angst over een sloot te springen, hem alleen achterlatend. Plotseling, in de stilte van het buiten-zijn beleefde de jonge Aart in die natuur een gelukservaring zo overweldigend, dat al zijn eenzaamheidsbesef wegviel. Deze liefde voor de natuur werd hem tot grote steun in zijn verder persoonlijk leven en was de inspiratiebron voor zijn literair werk. Voorzover zijn gezondheidstoestand hem dat toeliet maakte hij dagelijks lange wandelingen buiten, niet om het wandelen alleen, maar omdat hij dan een gedicht waar hij mee bezig was, in zijn hoofd kon uitwerken, zodat hij het bij thuiskomst alleen nog hoefde op te schrijven. Ook deed

hij dan weer ideeën op voor nieuw werk.

In 1907 kwam Van der Leeuw, inmiddels getrouwd, te wonen op een bovenhuis aan het Westeinde 142, in het toen nog landelijke Voorburg. Zijn schoonzuster kocht het huis ernaast, nummer 140. Van der Leeuw kende Voorburg al langer. In een brief aan zijn moeder schrijft hij als jongen uit logeren te B.: 'B. is een klein nietig nest. Delft is er nog een wonderstad bij. Mij doet het wel een beetje aan Voorburg denken, één hoofdstraat, waarin allerlij [sic] sloppen en stegen uitmonden'. In 1926 werd echter de huurcommissie opgeheven en Van der Leeuw kon de hogere huur niet opbrengen. Met zijn vrouw trok hij toen in bij zijn schoonzuster. Zij bewoonden de benedenverdieping, tot grote tevredenheid van Van der Leeuw die aan een

van zijn correspondenten meldde dat zij nu beschikten over een tuintje. Het was er idyllisch wonen in die tijd. Voor en achter uitzicht op de goed onderhouden buitens Heeswijk en Leeuwenburg. Achter langs het huis lag de fleurige tuin van de ernaast gelegen bloemisterij. De Vliet gaf het vertier van voorbijkomende schepen. De Westvlietweg, zoals op oude foto's goed te zien is, was omzoomd met prachtige oude bomen. Wat verder lagen de weilanden met hun wisselende bloemenkleuren: goud van de paardenbloemen of zacht lila van de pinksterbloemen. Daarboven verhieven zich de Hollandse luchten. Zoals Jan Greshoff schreef in zijn In Memoriam: meer had Van der Leeuw niet nodig om zich 'een paradijsweelde en eindeloze wonderreizen voor te toveren'. En zelf schrijft hij aan Albert Verwey: 'ik woon nu hier in Voorburg, in een streek waar ik van houd, dicht bij Delft, mijn geboortestad, en niet ver van de zee en de duinen'.

Mijn ellende is het dat Den Haag zo op ons afkomt ...

In 1917 beginnen Van der Leeuw en de dichter P.N. van Eyck, die als correspondent voor de NRC in Londen woonde, een regelmatige briefwisseling. Hierin lezen we keer op keer het verdriet dat Van der Leeuw heeft omdat steeds meer natuur plaats moet maken voor woningen en

Ineke Verbeek woont sinds 1980 in Voorburg. Zij was tot haar pensioen werkzaam als docent Engels in Den Haag, Rotterdam en Leiden. Aart van der Leeuw behoort tot haar lievelingsauteurs.

40

Westeinde 140 en 142. De Oude Tolbrug nog als ophaalbrug. Collectie Letterkundig Museum Foto inzet M.G. Trapman

autobanen.

In 1925 luidt het: 'Een ellende is het dat Den Haag zo op ons afkomt en we helemaal worden ingebouwd. Altijd weer verder weg moet ik mijn wandeling zoeken'. In zijn antwoord gaat Van Eyck vooral in op de opmerkingen over de moeite die Van der Leeuw heeft om in een disharmonische tijd toch 'geluk te bezingen'. Dit is dan juist des te waardevoller als het lukt. Hij reageert op Van der Leeuws opmerking over de stad:

'Den Haag komt op je af! Londen omvangt mij met haar vingers. Ik hoop er eenmaal helemaal aan te ontkomen, over een paar jaar, dan wou ik buiten wonen, zij 't in de buurt van een station. Je kunt zeker niet verhuizen?'

Verhuizen was inderdaad voor de familie Van der Leeuw om financiële redenen niet mogelijk. Aarts schoonzuster had een betrekking in Den Haag. In een brief van 5 januari 1929 schrijft hij: 'Zit je in de kou? Hier sneeuwt het wol, na

een paar dagen lichte vorst met guur weer. O die winters van ijstochten van een helen dag lang, waar zijn ze gebleven, en dan die zomers waarin je buiten in je tuin tot laat in den avond van de geur van je rozen en het gezang van de merel zat te genieten. Maar waarom zouden de seizoenen hun weldaaden uitstrooien over rivieren die kanalen zijn geworden, en over landwegen, die in autobanen worden herschapen? Nieuwe zakelijkheid, en een stuk ijzer, dat iedereen tegenwoordig mooier vindt dan een boom die in bloei staat. Laten we in godsnaam de moed maar niet verliezen, al is het een toer om uit te vinden waar je nog op kunt hopen'.

In mei 1929 herhaalt hij in antwoord op een brief van Van Eyck, die hem een hart onder de riem heeft gestoken, dat alle natuur verdwijnt: 'het ene pad na het andere, duinen worden afgesloten, geen weg zonder auto's, etc'. Op 17 augustus 1930 is het dan: 'Ikzelf zou graag ook weer poëzie

maken maar het verdwijnen van de natuur hier hindert me toch zo. Alles maakte ik buiten wandelend, en dat is nu onmogelijk geworden. Maar afwachten of er misschien een andere bron wil ontspringen.'

'Dat pestilente Voorburg...'

Zowel Aart zelf als zijn vrouw waren niet sterk en vaak ziek. Bovendien werd Van der Leeuw gaandeweg doof. Zij spreken dan ook nog maar weinig mensen. Het contact met andere dichters uit die tijd verloopt vrijwel uitsluitend schriftelijk. De veel jongere J.C. Bloem komt aanvankelijk nog wel eens een nachtje slapen. Hij heeft het financieel heel moeilijk en kan zich geen hotelkamer permitteren. Bloem bewondert het werk van Van der Leeuw zeer. Het pure geluksgevoel dat spreekt uit bijna al zijn werk vergelijkt Bloem met de vaak zwaarmoedige gedichten van de lyrische dichters zoals hijzelf. Een avondje doorgebracht bij de familie Van der Leeuw beurt hem op. In zijn brieven geeft Bloem aan dat zijn ideaal zou zijn vlak bij de Van der Leeuws te wonen. 'Het is altijd zo heerlijk bij jullie, als ik mijn latere leven op optimistische wijze verbeeld, doe ik dat altijd onder de vormen van jouw woning, behalve dan het staan in Voorburg, dat mij niet zou lokken'. En 'wij moesten toch op een zelfde plaats wonen, dat is altijd nog het levensideaal van mij. Als jij maar niet zo aan dat pestilente Voorburg gehecht was'. Toch was het er bijna van gekomen.

Bordje aan de gevel van Westeinde 142.

Foto M.G. Trapman, 2000

Boekomslag 'Ik en mijn speelman', 4e druk-1929.

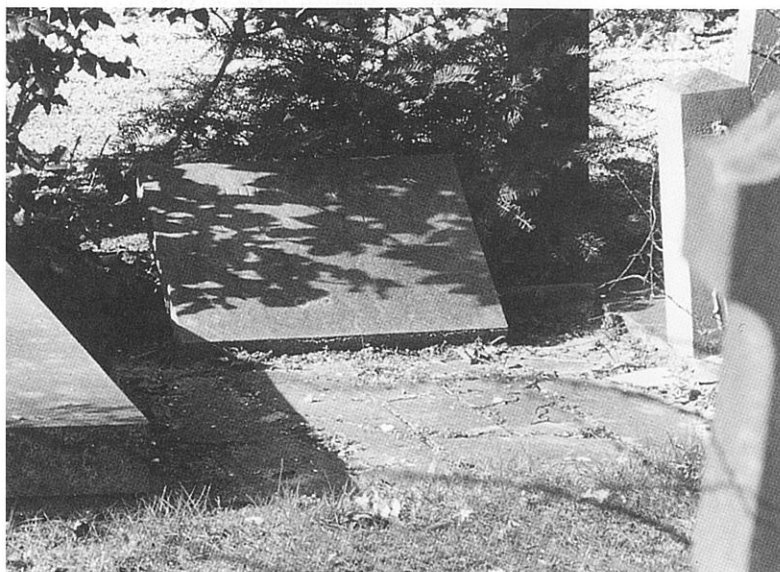
Collectie Bibliotheek Voorburg

Foto M.J. Sarabère

Grafsteen van Aart van der Leeuw op de Oude Begraafplaats in Voorburg.

Foto M.G. Trapman, 2000

Bloem heeft gelezen dat Hofwijck is opgekocht om er een Huygens-museum te stichten. Hij gaat er vanuit dat men daar 'een bewarend individu' nodig zal hebben en dat 'dat net iets voor mij zou zijn'. Hij vraagt Van der Leeuw eens te kijken of hij erachter kan komen bij wie hij moet informeren of zelfs solliciteren. Het geval wil dat Dr. E. van Gelder een oud schoolvriend is van Van der Leeuw. Zij zaten beiden op het gymnasium te Delft en maakten beiden deel uit van de redactie van de schoolkrant. Jammer genoeg blijkt uit een antwoordbrief van Bloem dat het niets is geworden. Waarom dat zo is, lijkt nu moeilijk te achterhalen omdat Bloem nimmer brieven bewaarde en ook het notulenboek van Hofwijck hier niets over te melden heeft. Uit de briefwisseling met Van Eyck is nog een aardige Voorburgse anekdote te verhalen. Van der Leeuw vraagt of Van Eyck zo

vriendelijk zou willen zijn zijn vriendin mevrouw Huszár wat op weg te helpen als toerist, wanneer zij in London komt logeren. Later blijkt dat zij ook haar echtgenoot heeft meegenomen naar Van Eyck. Van der Leeuw excuseert zich: 'Mijn bedoeling was eigenlijk alleen haar bij je te introduceren. Zij is me heel sympathiek, maar hij is een parmantig mannetje, dat wel vlijtig is, maar op geen enkel gebied op veel resultaten kan bogen. Het beste is hij nog in het beschilderen van huizen, en de keet waar ik logeerde in Hulshorst was door hem op een wel prettige manier met zijn verven verlucht. Dezer dagen komen ze thuis en zal ik wel allerlei over het bezoek horen'.

Eindelijk, in 1929 als Van Eyck in Nederland is, komt ook hij op bezoek in Voorburg. Van der Leeuw stuurt hem een kaartje met een routebeschrijving: 'Wat een prettige verrassing. Dus zaterdagmiddag. Je moet de zgn. blauwe tram (Scheveningen - Leiden of de meeste gaan maar tot Voorburg) nemen (halte Dierentuin, Kort Voorhout (etc) en in Voorburg halte Zwarte Laan uitstappen, een eindje verder den spoorbaan oversteken, en dan het West Einde afloopen tot je bij een bloemenwinkel komt, daarnaast is het (140)'.

Het 'aanrukkend leger'

Van der Leeuw kreeg pas iets van de erkenning waar hij recht op had na de publicatie van de roman *Ik en mijn speelman* (1927). Het boek werd binnen korte tijd

enkele malen herdrukt.

Voor die tijd was hij een dichtersdichter die waardering vond voornamelijk bij collega-dichters. Zo karakteriseerde Dirk Coster Van der Leeuws poëzie: 'Het meest verrassend wordt deze kunst, wanneer zij zich wendt tot de dingen van het dagelijks leven, en deze ziet met ogen die nog vol van een zachte verledensdroom zijn'. En Bloem spreekt over: 'De herschepping, waardoor de mens één wordt met de natuur ...'. De titels van zijn gedichten spreken in deze voor zich: *Aan het Venster*, *Mijn Bloemen*, *Meiregen*, *Het Ledikant*, *De Groentewagen* en het gedicht dat Coster het meest bewonderde: *Oost Indische kers*.

Oost Indische Kers

*Hij staat in 't zonlicht, in een vloed van bloemen,
't Verwarde kluwen van zijn kers te ontvlechten,
En zorgzaam, wijl de hommels hem omzoemen,
Helpt hij een stengel om zich vast te hechten,*

*En iedren nieuwen rood getrosten slinger,
Dien hij bevrijdt van wie zijn bloei bedekten,
Betast hij zoekend met voorzichtigten vinger,
En stoort de blinde vraatzucht der insecten.*

*Dan drijft hij nagels in de schuttingplanken,
En angstig voor de breekbaarheid der blaren,
Leidt hij den boog van omgekrulde ranken,
Ze deuglijk toomend met het biezen garen.*

*Een goede rust komt uit den arbeid groeien,
Ook voor het hart; onmerkbaar wordt bedwongen
Een luim, een lust, in het gebonden bloeien,
En daarom heeft hij bij het werk gezongen.*

Het is het gebrek aan aandacht en zorg voor de omgeving van zijn woonplek die hem doet beken-
nen dat hij steeds cynischer
wordt. In een van de laatste
artikelen van zijn hand in het
tijdschrift *De Ploeg* in 1930:
Boomen in den Winter, beschrijft
hij nog eens wat hij op zijn dage-
lijkse wandeling door Voorburg
ziet. Hij beschrijft hoe hij aan de
kant van een water staande, een
trekvliet, aan de overzijde, aan de
zoom van een oud buiten de
nobelste bomen ter wereld,
beuken, ziet staan en wat verder
een plataan. Dieper in de tuin,
dicht bij de vijver staat een treur-
wilg.
Om naar de elzen te gaan kijken,
slaat hij een nauwe zijstraat in en
dan een vochtig laantje. Dan kom
je bij een modderig landwegje
met boerenhoeven. 'Je waagt het
erop, om verder door te wan-
delen: want je wilt een familie van
beuken en iepen bezoeken, die je
al sinds maanden bij je tochten
verwaarloosd hebt. Vlugger stap
je voort; maar als je naderbij
gekomen bent, schrik je en kijkt in
den afgrond van een open ruimte.
Geen boomen. Wel werklui. De
bijl schalt....Het ergste is intussen,
dat de buitenste stadswijken, op
dit weipad tot nu toe zorgvuldig
voor je verborgen gehouden, in
heel hun verschrikking van aan-
rukkend leger, zijn zichtbaar
geworden'.

Een jaar later, op 17 april 1931
overleed Aart van der Leeuw na
een lange ziekte, 55 jaar oud. Op
21 april werd hij, in alle eenvoud,

begraven op de Algemene
Begraafplaats aan de Parkweg.
Er werden –op zijn verzoek–
geen toespraken gehouden, geen
kransen gelegd. Alleen zijn gedicht
Mijn Vaders Tuinen werd door een
familielid voorgelezen.

Mijn vaders tuinen

*Vader, als ik mij de tuinen
Van Uw koninkrijk verbeeld,
Denk ik eerst aan eikekruiden,
Waar de zomerwind in speelt;*

*Ook een weide zie ik blinken,
Door een rozenhaag omzoomd;
Waarom zou daar 't lied niet klinken
Van de leeuwrik, ongetoomd?*

*Alles wat ik hier verere,
Brenge mijn arme mensengeest
Over naar de hof des Heeren;
Maar toch anders... als een feest*

*Vader, wil het mij vergeven,
Dat ik zo Uw land verlaag,
en het liefste van mijn leven
Naar uw lichte velden draag*

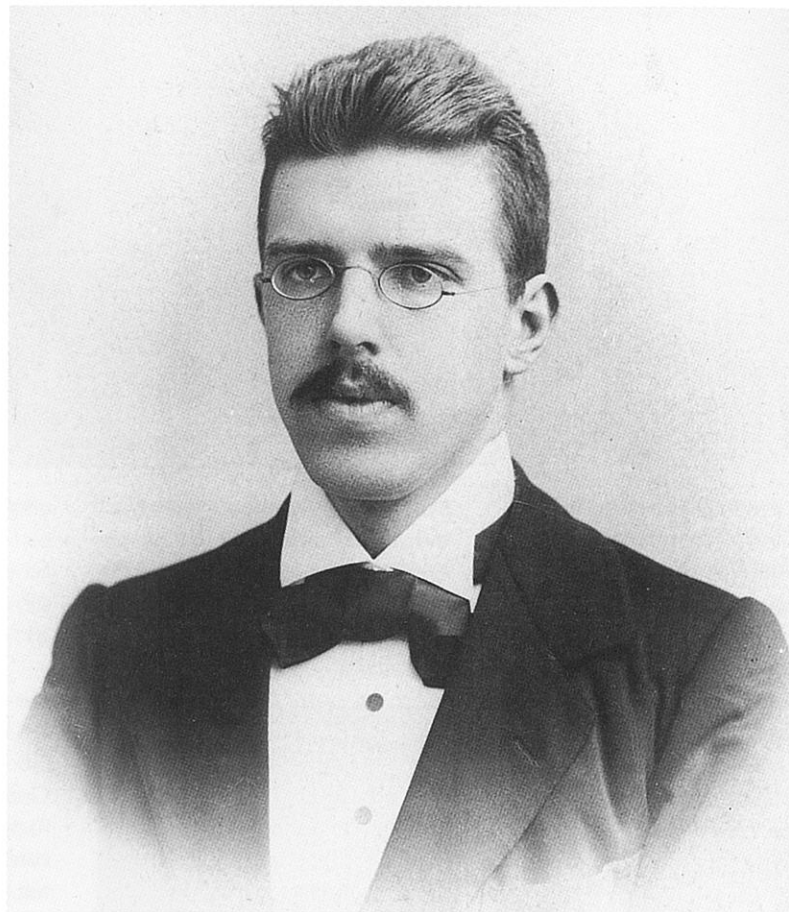
Bronnen:

Hulsker, J.

Aart van der Leeuw: leven en werk. Amsterdam: Contact, 1946.

Leeuw, Aart van der

De mythe van een jeugd. 5e dr. 's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar, 1981.
(Nimmer dralend reeks; Nederlandse klassieken van de twintigste eeuw).

Anthony Winkler Prins

1817-1908

Stamvader van het geslacht Winkler Prins

Anthony Winkler Prins is de stamvader van het geslacht Winkler Prins. Zijn vaders familie heette Prins en van zijn moeders kant kwam de naam Winkler. Een week na het huwelijk van zijn ouders kwam hij als Anthony Prins ter wereld. Vader Prins, die arts was op het eiland Schiermonnikoog, stuurde zijn zoon op 13-jarige leeftijd naar het instituut Stuart te Vianen, waar hij bij zijn oom C. Winkler woonde. Daar volgde hij het voortgezet onderwijs. Tijdens de volgende drie jaar, waarin Anthony als zoon des huizes werd behandeld, is hij de naam Winkler Prins gaan gebruiken. Op zich was dat niets bijzonders. In de 19e eeuw kwam het wel vaker voor dat mensen

uit genegenheid of erkentelijkheid een tweede naam aan de eigen achternaam toevoegde. Behalve zijn oom heeft Anthony hier zeker zijn moeder mee willen eren.

De studiejaren

In 1833 vertrok Anthony naar Gorinchem om daar privé-lessen Grieks en Latijn te volgen. Die had hij nodig om toegelaten te kunnen worden tot de universiteit. Hij zuchtte nogal eens onder deze lessen en had waarschijnlijk liever tijd gehad om zich met het vrouwelijk schoon te bemoeien, getuige de grote hoeveelheid gedichten, voornamelijk sonnetten, die zijn gewijd aan een zekere Elize. Ook uit zijn gedichten maken wij op dat hij in 1835 ernstig ziek is geweest. Op 4 april 1835 dankt hij God voor de genezing.

Daarna komen er weer nieuwe gedichten, gewijd aan Elize.

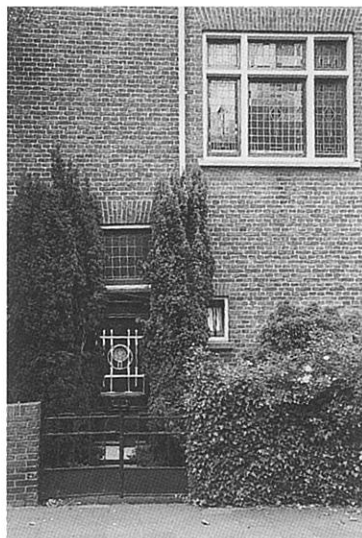
In 1835 schrijft hij zich in aan de universiteit van Utrecht en volgt daar colleges in de studierichtingen wis- en natuurkunde en klassieke letteren. Op zijn studietijd in zowel Utrecht als later ook Amsterdam heeft Winkler Prins altijd met genoeg teruggekeken: 'Het studentenleven, naar eisch besteed, kan door geen lofzangen naar behooren worden verheerlijkt' schreef hij veertig jaar later in een terugblik op zijn studietijd. Dit plezier werd vooral bevorderd door omgang met studiegenoten. Hij prees zichzelf gelukkig in het gezelschap te hebben verkeerd van uitmuntende studenten, waaronder de internationaal bekende oogarts F.C. Donders en de beroemde meteoroloog en grondlegger van het KNMI, C.H.D. Buys Ballot. Hij sloot zich aan bij studieverenigingen om te oefenen in de kunst van de welsprekendheid en de Hebreeuwse taal en richtte zelf met zijn vrienden Krecke en Buys Ballot het natuurkundig genootschap 'Natura Dux Nobis Et Auspex' op. Uit deze tijd zijn veel studentikoze drinkliederen van hem bekend. Dat zijn studie hier niet onder leed blijkt wel uit het feit dat hij in 1837 zijn kandidaats in de wis- en natuurkunde haalde en het jaar daarna in de klassieke letteren. Het was hem toen al duidelijk dat

hij aan het einde van deze studies was, want het loon van zijn vader werd vaak in natura uitbetaald. Dat leverde weliswaar gevulde magen op, maar geen studiegeld. Het enige alternatief dat Anthony restte, was een theologische studie aan het Doopsgezind Seminarie in Amsterdam waar hij een beurs voor kon krijgen. De zomervakantie van 1938 benutte hij voor het schrijven van twee grotere dichtwerken: *Durwic, de laatste bard (in den trant van Ossian)* en *Het steekspel op het Huis te Duyn*. De besprekingen hierover waren niet al te gunstig: 'Men kan van zijn verzen zeggen, dat zij gemakkelijk vloeijen, en dat maat en rijm hem weinig moeite schijnen te kosten. Maar overigens behoort het stuk onder de middelmatigen, waartegen reeds van ouds gewaarschuwd werd.' (*Vaderlandsche Letteroefeningen*) En over *Durwic* verscheen in het literair tijdschrift *De Gids* het volgende: 'Wij mogen Durwic niet hard vallen, want hij is de laatste Bard en wij hopen dat hij het blijven zal'. Gedurende zijn hele leven heeft Winkler Prins betreurd dat hij zijn studie in Utrecht moest opgeven. Vooral het achterlaten van zijn grote vriendenkring stemde hem treurig, maar zijn belangstelling voor de exacte wetenschappen bleef bestaan. Op het Doopsgezind Seminarie werd zijn aandacht verlegd naar de literatuur en de studie van de Nederlandse taal. De docenten achtten een brede literaire opleiding volstrekt noodzakelijk

voor theologen. Het is niet voor niets dat predikanten in deze tijd zo'n toonaangevende rol hebben gespeeld in de Nederlandse letterkunde. Samen met enige geestverwanten richtte hij het dichtlievend gezelschap N.E.K. (Natuur en Kunst) op, dat voor de Nederlandse letterkunde van belang was als bakermat van het literaire tijdschrift *Braga*. Winkler Prins was een van de stuwende krachten van het gezelschap. Er werden gasten uitgenodigd en één daarvan was de jonge dichter J.J.L. ten Kate, met wie Winkler Prins altijd bevriend zou blijven.

De werkzaamheden binnen N.E.K. hadden de naam van Winkler Prins als dichter een goede klank gegeven en hij had in het land een zekere reputatie opgebouwd. Tevens had hij door zijn literaire werkzaamheden zijn netwerk opgebouwd, wat hem in de komende decennia goed van pas zou komen bij publicatie van zijn gedichten.

Dominee, dichter en journalist In 1841 werd hij beroepen in Tjalleberd, een klein dorp in de buurt van Heerenveen. Tot zijn huwelijk in 1847 woonde hij daar in de pastorie afwisselend met zijn moeder en een van zijn zusters. Op 30 april 1847 treedt hij in het huwelijk met Henriëtte Rensina Klijnsma. Het huwelijk was aanleiding tot een verbouwing van de pastorie. Toch hoorde dit eerste jaar niet tot de gelukkigste van zijn leven. Uit brieven aan zijn ouders blijkt dat hij het vermeldenswaard vindt wanneer de twee echte-

lieden veertien dagen goede maatjes zijn geweest. Een groot deel van de spanningen kwam voort uit financiële zorgen. Op 27 maart 1850 wordt een contract tussen de twee opgesteld waarin de uitgaven van Henriëtte zorgvuldig worden vastgelegd: 'Mijn teederbemind echtgenoot ontvangt in Junij 1850 acht gulden voor een japon. Ook kan zij over

Het huis aan de Laan van Nieuw Oosteinde 17 - hoek Van Horvettestraat waar Winkler Prins woonde.

Foto's M.G. Trapman, 2000

Winkler Prins op oudere leeftijd in Voorburg.

Collectie Th. Postma

46

die som met andere oogmerken beschikken, mits zij in het daaropvolgende half jaar niets voor japonnen noodig heeft (...). Toch waren het niet de huiselijke besommingen of financiële zorgen die hem het meeste kwelden. Zijn inproductiviteit maakte hem ongelukkig. Hij begon met het ideaal van dichter-dominee, zijn ambt, maar na een aantal jaren verviel hij in een geestelijke crisis die zijn creativiteit verlamde. Hij concludeerde dat zijn talent voor het dichterschap niet groot genoeg was. Het revolutiejaar 1848 betekende voor hem een belangrijke ommekeer. Het elan waarmee de liberalen ijverden voor politieke hervormingen inspireerde hem tot nieuwe werkzaamheden. Het dichterschap werd vervangen door een nauwere betrokkenheid bij de politiek.

Samen met de heren Jongstra en Van der Veen vormde hij in september 1948 de nieuwe redactie van de Provinciale Friesche Courant. Hierin kon hij uiting geven aan zijn politieke denkbeelden en

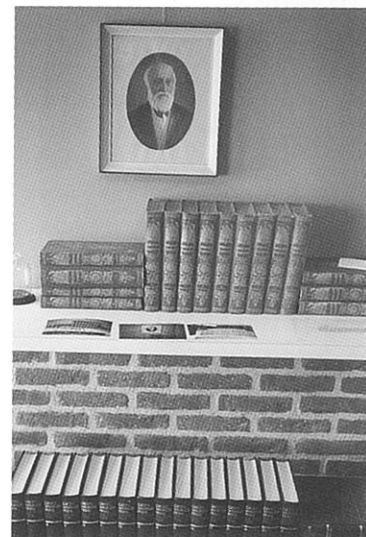
regelmatig schreef hij hoofdartikelen waarin hij fel uithaalde naar conservatieve plaatselijke machthebbers. Zo fel, dat zijn ouders repercussies op juridisch gebied vreesden, maar Winkler Prins liet zijn journalistieke bijdragen eerst door een aantal advocaten lezen. Zijn bijdrage aan de krant bleef niet beperkt tot politieke artikelen. In 1849 schreef hij een feuilleton en ook plaatste hij gedichten, al dan niet vertaald. Tot 1865 bleef hij hoofdartikelen schrijven voor deze krant.

Zijn voornemen om zijn studie in de exacte wetenschappen opnieuw op te nemen heeft hij niet kunnen uitvoeren. Deels uit geldgebrek, maar waarschijnlijk heeft ook de gewijzigde gezinssituatie daar mee te maken gehad. Op 5 februari 1849 werd hij vader van een zoon. De armoede onder de mensen in Tjalleberd deed hem besluiten om te zien naar een andere gemeente, maar zijn naam als vrijzinnig predikant met vooruitstrevende denkbeelden maakte hem bij conservatieve doopsgezinde gemeentes niet populair. In het voorjaar van 1850 nam hij een beroep aan naar Veendam. Dat hij een geliefd predikant was in Tjalleberd moge blijken uit het feit dat hij na zijn vertrek het verzoek kreeg een aantal preken in gedrukte vorm uit te geven. In Veendam werd hem een intekenlijst toegezonden, waarop bijna ieder gezin had ingetekend voor een exemplaar. Zo verscheen in 1851 de bundel onder de titel *Leerredenen*. Inmiddels was hij vader van een

tweede zoon. In zijn nieuwe werkgebied wilde hij van de nood een deugd maken door zijn liefdes voor letterkunde en wetenschap te combineren in de popularisering van de nieuwe wetenschappelijke ontwikkelingen en ontdekkingen. Het was in zijn nieuwe standplaats Veendam dat zijn talenten en werkzaamheid volledig tot hun recht zouden komen. De werklust die hij in Veendam tentoonspreidde, kwam niet alleen uit idealisme voort. Het traktement van een dominee was dan wel de basis van zijn inkomen maar was niet toereikend om zijn almaar groter wordende gezin te onderhouden en zijn kinderen (uiteindelijk negen) die opvoeding mee te geven die hij onontbeerlijk achtte.

De Winkler Prins

Hij was liberaal in hart en nieren en actief in zowel de plaatselijke als in de landelijke politiek. Zijn pacifistische opstelling kwam hem

Een geschilderd portretje van Winkler Prins. Op de foto is de eerste en de laatste druk van de encyclopedie te zien.

Collectie Th. Postma

daarin duur te staan. Hij reageerde verontwaardigd op het feit dat het budget van oorlog het zestigvoudige was van dat van onderwijs. Het onderwijs had trouwens zijn speciale interesse, uitgaande van zijn motto: Kennis is macht. De echte grote verdiensten van Winkler Prins lagen op het terrein van de popularisering van de (natuur)wetenschappen. Hij schreef schoolboeken en veel artikelen voor 't Nut, een in zijn ogen krachtig middel tot volksontwikkeling. Tevens was hij een geliefd en veel gevraagd spreker. Hij vertaalde veel buitenlandse werken en dankzij zijn onderhoudende stijl en eenvoudig taalgebruik bracht hij de laatste ontwikkelingen op het gebied van de

Voorburg, gemeente in Nederland, prov. Zuid-Holland, 6,32 km², met (1991) 39 813 inw. De gemeente maakt deel uit van de stedelijke agglomeratie 's-Gravenhage en ligt aan de Vliet (Rijn-Schiekanaal). De industrie omvat o.m. de fabricage van liften en machines. Het museum Swaensteyn, gehuisvest in een 18de-eeuwse patriciërswoning, bezit oudheidkundige en kunstvoorwerpen. De gerestaureerde buitenplaats Hofwijck (thans Huygensmuseum) is in 1641-1643 in opdracht van Constantijn Huygens gebouwd door Pieter Post; het eenvoudige vierkante gebouw is gelegen in een vijver, nabij de Vliet. Swaensteyn (eertijds herberg en rechthuis; gerest. 1972; museum) bezit een fraaie gevel met toegangspoort uit 1634. De hervormde Oude Kerk (gerestaureerd 1964-1967) is laatgotisch, met als oudste deel de 14de-eeuwse toren; tot de inventaris behoren een preekstoel uit de 17de en een herenbank uit de 18de eeuw, alsmede een Bätz-orgel uit 1877. Ter plaatse van het landgoed Arentsburg heeft vermoedelijk de Romeinse nederzetting *Forum Hadriani gelegen.

LIT. J.E. Bogaerts, *Voorburg-Arentsburg: Forum Hadriani*, in: *Oudheidk. Meded. uit het Rijksmus. van Oudheden te Leiden*, 52 (1971), blz. 128-138; C.H. Voorhoeve, *Voorburg in oude ansichten* (2 dln., 1980).

voorcalculatie, raming van de kosten

wetenschap onder de aandacht van velen.

Zijn bekendste werk is natuurlijk de *Winkler Prins*, de encyclopedie of: woordenboek voor wetenschap en kunst, beschaving en nijverheid. Het was dus ook volstrekt logisch dat juist hij door de Amsterdamse uitgever C. L. Brinkman werd gevraagd de redactie op zich te nemen van een geheel nieuwe encyclopedie. Winkler Prins immers koppelde een universele geest en een spreekwoordelijke encyclopedische kennis aan een grote werkzaamheid en discipline. Het maken van de eerste druk nam dertien jaar in beslag. Hij werd bijgestaan door twee leraren uit Veendam en zijn vriend De Hoop Scheffer, die alle proefbladen nakeek op het taalgebruik. In 1883, Winkler Prins woonde inmiddels in Amsterdam, kreeg hij het verzoek de hoofdredactie op zich te nemen van een tweede, herziene en vermeerderde druk. In vier jaar, van 1884 tot 1888, werd deze druk voltooid. Tot op hoge leeftijd bleef hij actief. Zo schreef hij tussen 1883 en 1887 met regelmaat artikelen in het letterkundig weekblad *De Portefeuille*; hij richtte in 1886 het maandblad *Vragen van den dag op*, een soort encyclopedie waarin op populaire wijze wetenschappelijke vraagstukken beantwoord en nieuwe ontdekkingen behandeld werden. In 1887 nam hij de hoofdredactie op zich van *De Leeswijzer*. *Veertiendaagsch Tijdschrift ter bevordering van Kunst en Letteren*. Zijn zoon Jacob Winkler Prins

behoorde tot de vaste medewerkers hieraan. In 1891 maakte hij een begin met de *Geïllustreerde Aardrijksbeschrijving*, bestaande uit drie delen van in totaal 1800 pagina's, die hij in twee jaar voltooide. In 1895 verhuisde Anthony Winkler Prins met zijn vrouw naar Voorburg en woonde daar tot zijn dood op 4 januari 1908 in het huis op de hoek van de Laan van Nieuw Oosteinde en de Van Horvettestraat. Vanaf zijn tachtigste begon Winkler Prins te sukelen met zijn gezondheid. Geestelijk bleef hij echter sterk als altijd. Een van zijn dochters overhandigde hij in die tijd een briefje -te openen na zijn dood-: 'Als ik mocht overlijden, dan mogen mijne vrouw en kinderen weten, dat ik een lang en gelukkig leven heb gehad'. Hij ligt begraven op de algemene begraafplaats aan de Parkweg in Voorburg.

Bronnen:

Mark, Gjal't van der

Een Bekende Onbekende: leven en werken van Anthony Winkler Prins.

Veendam: Mollebone literair, 1988.

Winkler Prins, Coot

Anthony Winkler Prins Encyclopedie met de hand geschreven.

In: *Algemeen Doopsgezind Weekblad*, 10 mei 1997.

Homan, Jaap D.

Het leven van Winkler Prins was meer dan preken alleen.

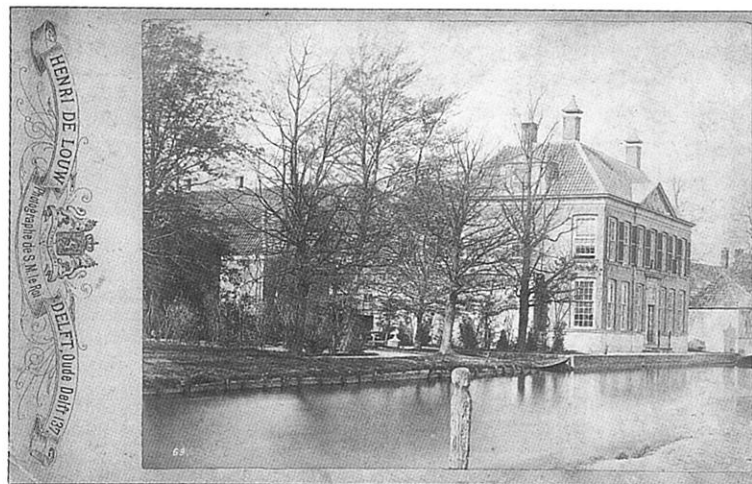
In: *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 augustus 1988.

Beschrijving van Voorburg in de encyclopedie.

Dichterlijke droefheid in een 'Jongeheeren-Instituut'

Een 'plaijsant huys aen de Vlieth'

De prachtig symmetrische voor-gevel van 'In de Wereldt is veel Gevaer' heft nu al meer dan twee eeuwen trots zijn timpaan met de guirlandes en het ronde raam hoog boven het klotsende water van de Vliet. Het huis is gebouwd op de plek waar eertijds een veel oudere buitenplaats heeft gestaan, die dezelfde naam droeg. In oude documenten wordt die buitenplaats omschreven als 'een seer plaijsant huys ende erve, met een groote schuur en speelhuys aen de Vlieth, staande en gelegen op het suijsdeijnde vande Cleijne Laan'. Veel van de 17e-eeuwse eigenaren waaronder Florys Huijghen, Joost Engels en Floris Adriaen van Ijsbergen waren schipper. Een enkeling, genaamd Michiel Vrolick, had met de admiraliteit te maken. Ongetwijfeld heeft een van hen de naam 'In de Wereldt is veel Gevaer' aan het huis gegeven, als een eerbetoon aan het vele varen dat het schippersberoep meebracht. Het huidige herenhuis werd in 1793 gebouwd door Abraham Louis Nau, een leerlooier die de oude buitenplaats liet afbreken om op de fundamenteën een nieuw deftig huis te laten neerzetten.

Een Instituut voor Jongeheeren

Vanaf 1826 was in het herenhuis een Jongeheeren-Instituut gevestigd, met als eerste kostschoolhouder Bart Schreuders. Voor deze kostschool werd aan het voorhuis een zijvleugel gebouwd met lokalen en slaapzalen. Aan de andere kant van de binnenplaats kwam een gymnastiekzaal in de vorm van een koetshuis. Tijdens deze kostschoolperiode kreeg de andere betekenis van de naam 'In de Wereldt is veel Gevaer' de nadruk. Onophoudelijk waarschuwde deze naam de kostschoolleerlingen voor het vele gevaar dat buiten in de wereld op de loer lag. De allereerste kostschoolhouder heeft overigens zelf die vele gevaren niet overleefd. Door tegenspoed en financiële

zorgen gekweld, pleegde hij in 1845 zelfmoord in de duinen bij Wassenaar. Direct daarna kwam het Instituut in handen van dr. Petrus de Raadt. De Raadt was een gerenommeerd pedagoog die sinds 1820 op de buitenplaats Noorthey te Veur zijn befaamde kostschool leidde. De Raadt hanteerde voor zijn leerlingen een strakke dagindeling, waarbij eenieder om zes uur moest opstaan en de lessen al om zeven uur begonnen. De gebouwen van de voormalige Voorburgse buitenplaats voldeden geheel aan de eisen die De Raadt stelde. Zij hadden 'eene vrije en onbelemmerde ligging, recht geschikt tot verblijf van een levendig, vroolijk, dikwijls luidruchtig gezelschap'. Omdat De Raadt in het spel een 'groote opvoedkundige kracht'

Kees van der Leer is sinds 1987 bewoner van 'In de Wereldt is veel Gevaer'

48

Het Jongeheeren-Instituut.
Dit is de oudst-bekende foto van 'In de Wereldt is veel Gevaer'.
De later aangebouwde serre ontbreekt nog.
Foto omstreeks 1875
Collectie auteur

zag, waren de gymnastiekzaal en de ruime binnenplaats onmisbaar. 'Daar werd gespeeld met de bal, met den hoepel, daar was een kegelbaan, een cocagne-mast [...], daar werd stelten geloopt en steltengevechten gehouden en eindelijk waren er gymnastische werktuigen, waaraan allerlei acrobatische toeren werden verricht'.

Een gunstig bekende inrichting

Omdat Petrus de Raadt het uiteindelijk toch te druk had met zijn Instituut-Noorthey, werd in 1846 Christoffel Willem Bruijnings Ingenhoes benoemd als kostschoolhouder. Ook hij was geen onbekende. Vanaf 1839 was hij reeds als onderwijzer verbonden aan het Instituut-Schreuders. De nog jonge, 29 jaar oude, Christoffel Willem wist in korte tijd van de kostschool 'eene gunstig

bekende inrichting van opvoeding en onderwijs' te maken met als leerlingen 'vele jongelui van goeden huize en aristocratische families'. Ongetwijfeld heeft hij daarbij kunnen profiteren van de betrokkenheid van De Raadt en zijn onderwijskundige gedachten. Ook financieel verliep alles positief zodat Christoffel Willem op 31 maart 1851 het huis aan de Vliet kon kopen van Petrus de Raadt. Omstreeks 1875 werd het Instituut bezocht door Arij Prins, die zijn belevenissen noteerde in een dagboek waarbij hij enkele incidenten op het Instituut niet onbesproken liet. De dagboeknotities van deze leerling, die later als schrijver van noodlotsverhalen bekendheid verwierf, zullen hierna nog ter sprake komen. In 1877 werd Christoffel Willem als kostschoolhouder opgevolgd door zijn zoon Pieter Hendrik. Christoffel Willem bleef echter in de buurt. Hij kocht een huis dichtbij het Instituut, op de hoek van de Herenstraat en de Kleine Laan. In 1896 overleed Christoffel Willem Bruijnings Ingenhoes. Een jaar daarvoor was de Kleine Laan omgedoopt in Schoolstraat, als eerbetoon aan de school aan het einde van die straat: de kostschool 'In de Wereldt is veel Gevaer', die dankzij Christoffel Willem zo bekend was geworden.

Een Instituut met gezonde ligging

Eind 1903 besloot ook Pieter Hendrik Bruijnings Ingenhoes de kostschool vaarwel te zeggen en zich volledig terug te trekken in

zijn nieuwe woning naast de school. Toch betekende dit nog niet het einde van het onderwijs aan de Vliet. Er kwam uitstel van executie dankzij Jacobus Anne Hendrikus Reiziger, een instituteur aan wie Pieter Hendrik zijn gebouw vanaf januari 1904 verhuurde. Reiziger had een goed gevoel voor 'public relations'. Dat was ook hard nodig want de concurrentie werd nijpend. Hij gaf een fraaie prospectus uit waarin hij in goedgekozen bewoordingen zijn Instituut aanpreekt. Zo schrijft hij onder andere: 'Het Instituut-Reiziger heeft eene fraaie en gezonde ligging en voldoet aan alle eischen, die de hygiëne in onze dagen aan eene Inrichting als deze stelt. De schoollokalen, alsmede de overige vertrekken ten behoeve van de jongelieden, zijn ruim en frisch. [...] Achter de schoollokalen bevindt zich een ruime speeltuin, geschikt voor de

Jacobus Anne Hendrikus Reiziger.

Foto omstreeks 1905

Collectie Gemeentearchief Voorburg

Pieter Hendrik Bruijnings Ingenhoes.

Foto 19e eeuw

Collectie P.H. Bruijnings Ingenhoes

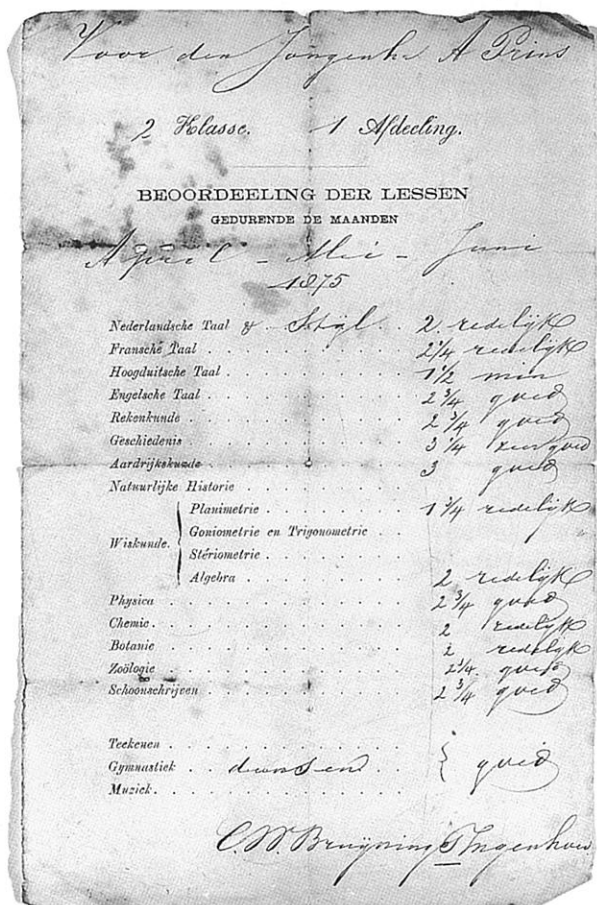
meeste openluchtspelen. School-
lokalen en eetzaal hebben centra-
le verwarming. Spelen en wande-
lingen onderbreken op doelma-
tige wijze de lesuren en den
studietijd'. Waarschijnlijk omdat hij
het woord 'Gevaer' in de oude
naam niet wervend genoeg vond,
veranderde Reiziger de naam van
het huis in 'Huize de Vliet'. Naast
de prospectus gaf Reiziger ook
een boekje uit met uitscheurbare
ansichtkaarten. Deze gaven een
fraaie indruk van het exterieur en
het interieur van het Instituut-
Reiziger. Jacobus Reiziger woon-
de, net als zijn voorgangers-
kostschoolhouders, met zijn
echtgenote in het grote huis, het
voorgedeelte van het Instituut
direct aan de Vliet. Hij had een

zoon Jacobus Nicolaas, die op
18 juli 1889 te Paramaribo was
geboren. *Jacobus Nicolaas Reiziger*,
die zichzelf Jacques noemde,
kwam in september 1906 vanuit
een kostschool te Haarlem bij zijn
ouders in Voorburg wonen. In het
oude huis aan de Vliet schreef
Jacques vele melancholieke ge-
dichten, waarin die Voorburgse
Vliet een belangrijke rol vervulde.
In diezelfde periode stond een
andere jongeling met schrijvers-
aspiraties ingeschreven als leerling
bij het Instituut-Reiziger. Zijn
naam was *Jan Greshoff*, een jeug-
dige dichter die tijdens deze
studieperiode op een feestavond
in Huize de Vliet meespeelde in
een toneelstuk. Dat hij zich later
literair aan veel ernstiger onder-
werpen zou wijden, komt hierna
nog aan de orde.

Het einde van een gerenom- meerd Instituut

In 1909 viel, volkomen onver-
wacht, het doek voor de kost-
school in Huize de Vliet. Alle
ouders en voogden van de leer-
lingen van het Instituut-Reiziger
ontvingen in augustus 1909 een
brief, waarin Reiziger meedeelde
dat hij om medische redenen zijn
Instituut voor de nieuwe cursus
niet zal heropenen. In november
1909 vertrok hij met zijn gezin
naar Den Haag. In 1911 verkocht
Pieter Hendrik Bruijnings Ingen-
hous het huis 'In de Wereldt is
veel Gevaer' aan Friedrich
Wilhelm Christiaan Waldeck. Die
begon in datzelfde jaar in de oude
buitenplaats 'een wasscherij met
stoommachin'. Dit betekende het

definitieve einde van het gere-
nommeerde Voorburgse Jonge-
heeren-Instituut. Het weinige
historische materiaal dat daarna
bewaard is gebleven uit de 83
jaren van zijn bestaan, ligt ver-
spreid over diverse archieven en
is daardoor soms moeilijk terug te
vinden. Aardige vondsten werden
echter gedaan tijdens een speur-
tocht naar gegevens over de drie,
hiervoor reeds genoemde schrij-
vers, die alle drie enige tijd in het
Jongheheeren-Instituut verbleven.
Hierna zal, in chronologische
volgorde, de Voorburgse periode
van elk worden beschreven.
Opvallend is dat alle drie gevan-
gen leken in eenzelfde gemoeds-
stemming: veel droefheid, som-
berheid en pessimisme, soms
vermengd met weemoed. Was
het de tijdgeest die hen deze
zwartgalligheid influisterde?
Ongetwijfeld. Toch leek het alsof
ook het oude huis aan de Vliet
waar zij vertoefden, hen steeds
met dezelfde doemgedachten
opschepte. Geen wonder, want
wie kan zich onttrekken aan de
mysterieuze fluisteringen van een
eerbiedwaardig huis met hoge
kamers en krakende balken? Wie
voelt niet de dreiging van het
duistere water van de Vliet tijdens
een woeste stormnacht? Wie
ervaart niet de beklemmende
beking van het zilveren maan-
licht op het angstig stille zwarte
water? En wie ziet niet de
schilderachtige somberte in het
grijs-mistige polderlandschap bij
Voorburg? De drie schrijvers in
het Jongheheeren-Instituut bleken
er een voor een gevoelig voor.

Arij Prins 1860-1922

een schrijver van schilderachtige noodlotsverhalen

Het dagboek

Arij Prins aanschouwde op 19 maart 1860 in Schiedam het levenslicht. In deze 'sombere-mooie stad van de branderijen' met zijn donkere steegjes en duistere grachten, groeide hij op als oudste zoon van de Schiedamse kaarsenfabrikant Pieter Cornelis Anne Prins en diens vrouw Maria Jacoba Gijsberti Hodenpijl. Op 12 mei 1870 verhuisde de tienjarige Arij met moeder, zusje Aleida en drie jongere broers, Carel, Cornelis en Willem naar Voorburg, waar aan het Westeinde een huis werd gehuurd. Waarschijnlijk omdat de fabriek niet meeverhuisde, bleef vader Prins voorlopig nog in Schiedam ingeschreven. Hij kwam pas in april 1878 officieel naar Voorburg, nadat in het Voorburgse huurhuis aan het Westeinde nog twee kinderen waren geboren. Dit huurhuis kreeg bij een omnummering uit die tijd het nummer D7. Het stond dus dichtbij Hofwijck (nummer D3), naast een rijtje van drie andere huizen, genummerd D4, D5 en D6. In pand D5, (thans Westeinde 8) zou in 1873 de bekende meisjescostschool van de dames Ebbink en Prior worden gevestigd. Huis D6 (thans Westeinde 10) was het huis waar tot 1883 burgemeester Bucaille woonde. Daarnaast lag het toegangspad

naar huize D7 dat de familie Prins had gehuurd. Dan volgde een breed perceel tot aan Middenburg, toebehorend aan Evert Moll, die hier later enkele hofjeshuizen zou laten bouwen. Al met al lag het huurhuis van de familie Prins op slechts enkele minuten loopafstand van de befaamde kostschool van Bruijnings Ingenhoes. Dat was plezierig dichtbij voor Arij, die als 'externe leerling' de dagschool van het Jongeheeren-Instituut ging volgen. Tijdens deze schooljaren in Voorburg blijkt de schrijflust er bij Arij al goed in te zitten: vanaf 19 maart 1875 houdt hij veertien maanden lang een dagboek bij.

Daaruit is zijn grote leeshonger en zijn belangstelling voor geschiedenis af te lezen. Hij krijgt, koopt of huurt veel boeken, vaak over historische onderwerpen. Terwijl zijn broers en zus sparen 'voor de Haagsche kermis' spaart hij liever voor boeken. Ook leent hij vaak boeken van familie, van onderwijzer Broekhuizen of van medeleerlingen. Uit een van de volgende fragmenten wordt duidelijk dat er op 'de school van Ingenhoes' ook wel eens 'bedenklijke' boekjes zoals *Cupido te Parijs* circuleren. Overigens wordt kostschoolhouder Bruijnings Ingenhoes door Arij in zijn dagboek meestal 'de baas'

Het gezin Prins.

*Staand v.l.n.r.: Cornelis, Willem, vader Prins, Aleida
Zittend v.l.n.r.: Carel, Marietje, moeder Prins-Hodenpijl, Arij.*

Foto omstreeks 1885

Collectie Letterkundig Museum

Het Westeinde.
Links het ingangsbek naar
Hofwijck. Daarnaast het rijtje
huizen met op het eind de
meisjeskostschool en het burge-
meestershuis. Het naar voren
uitstekende gebouw verderop is
het koetshuis van Middenburg.
Ansichtkaart omstreeks 1895
Collectie auteur

genoemd.

'1875. 19 maart. Vandaag ben ik jarig vijftien jaar. Mijne presenten krijg ik Zondag dat komt beter uit, want anders moest ik naar school toe. Ik hoop(te) dat ik van Grootpa Gijsberti 3 boeken krijg die ik in de boekenkast van Pa heb zien liggen, maar Mama had ze te lezen gekregen. [...] 20 Maart. [...] Vanmiddag hoorde ik van Bob Browne dat Brest vier boeken zou verloten en 5 cents het lot (20 loten). Ik heb er 2 loten op genomen en denk er nog een te nemen. De boeken zijn Stuurman Flink en nog 3 anderen. Ledeboer heeft gevraagd of ik Cupido te Parijs voor 30 cent wil kopen. Ik bedank er wel voor want ik zou maar in angst zitten dat het bemerkt zou worden. [...] 24 Maart. De Meetkunstles heb ik weer niet gekend en ik had toch zoo lang geleerd. Gisteren om 11 uur is de verloting geweest op alle drie de loten heb ik een prijs namelijk Stuurman Flink, Jack Rustig en de Maartens en de Janssens, de andere prijs, de Schildknaap van Gijsbrecht van Amstel heeft Bob Browne. [...] 25 Maart. Vandaag begint de vakantie, verscheidenen jongens zijn om elf

uur weggegaan. Vanmiddag heb ik van Castele Talbot Harland voor 35 cents gekocht dat is toch een koopje. De baas meldde vanmiddag dat er vanavond geen school was. 26 Maart [...] Morgen denk ik bij Hoogstraten twee boeken te huren. [...] 26 Mei. [...] Ik heb een mooi boek van Mijnheer Broekhuizen te lezen namelijk Toneelen uit de Fransche revolutie door Dr Jan ten Brink. 28 Mei. Mama was gisteren naar Delft gegaan en is vandaag weer terug gekomen. Zij heeft een mooi boek meegebracht namelijk De Jesuit door Spundler van Grootpapa. [...] 4 Junij. [...] Lien heeft een mooi boek van Hoogstraten voor mij meegebracht namelijk de twee gedepoteerden van Gerstäcker. 5 Junij. Ik heb het boek vandaag uitgelezen; het is heel mooi'.

In tegenstelling tot de exacte vakken is Arij goed in opstellen. Ook deze hebben vaak geschiedkundige onderwerpen als Colbert, Richelieu, Mazarin en de laatste der Medici. Reeds vroeg legt Arij een grote belangstelling voor de schilderkunst aan de dag. Het zou de grote passie in zijn leven worden. Die bevoegenheid is zo sterk dat hij later in zijn verhalen bewust een schilderachtig palet nastreeft.

'4 Juli. Met mama ben ik vanochtend naar de schilderijtentoonstelling geweest. Prachtig! Nu eerst kan ik begrijpen wat schilderen is. Er waren schilderijen van Louis Apol, Alma Tadema, Hamman, Heemskerk van Beest

en anderen'.

Het dagboek van Arij bevat ook aardige Voorburgse anekdotes. Een daarvan betreft een ruit bij de buurman, burgemeester Bucaille. '11 April [1875]. 's Middags om 1 uur ben ik te huis gekomen, daar hoorde ik dat Kareltje een spiegelruit van about f50 bij Bucaille gebroken had. Hij had er met een steen ingegooid, hij is ook de heele dag opgesloten. 12 April. Het heele dorp is vol van de ruit, de baas heeft er zelf van gesproken. 's Middags ben ik door Piet weggestuurd omdat ik zat te lachen'. Arij was duidelijk niet het meest brave jongetje van de klas: het was niet de enige keer dat hij er door leerkracht Piet werd uitgestuurd.

Naast het huis van Bucaille worden ook andere panden aan het Westeinde vermeld. Zo wordt op het naburige perceel van Moll nieuwbouw gepleegd. '16 April [1875]. Vandaag ben ik om elf uur opgestaan en heb toen wat gewerkt en gelezen, wat is die bouwerij van Moll al opgeschoten. 's Avonds ben ik om 6 uur naar bed gegaan'.

Na een conflict wordt zus (A)leida van school genomen om vervolgens geplaatst te worden op de meisjeskostschool aan het begin van het Westeinde. '8 Mei [1875]. Leida is [...] van school af, zij gaat Maandag naar Ebbink en Prior [...] Mijn opstel over Richelieu was bijzonder goed'.

roete uit Voorburg.

West Einde.

lets verderop aan het Westeinde komt op huize Redenburg een kennis wonen.

'2 April [1876]. Op Redenburg zijn ze al druk bezig om het huis in orde te maken voor mijnheer Brands te Rotterdam, die er gaat wonen'.

In twee notities van Arij komt prinses Marianne ter sprake. Sinds 1848 vertoefde deze prinses, die in 1875 65 jaar werd, regelmatig op haar Voorburgse buitenplaats Rusthof.

'3 Junij [1875]. De jongens en meisjes van Mijnheer Broekhuizen zijn gisteren op kosten van de Prinses naar de Wijkerbrug geweest. Zij hebben zich zeer goed geamuseerd, er was eene malle-molen en popenkast.[...] 2 Oct [1875]. Het stormt vreeslijk. Met moeite kon ik te huis komen. Er is een goederenwagen uit Den Haag komen rijden, die is in de Vaart beland gekomen. De koningin [Sophie] en Prinses Marianne zijn er uit de Spoor gestapt. Ik ben er naar wezen zien'.

Uit de aantekeningen van Arij valt af te leiden dat het ook in die tijd problematisch was om aan goed onderwijzend personeel te komen. Het tussentijdse vertrek van een goede onderwijzer als Bernardus van Ruyven levert eveneens de nodige problemen op.

'13 Aug [1875]. De eerste dag weer van school. Den baas was natuurlijk weer heel lief. Struis was er nog niet. 14 Aug. Vandaag hebben wij nog geen chemieles.

Er is nog maar een meester van Bentheim. Hij schijnt even goed als Aller te zijn. 19 Aug. Wij hebben nu bijna altijd met de andere klassen mee. De baas heeft nog maar twee meesters Struis en Bentheim [...]. 6 Maart [1876]. Van Ruyven gaat van school af, nu gaat Ingenhoes helemaal op de flesch. Hij is verplaatst naar Schiedam op het school van Tijl. 2 April [1876]. Vandaag is Ruyven weggegaan, een heel verlies voor school. Zoo'n meester vindt de baas niet gaauw terug. Hij heeft van onze klasse eene schrijfcassette gekregen.[...] Hij heeft nog een aanspraak gehouden waarin hij zeide dat hij vergiffenis vroeg aan de jongens die hij soms misdaan mogt hebben'.

Een Buitenkansje

Nadat Arij in 1877 zijn studie heeft afgerond, krijgt hij een kantoorbaan op de kaarsenfabriek van zijn vader in Schiedam. Als vroege forensen reizen vader en zoon dagelijks, veelal per trein, heen en weer tussen woonplaats Voorburg en werkplek Schiedam. Bij mooi weer wordt de afstand van huis tot het station Den Haag te voet afgelegd. Sowieso wordt er vaak gewandeld in Voorburg en de wijde omtrek. Zo verzamelt de sterk visueel ingestelde Arij ontelbare indrukken vol kleurvlakken van de vele Voorburgse boerderijen en het fraaie polderlandschap daaromheen. Het is hetzelfde landschap met zijn grijs-wazige verten en de soms donker-nevelige kijkjes langs de Voorburgse Broeksloot die de

Arij Prins.

Foto 1884

Collectie Letterkundig Museum

schilders van de Haagse School zo sterk inspireerden. Al deze indrukken zal Arij vastleggen in zijn sombere verhalen en zo zou hij in woorden schilderen wat die Haagse School-schilders met hun donkere palet in verf weergaven. Veel van deze schilders waar- onder Tony Offermans, Theofile de Bock, Philippe Zilcken en Willem de Zwart heeft Arij persoonlijk gekend. In het ouderlijk huis te Voorburg zijn zij graag geziene gasten. Ook met George Breitner, Isaac Israëls en Gerke Henkes heeft hij veelvuldig contact. Kort nadat hij de school heeft verlaten, schrijft Arij in Voorburg zijn eerste verhalen. In 1882 wordt een daarvan, onder het pseudoniem A. Cooplandt, gepubliceerd in het tijdschrift *Eigen Haard*. De titel is *Eene Verlovingspartij* en beschrijft 'een feestje ten huize van den heer Diemers, een schatrijken ex-

suikercontractant op Java'. Het verhaal is duidelijk geïnspireerd door de Camera Obscura van Nicolaas Beets. Reeds in dit verhaal komt het scherpe oog van Prins voor het detail naar voren, dat kenmerkend zal worden voor zijn latere publicaties. Tussen alle bedrijven door blijft Arij veel lezen, vooral Franse schrijvers. Daarbij raakt hij begeistert van de werken van met name Emile Zola. Deze Franse schilderschrijver tekent in schrille kleuren de ellende van de lagere klassen der samenleving in een literaire stijl die het naturalisme wordt genoemd. Marcellus Emants is een van de eersten die in Nederland publiekelijk een lans breekt voor deze auteur, die in ons land aanvankelijk wordt verguisd. Over één en ander ontstaat een uitvoerige correspondentie tussen Arij Prins en geestverwante schrijvers als Jacob van Santen Kolff, Frans Netscher en Lodewijk van Deysel. Het blijft echter niet alleen bij die bewondering en correspondentie. Arij Prins zet zich ook aan het schrijven van het eerste Nederlandse naturalistische verhaal, getiteld *Een Buitenkansje*. Dit verhaal wordt in 1884 opgenomen in het tijdschrift *De Nederlandsche Spectator*. Vier werklui op een ijzerfabriek hebben een prijsje in de loterij gewonnen. Dit 'buitenkansje' wordt echter volledig verspilld aan een kroegentocht en de jenever. Kortom, het verhaal is, zoals een recensent schreef 'Een realistische schets van een droevig toneel uit het lagere volk'. In dit verhaal bewijst

Prins duidelijk 'zijn talent van waarneming en afteekening'. Het valt echter niet mee de novellen die Prins hierna schreef, ook geplaatst te krijgen. Zo weigert de Gids in 1884 een kort verhaal met de mededeling: 'hoewel uit uwe novelle blijkt, dat Gij niet zonder vrucht bij de Fransche realistische constructeurs dezer dagen ter schole zijt gegaan, zij in haar geheel niet voldoet aan de eischen welke de Gids meent te moeten stellen'. Een latere criticus is minder hoffelijk maar wel duidelijker als hij schrijft dat naturalisme ongeveer hetzelfde is als opzettelijke 'viesheid, vuilheid, ruwheid, grofheid, smerigheid en dergelijke onsmakelijke-heids meer'. Hij verwijt Prins de lezer met zijn verhalen in aanraking te brengen 'met smerig volk in smerige kroegjes'. Kortom, de bekende bladen met hun keurige lezerspubliek zaten eigenlijk niet te wachten op die realistisch-naturalistische verhalen.

Uit het Leven

Door deze en soortgelijke problemen besluit Prins omstreeks 1885 diverse, veelal eerder geschreven verhalen, gebundeld in boekvorm uit te geven onder de titel *Uit het Leven*. De hoofdpersonen zijn meestal eenvoudige boeren, boerenknechten, dagloners en fabrieksarbeiders in een slechte werkomgeving of in onprettige leefomstandigheden. De verhalen zijn door het directe, beeldende taalgebruik, de lichte humor en de soms aardige wendingen aan het eind, goed leesbaar. Enkele verha-

len, met name *De Dood van Jaap Oliehoek*, *Het Huwelijk* en *Een Warme Dag* spelen op het Zuid-Hollandse platteland met zijn boerderijen, weilanden en vergezichten. Veel van de in deze verhalen beschreven personen, scènes, details en kleurimpressies heeft Prins ongetwijfeld gezien in Voorburg en omgeving. Ook de indrukken van geuren en geluiden die hij weergeeft, heeft hij hier ervaren. Het levert een schilderachtige entourage op voor de naturalistische somberheid die vrijwel alle verhalen kenmerkt. Als illustratie volgt allereerst een kleurrijk citaat uit *De Dood van Jaap Oliehoek*, aangevuld met een voorbeeld van een geluidsimpresie. Drie dagloners, waaronder de hoofdpersoon, rusten in de schaduw van een hooiberg van hun zware hooiwerkzaamheden onder de hete zon: '[...] de warmte drukte loodzwaar op hen neer, en zij keken dromerig over de velden, welke onder een sterke, strakblauwe lucht lagen, waarin enkele witte wolken, zo blank als sneeuw, langzaam voortdreven. Uit de vlakke verhieven zich een paar boomgroepen van een donkergroen, op enkele plekken reeds gebruind, en in de verte zag men de roode daken van het dorp, met hunne zwarte schoorsteenen. [...] Paarden hinnekten, en de koeien met hun harden, stijven stap, werden begroet door het geloei van hunnen makkers in de wei'. In *Een Warme Dag* overkomt boerenknecht Hein Poot veel ellende en noodlot. Eindelijk is het

zover, hij gaat trouwen met Jans, 'de melkmeid, een flink stuk vlees met dikke, rode armen, rode konen, en donkere, zwarte ogen'. Als hij met het oog op dit huwelijk vanuit het dorp naar de stad wandelt om zijn spaarcenten op te nemen, wordt hij op de terugweg door een dorpsgenoot neergeslagen en beroofd. Tussen alle misère door ook hier weer een mooie landschapstekening in de stijl van de Haagse School: 'Een drukkende stilte heerste, alsof alles onder de warmte was ingeslapen. Alleen heel diep het land in zag Hein Poot, gehuld in een wazigen gloed, de figuur van een blauwgekielden boer, die achter een span bruine paarden liep, hetwelk met moeite een ploeg, waarvan het ijzer fel schitterde, door den diep zwarten kleigrond trok'. Ondertussen wordt de lezer de geur van menige boerderij niet onthouden: 'Een fijne doordringende lucht van gedroogd hooi kwam naar binnen met den zonnestraal, die een vierkant van licht op den grond wierp'. Herbergen en jenever ontbreken evenmin in het verhaal. Aardig is dat Hein tijdens zijn voettocht, langs een typisch Voorburgse, nog steeds aan het Oosteinde staande herberg 'De Ligtenturf' komt: 'Aan het einde van het dorp gekomen, hield Hein Poot stil voor de herberg 'De lichte turf', een kleine woning met strooien dak, waar een groene fles als uithangbord buiten hing'. Het slot bevat voor de berooide hoofdpersoon nog meer droefenis: wanneer de zwaar toegetakel-

de Hein bij zijn geliefde Jans binnenstroomt en zij verneemt dat al het geld is verdwenen, blijkt haar trouwlust eveneens weg te zijn. Het verhaal eindigt in een wranghumoristische toon door de laatste woorden van Jans, waarmee ze haar 'vrijer' meedeelt dat zij het uitmaakt: 'Och, we mosten 't maar afmaken, want je begrijpt, dat ik je niet alleen om je mooi heb genomen'.

Tijdens het gereedmaken van de drukproeven van hiervoor genoemde bundel vertrekt Arij Prins op 16 oktober 1885 vanuit Voorburg naar Hamburg. In deze nieuwe woonplaats zou hij tot 1905 met veel succes de belangen van het bedrijf van zijn vader behartigen. Ondanks zijn drukke werkkring ontvangt hij ook hier regelmatig zijn literaire en kunstzinnige vrienden en zet hij zich verder in voor de schilderkunst maar ook voor internationale sportorganisaties. Voor zijn contacten met literair Nederland blijkt de in 1885 opgerichte *Nieuwe Gids* van grote waarde. In een van de eerste afleveringen van deze *Nieuwe Gids* schrijft Willem Kloos een lovende recensie over de bundel *Uit het Leven*. Daarbij noemt hij het naturalisme een frisse en geweldige kracht. Tijdens zijn vakanties in Nederland heeft Prins ontmoetingen met Kloos en andere schrijvers rondom de *Nieuwe Gids* zoals Albert Verwey en Frederik van Eeden. Marcellus Emants, Louis Couperus en diverse andere auteurs had hij al in zijn Voorburgse periode ontmoet.

De Heilige Tocht

De eerste bijdrage die Arij Prins schrijft voor de *Nieuwe Gids* gaat over de Franse schrijver Joris Karl Huysmans. Het artikel wordt in 1886 geplaatst, maar is, gezien de datum van april 1885, nog geschreven in Voorburg. Het is inderdaad in de Voorburgse periode dat Prins Huysmans leert kennen. Door dit contact zou zijn literaire leven al snel een nieuwe wending krijgen. Van het begin af aan ontstaat er een grote wederzijdse bewondering. Geen wonder, zij hebben veel gemeen. Evenals Prins is Huysmans bevoegen van schilderkunst en sterk visueel ingesteld. Ook hij werd aanvankelijk meegesleept door de realistische verhalen van Zola en ook zijn verhalen zijn doortrokken van de pessimistische geest van die tijd, met een vleugje humor als relativering. Als Prins in zijn bijdrage aan de *Nieuwe Gids*, een beschrijving geeft van het werk van Huysmans, is het dan ook alsof hij zijn eigen verhalen recenseert: 'Met verbazende juistheid en fijn gevoel voor kleur, weet hij den ontvangen indruk van een landschap of stadsgezicht in woorden weer te geven, en zijn beschrijvingen zijn meestal zoo krachtig, dat men ziet hetgeen op papier is gebracht'. In dezelfde bijdrage geeft hij tevens aan waarom zij beiden zich echter steeds meer afkeren van het beschrijven van het realisme van 'het moderne leven'. Veel beter is het om 'zich in vroegere tijden te verplaatsen' want daarin kan de fantasie van de schrijver 'in alle

De heilige tocht — door Arij Prins

In stillen winteravond met koudde na de sneeuw, de witte beladen stad, die uit het donker gebouwd — enkele straten om een plein, waarop de kerk stond. De slanke toren uit een stink zwart. Grauwde op uit het knieën blanke dat alles dekte, met luegge spits in het duister bouw, want dat glew silven. Lichtes blaauwen van maan of sterren was. In nachter donker bleekter bijnes lang uit. Naakte werke door sneeuw, alomt en lechtes bouw in wonderdroomd verzeen, in uit als licht op vromen heide in steen en houtwerk weergegeven. De jonckvrou met het kind, die op de den uit stond, met blanke heide op de kroon en op het onschuldig kniel. Daar om in eenus brug met sie van dritte randen gespeel van kinder engelens was, de vliegels vol vlekken. Als waekters in het wind, glesint door baldakijnen in toren vromt opgebouwd, met krom in kneeu bedolven, apostelen ston den op kolom men en droegers hunnen vrom last met vrom

was. Zo ontstaat vanaf 1898 een van zijn grootste werken, *De Heilige Tocht*. Het vertelt de noodlottige belevenissen van de middeleeuwse kruisvaarders en hun pogingen Jeruzalem te bevrijden van de Islam. Het verhaal wordt twaalf jaar lang als een feuilleton in afleveringen geschreven en gepubliceerd. Vanaf 1912 zouden deze afleveringen ook in boekvorm gebundeld worden uitgegeven. Dit meesterwerk van Arij Prins wordt vanaf het begin zowel bejubeld als verguisd. Uiteraard staat het weer boordevol kleurrijke detailbeschrijvingen. Als een aaneenrijging van kleine schilderijtjes wordt iedere situatie minutieus beschreven. Om de directheid van de beeldimpressie te vergroten, worden werkwoorden op een ongewone wijze gebruikt of zelfs weggelaten, wat het lezen niet vergemakkelijkt. Sowieso is het 'trage' werk voor de huidige lezer, die gewend is aan snelle beeldwisselingen, lastig te lezen. Toch is het interessant om te zien hoe, wellicht als reactie op de grote versnellingen in onze tijd, nog niet zo lang geleden hernieuwde vormen van 'verstilde beweging' door velen weer enthousiast werden onthaald. Dit gebeurde bij toneelstukken als *Einstein on the Beach* met de 'minimal music' van Philip Glass en de uiterst trage maar continue verschuivingen in het toneelbeeld. Het leek een heilzame herwaardering in toneelvorm van de trage, minitieuze en sterk beeldende stijl van schrijvers als Arij Prins.

In Hamburg ontmoet Arij Prins de vrouw met wie hij in 1893 in het huwelijk treedt. Als aardig detail kan worden vermeld dat bedoelde dame door Jan Toorop werd getekend toen hij bij Prins te Hamburg logeerde. Het was het eerste meisjesportret dat Toorop maakte. In maart 1905 keert Arij Prins weer terug naar Nederland. Hij vestigt zich met zijn gezin en zijn grote kunstverzameling in Schiedam, waar hij mededirecteur wordt van de kaarsenfabriek van zijn vader. Op 3 mei 1922 overlijdt hij te Schiedam. Enkele jaren na zijn overlijden wordt in Voorburg de Hofwijckstraat met zijn nieuwe bebouwing aangelegd. Daarbij worden niet alleen de hofjeshuizen van Moll gesloopt, maar waarschijnlijk ook het huurhuis waar de familie Prins ooit woonde. Het toegangspad naar dit huis is nog steeds aanwezig, tussen het huidige Westeinde 10 en 12. Het vormt een schrale herinnering aan de schilderachtige noodlotschrijver van Voorburg. Nog voor zijn overlijden waren de somber-weemoedige gedachten al overgenomen door twee andere jongelieden die huisden in het Voorburgse Jongeheeren-Instituut: Jacques Reiziger en Jan Greshoff. Met hen gaat het verhaal verder.

56

Fragment handschrift

De Heilige tocht.

Manuscript 1912

Collectie Letterkundig Museum

vrijheid rondwalen'. Deze bekring tot de 'droomkunst' leidt in 1887 tot de publicatie van *Fantasie*. Dit verhaal vol geheimzinnige beelden en een sfeer van somberheid en angstige grimmigheid doet sterk denken aan de verhalen van Edgar Allan Poe. Merkwaardig is dat Prins vijf jaar eerder in Voorburg ook al een soortgelijk griezeverhaal had geschreven, getiteld *Grootvader Bleys*. Toen had hij dit spoor verlaten om het nu weer op te pakken. De belangstelling voor het verleden wordt sterk aangewakkerd door een gezamenlijke tocht van Prins en Huysmans in 1888 door Duitsland. De eeuwenoude ruïnes en de goed bewaarde middeleeuwse steden doen in Arij weer de passie ontvlammen voor historische onderwerpen, die in het Jongeheeren-Instituut reeds aanwezig

Jacques Reiziger 1889-1968

een jeugdige Reiziger met weemoed

De Vliet

In 1905, het jaar waarin Arij Prins terugkeerde uit Hamburg naar Nederland, werd Jacques Reiziger 16 jaar. Tijdens de 'Oogstmaand' van ditzelfde jaar schreef hij zijn eerste gedicht in het ouderlijk huis te Voorburg, aan de Vlietzijde van het Jongeheeren-Instituut. De zolder van dit huis moet wel een van de lievelingsplekken van Jacques zijn geweest, vooral wanneer de heldere maan de hoge ruimte met zijn zachte schijnsel verlichtte, door het ronde raam, in het timpaan bovenin de voor-gevel. Hoeveel nachtelijke uren zou hij hier hebben doorgebracht, luisterend naar de vele stemmen die fluisterden in de eeuwenoude krakende balken onder het dak en in de schoorsteen waar de vleer-muizen hun winterslaap hielden? De stemmen vertelden weemoedige verhalen over vroegere bewoners en over alles wat voorbij was gegaan. Bij de flakkerende kaarsvlam die onrustige schaduwen liet dansen op de witte muren, schreef Jacques trouw de dichtregels op die al die stemmen bij hem ocriepen.

Spiritistische seance

[...]

Mij komt nu stilte tot gedenken nooden,
en eenzaamheid, die dan haar wonden toont.
Door gouden aureolen-glans omkroond,
aanschouw ik hen wier geesten eenmaal vloten.
[...] Voorburg, 15e v/d Grassmaand '06.

Jacques Reiziger was, met veel van zijn tijdgenoten, duidelijk in de ban van de dichtkunst van de jonggestorven Jacques Perk en van Willem Kloos. Die dichters werden 'de Tachtigers' genoemd, naar de periode, eind 19e eeuw, waarin ze hun belangrijkste dichtwerken voortbrachten. Hun dichtregels staan vol van onvervuld verlangen, gevangen in natuurbeelden die vaak de treurnis over de onbereikbare geliefde vertolken.

In veel van zijn gedichten roept ook Jacques Reiziger de natuur te hulp om zijn emoties en vooral zijn droefenis te weerspiegelen.

Daarbij speelt de Vliet een hoofdrol. Dat geheimzinnig ruisende water wordt, volgens een van zijn gedichten uit 1905, zelfs het medium, dat zijn sombere gedachten meevoert in een gebed tot God:

De Vliet

[...]

Jij, blanke en door maan-beglansden Vliet,
Die door de weide vloeit bij duister,
Vanwaar d' onzichtbre macht en luister,
Die mij ontlokken doet een zangrig avondlied.

En als ik somber ben geweest,

Uit on-bekenden reden;

En als ik kampte met heel de Aard',

Of met, ten onrecht, goede zeden,

Of met 't onvermijdelijk Lot:

Dan, ruischelend water van den Vliet,

Was jij mijn ziele-bede,

Die ik eenzaam op-zond tot den grooten God!

Voorburg, 15de v/d Wijnmaand, '05.

Zondagavond.

Enkele jaren daarna doet de eeuwig voortkabbelende Vliet weemoedig denken aan verleden en vergankelijkheid. Het lijkt een voorafschaduw van het naderende vertrek:

Langs de Vaart

Een stille bedevaart heb ik gedaan

Naar d' ouden vliet, beplant met lindeboomen,

Waaronder grauwet het pad der schaduw-laan,

Waarin zoo vaak ik dwepend liep te droomen.

[...]

Voorburg, 22ste v. Louwmnd, '07.

Jacques Reiziger op jonge leeftijd
Collectie Gemeentearchief Voorburg

In de andere gedichten strijden eenzaamheid, wanhoop en verlangen om voorrang. De treurnis lijkt toe te nemen gezien enkele titels boven de dichtregels:

*Eenzaamheid, Wintertijd, Noodlot, Een liedje van wanhoop, Zons-
ondergang, Verlangen, Mijn sterven,
Afscheid, Avondstond, en tenslotte,
In Memoriam.*

Grafschrift

In november 1909 vertrekt Jacques met zijn ouders naar Den

Haag. Hij krijgt uiteindelijk een baan op het departement van Koloniën. Blijkbaar leveren de stad en zijn baan hem weinig poëtische inspiratie op. Na nog een enkel gedicht over de zee, het strand en een beladen terugblik, stopt de gedichtenstroom volledig. Zijn jeugdliefde Anna, die in enkele van de Voorburgse gedichten verlangend wordt bezongen, blijkt voorgoed onbereikbaar. Jacques trouwt uiteindelijk met een ander. Op 26 januari 1968 overlijdt

Jacques Reiziger. Hij wordt begraven op het Haagse Eik en Duinen. Zijn eigen grafschrift had hij al omstreeks 1907 opgeschreven, tussen zijn gedichten over eenzaamheid en weemoed aan De Vliet:

*Hier ligt een Reiziger, die lang naar ruste zocht
En van het reizen moe, hier eindlijk rusten mocht.*

'De oude Vliet beplant met lindeboomen'.

Foto omstreeks 1905

Collectie Gemeentearchief Voorburg

Jan Greshoff 1888-1971

een jonge dichter vol droefenis

Van Melancholie

Jan Greshoff was een tijdgenoot van Jacques Reiziger. In december 1888 werd hij geboren te Nieuw Helvoet op het eiland Voorne. Zijn vader was machinist bij de marine. Het gezin verhuisde in 1890 naar Den Haag en enkele jaren later naar Rotterdam. Toen vader in 1900 overleed, besloot moeder om in Apeldoorn te gaan wonen. Daar groeide Jan op als een stille, verlegen en dromerige jongen, die zijn vader te vroeg had verloren en vaak bij familie te

Scheveningen en Den Haag uit logeren ging. In het Haagse huis van zijn grootouders aan de Laan van Meerdervoort speelde hij urenlang met wapens, schilden, godenbeeldjes en andere voorwerpen uit Afrika, die grootvader had verzameld. Daar raakte hij ook in de ban van de vele verhalen over geheimzinnige landen ver weg, verteld door familieleden die allen gedreven reizigers waren. Die verhalen maakten diepe indruk op de dromerige knaap. Was zijn dromerigheid er de oor-

zaak van dat zijn schooltijd moeizaam verliep? De ene school na de andere werd een mislukking. Na vijf verschillende lagere scholen te hebben bezocht, bleek ook de HBS te Apeldoorn geen succes, evenmin als de particuliere kostschool te Oosterbeek. Zo kwam hij uiteindelijk terecht in Voorburg, op het Instituut-Reiziger, waar hij op 12 oktober 1905 werd ingeschreven. In zijn latere dagboek schrijft Greshoff dat hij zich in deze kostschoolperiode diep ongelukkig voelde. De kostschooldiscipline deed hem wanhopig verlangen naar vrijheid. Hoewel hij hunkerde naar gezelschap, maakte hij door zijn gesloten en stille karakter geen schoolkameraden. Het was echter wel de periode waarin hij het ene boek na het andere verslond. Voor Kloos was hij 'één en al verering'. In zijn Voorburgse periode las hij Multatuli, later Louis Couperus, Herman Gorter, Frederik van Eeden maar ook Franse, Duitse en Engelse schrijvers. Tijdens de kostschoolperiode begon hij ook met dichten. Daar hield hij zich vrijwel iedere dag mee bezig. Het schonk hem 'meer zelfvoldoening dan het ruw en luidruchtig spel van zijn schoolgenoten' en gaf hem een goed excuus om zich veilig af te zondren. Zo dichtte hij te Voorburg een bewerking in sonnetvorm van

Jan Greshoff met zijn moeder.

Foto omstreeks 1895

Collectie Letterkundig Museum

Jan Greshoff met zijn vader.
Foto omstreeks 1898
Collectie Letterkundig Museum

Joseph Bédiers Tristan en Isolde. Op enkele uitzonderingen na, is van die vele dichtpogingen uit deze periode niet veel bewaard gebleven. Onder die uitzonderingen bevinden zich drie, nooit gepubliceerde gedichten, die herinneringen aan landelijk Voorburg en de Vliet weerspiegelen. Bedoelde dichtregels dateren uit 1908, het jaar waarin Greshoff de kostschool te Voorburg net had verlaten en ook zijn laatste schoolpoging in Den Haag voor- goed zou mislukken. Opvallend in de drie gedichten is de schrijfwijze van de woorden 'het' en 'een'. De eerste letter wordt steeds vervan- gen door een apostrof (') waar- door het woord 'het' wordt ge- schreven als 'et en het woordje 'een' als 'en. Daardoor lezen de

gedichten niet eenvoudig, maar de doorzettende lezer wacht een mooie sfeertekening. Een van die gedichten schetst een tafereel dat de jonge Greshoff regelmatig heeft kunnen aanschouwen vanuit het Instituut aan de Vliet: bomen aan het water die in de scheme- ring donker en dreigend worden, terwijl een boot zachtjes voorbij- glijdt. Wonderlijk hoe in het spiegelende water de donkere dreiging lijkt te verstillen tot een gebed. Het gedicht is opgedragen aan Roeland van Ruyven, een van de onderwijzers aan het Instituut- Reiziger:

Kanaal-van-Schemer

(Van Melancholie)

Elk ding is vol geheimenis
in 'et blauwig licht, als 'et geen dag is
En geen avond nog. 'En wilg,
alleen aan slootkant, staat omhoog
zich in het moewe lichte; donker
en dreigend. En 'et water is wonderlik
spiegelende alle dingen,
dat ze zo innig stil en biddend lijken...
En door 'et kanaal glijdt aan, zo zacht
'en schuit: 'en man gebogen, zwigend
en donker duwt - en telkens plast
de boom in 'et water: even 'en geluid!
Aan d'over-zij, staat op 'et land
Er nog 'en mens, gebogen, en spit...

En heel in de verte, toetert 'en schip...

In het tweede gedicht wordt de Vliet met name genoemd. De titel en de ondertitel van dit korte vers zijn bijzonder omdat zonnigheid en vreugde stemmingen waren die bij Greshoff zelden voor- kwamen.

Zonnige Middag

(Van Vreugde)

Langs de Vliet 'et hol-gebolder
van 'en lege pulp-kar, over 'et water
klinkt 'et vèr en door de polder...

In het derde gedicht keert de dreigende stemming terug, wellicht weer geïnspireerd door diezelfde Vliet, maar nu bij nacht. De dreiging lijkt zelfs sterker dan eerst: het jaagpad naast de Vliet, waar de paarden van de trek- schuit werden voortgejaagd, doet de dichter denken aan jagers op jagerspad.

Naderende Schuit

(Van Rust)

Hoog-boven platte polder stond de maan.
'Et water was heel-zwart en alles zwijgend.
De oever-bomen, zwaar en donker, dreigend.
'Et zand-pad, waar des-daags de jagers gaan:
[...]

Aan den verlaten vijver

Tijdens de korte periode die Jan Greshoff doorbracht op het Instituut-Reiziger, woonde ook Jacques Reiziger in het oude huis aan de Vliet, waarin het Instituut was ondergebracht. Het is niet bekend of zij met elkaar contact hebben gehad. Treffend zijn in ieder geval de gelijke stemmingen van hun gedichten: maanlicht, de Vliet en andere natuurbeelden, weemoed, soms een onbereik- bare liefde, vaak veel droefheid. Die droeve stemming, die al enigszins school in de twee onge- publiceerd gedichten uit 1908, blijkt bij Jan Greshoff nog sterker

in 1909. In dit jaar publiceert hij zijn eerste bundel verzen onder de titel *Aan den verlaten vijver*. De titel is ontleend aan enkele poëtische woorden van Aty Brunt, de jongedame met wie Greshoff sinds 1908 was verloofd en die hij in 1917 zou huwen. Met deze woorden van zijn verloofde opent hij de bundel: 'En dikwijls, als ik na het eind van den dag aan den verlaten vijver zat en het mijmerende maanlicht den wijden nacht eene geheimzinnig-schoone bekoring gaf, kwam eene ongekende droefheid langzaam over mij en dan strekte ik mijne handen uit naar dat geluk –ver als mijne droomen en even wonderlijk– geluk, dat ik wist en niet kende'. Het citaat wordt direct gevolgd door het eerste gedicht, dat Jan Greshoff opdraagt aan dezelfde Aty. Geheel in stijl met de geciteerde zinnen, ademt ook dit gedicht een droefheid, die de schrijver zijn verdere leven nooit meer zou loslaten:

Opdracht aan Aty

*De menschen zeggen jeugd is spelenstijd;
De gouden dagen zijn het van den lach...
Ach, liefste, in een jeugd wordt meer geschreid
Dan ik den menschen zingend zeggen mag.
[...]
De herfst is rijker dan de lente, kind,
Draagt dieper kleur en rijper heerlijkheden ...
Ik weet dat gij den herfststijd zeer bemint.*

De sombere gemoedsstemming van de jonge dichter blijkt eveneens uit de titels van de overige verzen in zijn bundel zoals *Zingende weemoed*, *De verlaten*

haardstede, *Herfstschemering*, *Herfstlied*, *Stervende schemering*, *De zieltoging*, *Een afscheid*. Het zijn titels die eenzelfde gemoeds-toestand weerspiegelen als bij Jacques Reiziger. Toch lijkt het erop dat de droefenis bij Greshoff, meer dan bij Reiziger, een somberte is zonder uitzicht. Terwijl de natuurbeelden van Jacques Reiziger, ondanks de treurnis, een zekere troost bieden, zijn diezelfde beelden bij Greshoff veel beklemmender. Zo wordt de maanverlichte Vliet bij Reiziger uiteindelijk een troostrijke bede tot God. Net als bij Reiziger krijgt het maanverlichte water bij Greshoff in een van zijn volgende gedichten ook een mooie glans. Maar die zilveren maanglans blijkt bij Greshoff een droeve sluier, die een dode bruid verbergt:

Bij een vernis-mou van David Bautz

Voor dien schilder

*Dit is de maan, die over 't water lacht
In zilvren glanzten ...
De mane glimlacht over 't water,
Een zuivre droefheid uit.
[...]
Nu zingt de maan een eeuwenoude klacht
In zilvren glanzten;
En spreidt den sluier over 't water
Van de verdronken bruid ...
[...]*

Zo herbergt de schoonheid voor Greshoff droefenis, een droefheid die onlosmakelijk is verbonden aan het leven zelf. Dit laatste is de boodschap in een van de meest indringende gedichten uit deze eerste bundel:

Stervende schemering

*Mijn kamer is van de avond en de stilte nu
En voor mij ligt de proef van een gedicht aan u,
Dat ik in liefde heb geschreven
[...]
Mijn peinzen is van de avond en de treurnis
En om mij leeft een lichte mijmering aan u ...
Waar is uw stem, uw zang gebleven?
[...]
Mijn trouwe kamer wordt stil-aan een buit des nachts:
In 't leven komt alleen de vreugde onverwacht;
De droefheid is een deel van 't leven ...*

Jan Greshoff met zijn verloofde Aty Brunt.

Foto 1908

Collectie Letterkundig Museum

Jan Greshoff in 1917.
Linoleumsnede door John Buckland Wright 1934
 Collectie Letterkundig Museum
 Den Haag

**Programma feestavond
 18 maart 1907.**
 Collectie Gemeentearchief Voorburg

Wachten op Charon

Uit de kostschoolperiode van Jan Greshoff zijn nog enkele kleine sporen achtergebleven. Zo staat hij afgebeeld op een van de uitscheurbare kaarten in het ansichtkaartenboekje dat Reiziger omstreeks 1906 uitgaf. De kaart toont 'een hoekje der speelplaats' van Instituut-Reiziger vol spelende jongelingen. C.H. Voorhoeve schrijft in zijn *Voorburg in oude ansichten* bij de bedoelde afbeelding dat Jan Greshoff de jongen rechts vooraan is, met een matrozenkraag. Verder bevindt zich in het Voorburgse archief een foto-opname van 'het laboratorium van kostschool Reiziger'. Vergelijking met andere jeugdfoto's leidt tot de verrassende conclusie dat

een van de vier afgebeelde leerlingen Jan Greshoff is. Tenslotte is bewaard gebleven een program-maboekje van een feestavond in Instituut-Reiziger, gehouden op 18 maart 1907. Tijdens die avond werd een blijspel opgevoerd van Frederik van Eeden, getiteld *De Student thuis*. De rol van 'juridisch student' werd, volgens het programma, gespeeld door J.G., een afkorting waar ongetwijfeld Jan Greshoff mee werd aangeduid. In tegenstelling tot Jacques Reiziger heeft Jan Greshoff zijn verdere leven na zijn schoolloopbaan gewijd aan de schrijfkunst. Aan het einde van de cursus 1907 verlaat hij het Instituut-Reiziger, om vanaf 4 september van genoemd jaar een laatste poging te wagen op de HBS aan het Bleijenburg te Den Haag. Maar ook hier blijken de studieresultaten zwaar onvoldoende. Daarom gaat hij in de loop van de cursus ook van deze school af en zet definitief een

punt achter zijn schoolcarrière. Op 4 september 1908 wordt hij in het Voorburgse bevolkingsregister uitgeschreven en per dezelfde datum ingeschreven te Den Haag. Als beroep vermeldt het register 'letterkundig redacteur' en 'journalist'. Zo begint hij zijn journalistieke loopbaan in Den Haag, wordt correspondent, columnist en redacteur van diverse bladen. Evenals A. den Doolaard, die zijn literaire loopbaan ook als journalist zou beginnen, is Greshoff weinig honkvast. Hij reist veel, woont op diverse plaatsen waaronder Brussel en vertrekt in 1939 naar Kaapstad. Vandaar uit zwerft hij verder. Inmiddels had hij vele contacten gelegd met Nederlandse dichters en schrijvers waaronder P.N. van Eyck, J.C. Bloem, A. Roland Holst, H. Marsman en E. du Perron, maar ook met verschillende buitenlandse literatoren. Zelf verwierf hij literaire vermaardheid als een enigszins

De Student thuis. BLIJSPEL IN DRIE BEDRIJVEN. — DOOR — Fred. van Eeden.	
PROGRAMMA. 18 Maart 1907.	
1. Opening van den feestavond door den page. 2. Muzieknummer. 3. 1e en 2e Bedrijf van „De Student thuis“.	PERSONEN: Frans van Til, Jur. Student H.H. W. K. Albert Houtwening, Jur. Student J. G. Prits C. W. V. Jan, bijg. Bolletje, Med. Student B. F. Karel, de Mahdi, Jur. Student B. P. R. Mijnheer Van Til, reutenier te Barmenhuizen K. D. Mevr. Van Til, zijn vrouw Dames H. E. Greta Wilde, hun nicht en pleegdochter B. v. Z. J. Vliegman, Med. dokter H.H. J. S. Klopper, Vitehandelaar W. S. Betje, dienstbode bij fam. Van Til Dames L. v. Z. J. Daatje Frans H. B. Het 1e bedrijf speelt te Amsterdam op de kamer van Frans, het 2e en 3e bij de familie Van Til op een dorp in Utrecht.
— PAUZE —	
4. 3e Bedrijf van „De Student thuis“. 5. Muzieknummer. 6. De Muis. 7. Sluiting van den feestavond.	De Muis. (EEN DIALOOG.) Mme Bertha de Sirenc, Jonge weduwe Mej. H. E. Mr. Robert d'Albino, Advocaat Hr. R. v. R.

aristocratisch dichter en schrijver van essays en korte pittige uitspraken, zogenaamde aforismen. In zijn literaire werk gaat het pessimisme en het doodsmotief steeds meer overheersen. De titel van een van zijn laatste poëziebundels, verschenen in 1964, spreekt in dit opzicht boekdelen: *Wachten op Charon*, wachten dus op de veerman die de ziel over de doodsrivier vaart. In 1968 ontvangt Jan Greshoff de Constantijn Huygensprijs. Op 19 maart 1971 overlijdt hij te Kaapstad, waar hij na diverse omzwervingen weer was teruggekeerd, ditmaal voorgoed.

Bronnen:

Gillet, L.

Jan Greshoff: zijn poëzie en poëtiëk. Hasselt: Heideland-Orbis, 1972.

Gemeentearchief Voorburg: *archief Reiziger*; kadastrale gegevens.

Greshoff, Jan

Aan den verlaten vijver. Zeist: Boogaardt, 1909.

Leer, Kees van der

Melancholiën in een Wereldt vol Gevaer. In: *Historisch Voorburg*. Jrg. 4, 1998.

Letterkundig Museum Den Haag: *archief Jan Greshoff*; *archief Arij Prins*.

Prins, Arij

Uit het Leven. Den Haag: Mouton, 1885.

Prins, Arij

De heilige Tocht. 2e dr (met een voorbericht den schrijver en zijn werk betreffende door Herman Robbers). Amsterdam: Van Kampen, 1923.

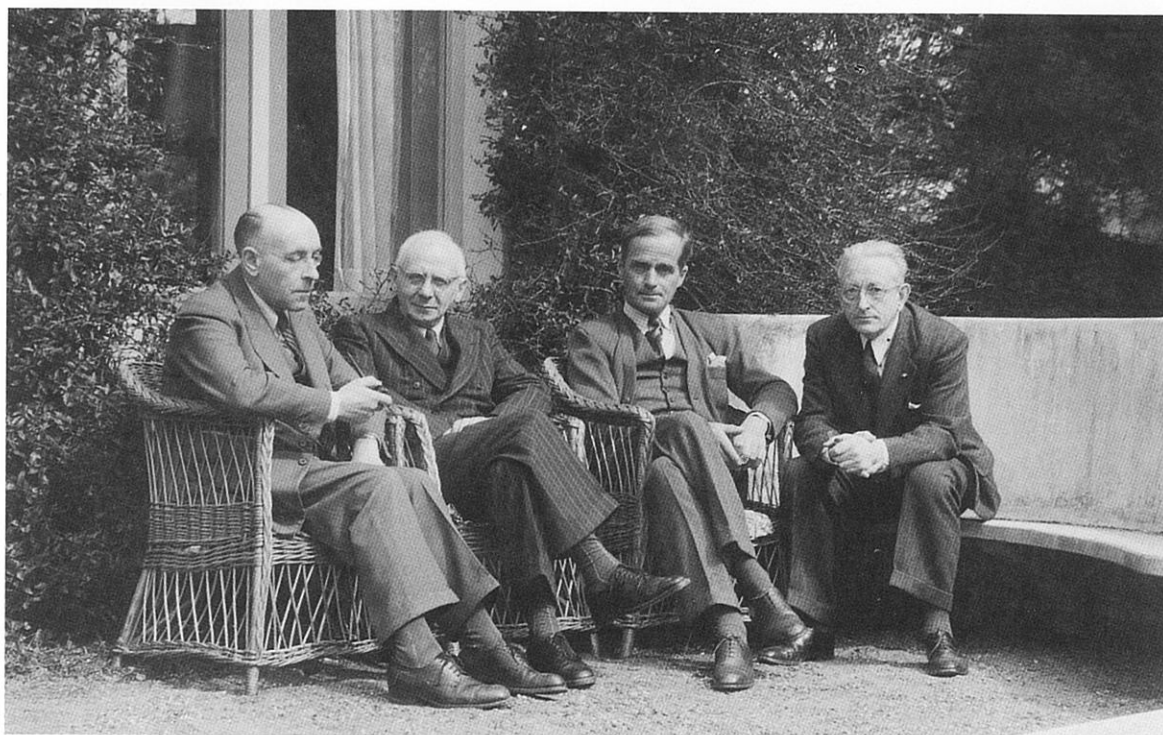
Reiziger, Jacques

Gedichten. (niet gepubliceerd manuscript, omstreeks 1906).

Uri, S.P.

Leven en werken van Arij Prins. Delft: Waltman, 1935.

Winkler Prins Lexicon van de Nederlandse Letterkunde, Amsterdam, Elsevier, 1986.

Jan Greshoff (uiterst rechts) met v.l.n.r. J.C. Bloem, P.N. van Eyck en A. Roland Holst.
Foto 1944
Collectie Letterkundig Museum

HISTORISCH VOORBURG

Historische Vereniging Voorburg

Secretariaat: Oosteinde 30
2271 EH Voorburg
telefoon: 070 386 13 02

Jaargang 6 • Nummer 2/3 • 2000

Redactieadres:
Laan van Rustenburg 16
2271 XT Voorburg
telefoon: 070 386 84 95

Redactie:

Anne Jacobs
Kees van der Leer
Trudie Lepoutre

Teksten:

Ben Bregman
Marijke van Dorst
Marie-Thérèse Ford
Elze Jongma
Tessa van der Keer
Kees van der Leer
Trudie Lepoutre
André van Oudvorst
Ineke Verbeek

Bestuur:

drs. K. van Tuil *voorzitter*
drs. P.B. den Bakker *secretaris*
J.L. Kok RA *penningmeester*
ing. W. Beek *tweede secretaris*
I.E. van der Beesen-van Brussel *lid*
dr. R.M.W. van Gelooven *lid*
S.E.Th. Aalders-Warffemius *lid*
J.H.S.M. de Beer *adviseur*

Grafische vormgeving en lay-out:

Rietje Trapman

Lithografie en productie:

Rinus Sarabèr

Copyright:

Overname van teksten uit
'Historisch Voorburg' is uitsluitend
toegestaan na schriftelijke toestemming
van de redactie.

Lidmaatschap 2000

Inwoner van Voorburg f40,-
Buiten Voorburg f45,-
Gezin f50,-
Gezin buiten Voorburg f55,-

Penningmeester HVV te Voorburg
Postbank 288321
Rabobank te Voorburg
rekeningnr. 12 76 78 743

ISSN 1381-4672

*Het laboratorium van het
Jongeheeren-Instituut. Zittend,
2e van rechts: Jan Greshoff.
Foto omstreeks 1906
Collectie Gemeentearchief Voorburg*

Foto M.G. Trapman, 1996

AART VAN DER LEEUWKADE
LESTERKUNDIGE (1876-1931)

